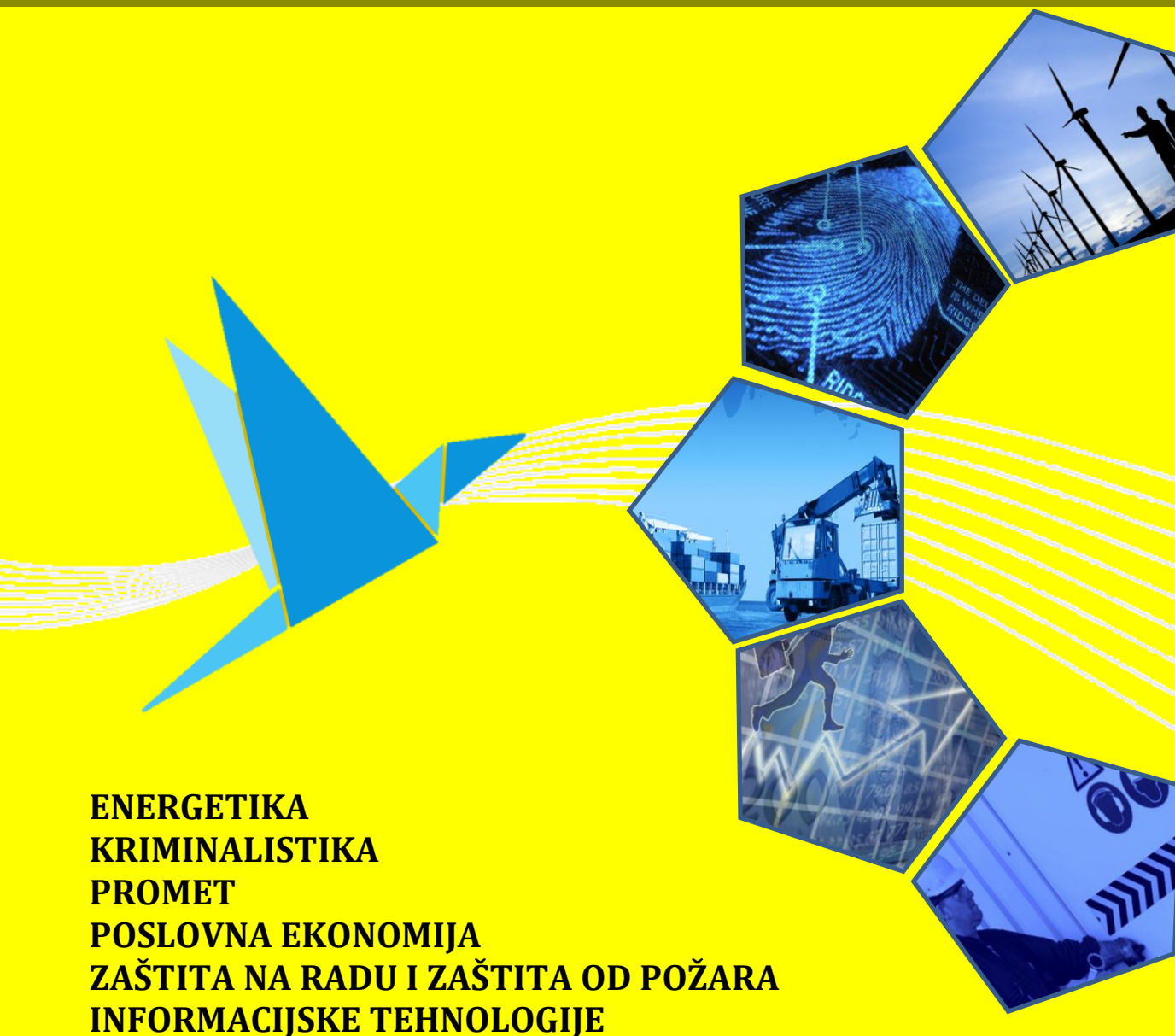

DRUŠTVENA I TEHNIČKA ISTRAŽIVANJA

ČASOPIS ZA DRUŠTVENE I TEHNIČKE STUDIJE

Godina IV, br. 2, decembar/prosinac 2018. godine

ENERGETIKA

KRIMINALISTIKA

PROMET

POSLOVNA EKONOMIJA

ZAŠTITA NA RADU I ZAŠTITA OD POŽARA

INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

IZDAVAČ/ PUBLISHER:

Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak
College "CEPS – Center for Business Studies" Kiseljak

ZA IZDAVAČA/ FOR THE PUBLISHER:

Pred. VŠ Mirzo Selimić, direktor

UREDNIŠTVO/ EDITORIAL BOARD:

Glavni urednik/Editor in Chief: Pred. VŠ Mirzo Selimić; Prof. dr. Zenaid Đelmo; Prof. dr. Nevzet Veladžić; Prof. dr. Florida Veljanoska (Makedonija); Prof. dr. Biljana Ciglovska (Makedonija); Prof. dr. Martin Folta (Češka Rep.); Prof. dr. Mladen Radivojević, Prof. dr. Ranko Mujović (Crna Gora); Prof. dr. Dragan Ilić (Srbija); Prof. dr. Tomislav Stajčić; Prof. dr. Velibor Peulić; Prof. dr. Želimir Kešetović (Srbija); Prof. dr. Nedžad Korajlić; Doc. dr. Esad Muašnović; Doc. dr. Alan Labus (Hrvatska); Doc. dr. Ivan Toth (Hrvatska); Doc. dr. Ivan Nađ (Hrvatska); Pred. VŠ Mirza Kulenović; Pred. VŠ Džemal Cinac; Pred. VŠ Nermin Palić; Pred. VŠ Samir Ščetić.

ISSN: 2303 – 8462

Adresa uredništva/ Address: Ulica Josipa bana Jelačića bb, 71 250 Kiseljak

Časopis izlazi dva puta godišnje. Sadržaj i sažeci radova dostupni su na Internet adresi:/ The journal is published twice a year. Contents and abstracts are available at Website: www.ceps.edu.ba/DIT.aspx

Svi radovi podliježu anonimnim recenzijama/ All papers are subject to anonymous reviews.

Prilozi objavljeni u časopisu Društvena i tehnička istraživanja referiraju se u:/ Journal of The social and technical research is indexed/abstracted in: Index Copernicus International i CEEOL.

RIJEČ UREDNIKA

Nakon četiri godine izlaženja časopis „Društvena i tehnička istraživanja“ je u potpunosti opravdao nade svojih pokretača i urednika. Da je tome tako, svjedoče nam i brojne pozitivne reakcije stručne i intelektualne javnosti u Bosni i Hercegovini i inostranstvu.

U ovom broju časopisa, koji se upravo nalazi pred Vama, nastavljamo sa već ustaljenom praksom afirmacije aktuelnih tema.

U ovom izdanju predstaviti ćemo devet novih radova, a tri su pregledna znanstvena članka, pod nazivima: „Izazovi fleksibilnih oblika rada i atipičnih radnih odnosa“, „Organizaciono prilagođavanje obavještajne službe savremenim sigurnosnim izazovima“ i „Značaj, pravni okvir i stanje sigurnosti prijevoza putnika autobusima na području Požeško-Slavonske županije“.

Slijedi, šest stručnih članaka iz područja energetike, zaštite od požara, ekonomije i pravnih nauka.

Prilozi objavljeni u časopisu Društvena i tehnička istraživanja referiraju se u digitalnim bazama:

- ✓ *Index Copernicus International i*
- ✓ *Central and Eastern European Online Library (CEEOL).*

Drago nam je da i ovoga puta možemo pozvati na saradnju sve one kolege koji svojim priložima iz širokog spektra društvenih i tehničkih disciplina mogu pridonijeti daljnjem oblikovanju temeljnih zasada našega časopisa.

Uz srdačan pozdrav i zahvalu na dosadašnjem povjerenju, želim Vam ugodno čitanje.

Glavni urednik
Pred. VŠ Mirzo Selimić

SADRŽAJ/ CONTENTS:

IZAZOVI FLEKSIBILNIH OBLIKA RADA I ATIPIČNIH RADNIH ODNOSA / <i>CHALLENGES OF FLEXIBLE TYPES OF WORK AND ATYPIC WORK RELATIONS</i>	2
MOGUĆNOST SUDSKOG PREISPITIVANJA ODLUKA VISOKOG PREDSTAVNIKA U BOSNI I HERCEGOVINI KOJIMA SE UTICALO NA PRAVA GRAĐANA / <i>THE POSSIBILITY OF JUDICIAL REVIEW OF DECISIONS OF A HIGH REPRESENTATIVE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA WHO HAD IMPACT ON CITIZENS RIGHTS</i>	24
ORGANIZACIONO PRILAGOĐAVANJE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE SAVREMENIM SIGURNOSNIM IZAZOVIMA / <i>ORGANIZATIONAL ADJUSTMENTS OF INTELLIGENCE SERVICE TO MODERN SECURITY THREATS</i>	43
MARKETING ASPEKTI MODERNE KOMUNIKACIJE U VISOKOM OBRAZOVANJU - STVARANJE VRIJEDNOSTI STUDENATA / <i>THE MARKETING ASPECTS OF MODERN COMMUNICATION IN HIGHER EDUCATION - CREATING VALUE FOR STUDENTS</i>	65
ULOGA BANAKA I MEDIJA U POTICANJU PODUZETNIŠTVA / <i>THE ROLE OF BANKS AND THE MEDIA IN ENCOURAGING ENTREPRENEURSHIP</i>	82
PLANIRANJE RADA DISTRIBUTIVNIH SISTEMA SA UČEŠĆEM DISTRIBUIRANE PROIZVODNJE / <i>DISTRIBUTION SYSTEM OPERATION AND PLANNING IN THE PRESENCE OF DISTRIBUTED GENERATION TECHNOLOGY</i>	95
PROGNOZIRANJE POTREBNE ELEKTRIČNE ENERGIJE / <i>FORECASTING THE REQUIRED ELECTRICITY</i>	111
ZNAČAJ, PRAVNI OKVIRI I STANJE SIGURNOSTI PRIJEVOZA PUTNIKA AUTOBUSIMA NA PODRUČJU POŽEŠKO - SLAVONSKE ŽUPANIJE / <i>THE SIGNIFICANCE, LEGAL FRAMEWORK AND SAFETY STATE OF PASSENGER BUS TRANSPORT IN THE POŽEGA-SLAVONIA COUNTY</i>	120
RUKOVOĐENJE AKCIJAMA GAŠENJA POŽARA U BIH / <i>MANAGEMENT OF FIREFIGHTING IN B&H</i>	138

**IZAZOVI FLEKSIBILNIH OBLIKA RADA I ATIPIČNIH RADNIH
ODNOSA**

**CHALLENGES OF FLEXIBLE TYPES OF WORK AND ATIPIC WORK
RELATIONS**

Pregledni znanstveni članak

*Dr. sc. Emir Mehmedović**

Dipl. iur. Selma Horić

Sažetak

Društvene i ekonomske promjene u svijetu uticale su na mnoge oblasti života i rada. Jedna od tih oblasti je i oblast radnih odnosa, kao centralnog i najsloženijeg pitanja radnog prava. Poseban izazov predstavlja prilagođavanje fleksibilnim oblicima rada, koji su svoj pojavni oblik doživili kroz atipične radne odnose. Za potrebe ovog rada i predstavljanja izazova sa kojim se suočavamo, izvršena je analiza nekih od najčešćih atipičnih oblika radnih odnosa. Neki od njih su poznati u našem zakonodavstvu i praksi, poput radnog odnosa na određeno vrijeme ili sa nepunim radnim vremenom, dok drugi predstavljaju potpune novine u našem pravnom sistemu, poput privremenog agencijskog ustupanja radnika ili grupnog zapošljavanja. Zakonsko normiranje ovih oblika radnih odnosa je značajnije u nerazvijenim državama iz razloga što neuređenost stanja u ovoj oblasti može dovesti do izrabljivanja radnika. Tržište ne može samostalno i potpuno slobodno da reguliše radne odnose te je stoga državna intervencija u ovoj oblasti nužna.

Ključne riječi: radni odnos, fleksibilni oblici rada, atipični radni odnos.

**Glavni upravni inspektor, Ministarstvo pravde BiH, e-mail: emir.mehmedovic@mpr.gov.ba*

Abstract

Social and economic changes in the world have affected many areas of life and work. One of these areas is the area of Employment Relationship, which is the central and most complex issue of the Labor law. Adjustment to the Flexible Forms of Labor, which have experienced their appearance through Atypical Employment Relationships, is special challenge. For the purpose of this paper, authors have analyzed some of the most common Atypical Employment Relationships. Some of them are already known in our legislation and practice - such as fixed-term or part-time work, while others are completely new - such as temporary agency assignment or group employment. Legal regulation of these forms of employment is more important in underdeveloped states because the lack of accuracy in this area can lead to exploitation of the workers. Market can not independently and completely free regulate Employment Relationships and therefore State intervention in this area is necessary.

Key words: employment relationship, flexible forms of labor, atypical employment relationship.

1. UVOD

Radno pravo je još od nastanka koncentrisano na pitanje uspostavljanja radno-pravnog odnosa, kao ključnog faktora oko kojeg su se razvijala prava radnika (EC, 2006), te se, u tom smislu, može reći da je pitanje radnog odnosa centralno i najsloženije pitanje radnog prava općenito (Jašarević, 2013). Iako ima zagovornika ideje da se sadržaj radnog odnosa svodi na ugovor o radu, ipak je pojam radnog odnosa mnogo širi (Baltić Aleksandar, Despotović, 1981). Ubrzana dinamika modernizacije i međusobna povezanost privrede i tržišta na globalnom nivou značajno su uticali na promjene u materiji radnih odnosa te na evoluciju radnog zakonodavstva (Gotovac, 2003). Do evolucije radno-pravnog odnosa dolazi zbog promjena u ekonomskom okruženju, koje su posljedica više faktora, i to prije svega: procesa globalizacije, promjena u strukturi ekonomskih djelatnosti, tehnoloških promjena, promjena u organizaciji proizvodnje, fleksibilnosti i

deregulaciji tržišta (Kalamatiev i Ristovski, 2015). Jedan od najvećih izazova koji se postavlja pred državu jeste osiguranje adekvatne zaštite radnika u procesu evolucije radno-pravnog odnosa (Bilić, 2011). Pod parolom očuvanja zaposlenosti razvijaju se ideje promjene koncepta radnog odnosa, koje u ekstremnim slučajevima uključuju čak i odbacivanje (tradicionalnog) radnog odnosa, kao prevaziđenog koncepta (Jašarević, 2013). Takve ideje u mnogome ugrožavaju dostignuti kvalitet standarda i dostojanstva radnika.

2. RADNI ODNOS

Radni odnos je istovremeno i složena društvena pojava i dinamičan pravni institut koji se neprekidno prilagođava društvenim okolnostima i ekonomskim potrebama (Jašarević, 2013). Iako postoji veliki broj definicija radnog odnosa, za potrebe ovog rada smatramo prikladnom definiciju Međunarodne organizacije rada, u skladu sa kojom je radni odnos pojam koji opisuje odnos između radnika i poslodavca za kojeg radnik izvršava rad pod određenim uslovima, a zauzvrat dobija zaradu, čime se uspostavljaju recipročna prava i obaveze između radnika i poslodavca (Bilić i Perkušić, 2016). Radni odnos je bio, i još uvijek jeste, glavni instrument na osnovu kojeg radnik ostvaruje prava u vezi sa zaposlenjem te je stoga ključna tačka za određivanje prirode i opsega prava poslodavca i njegovih obaveza spram radnika (ILO, 2006).

U cilju razlikovanja radnog odnosa od drugih sličnih odnosa, u teoriji se značajna pažnja poklanja utvrđivanju njegovih bitnih elementa. Tako se u teoriji smatra da su bitni elementi radnog odnosa: (1) postojanje odnosa subordinacije između poslodavca i radnika, (2) postojanje lične radno-pravne veze, (3) obavljanje rada za naknadu (oneroznost) i (4) dobrovoljnost rada (Jašarević, 2013; Popović, 1965). Utvrđivanje bitnih elemenata radnog odnosa je naročito značajno zbog pojave atipičnih oblika radnih odnosa, kada je nužno utvrditi da li se radi o radnom ili nekom (drugom) ugovornom odnosu.

Od navedenih elemenata radnog odnosa, kao najznačajniji za određivanje da li je neko lice u radnom odnosu, cijenimo postojanje odnosa subordinacije (Kalamatiev i Ristovski, 2015). Prema Jašareviću, subordinacija predstavlja odnos podređenosti radnika u odnosu na poslodavca te pravo poslodavca da na različite načine, direktno ili indirektno

kontroliraju način, vrijeme, uslove i druge aspekte obavljanja rada. Radnik je ekonomski zavistan od poslodavca, zbog čega je spreman da se povinuje njegovom režimu rada (Jašarević, 2013). Prema Kalamatievu i Ristovskom, subordinacija se ispunjava kroz potčinjavanje radnika u okviru vlasti poslodavca koja se sastoji od upravljačkih, normativnih i disciplinskih ovlaštenja koja se tretiraju kao osnovna obilježja pravne subordinacije. Dakle, subordinacija može biti i pravna i ekonomska, ali je za utvrđivanje postojanja radno-pravnog odnosa primarna pravna subordinacija.

3. FLEKSIBILNI OBLICI RADA I ATIPIČNI OBLICI RADNIH ODNOSA

Savremena privredna kretanja, a posebno pojava i intenziviranje procesa globalizacije uticali su, pored ostalih društvenih promjena (Kovač, 2016), i na oblast rada i zapošljavanja (Gotovac, 2003). Postojeći koncept radnih odnosa, zasnovan na tzv. bipolarnom radnom odnosu (koji karakteriše ugovor o radu između jednog poslodavca i jednog radnika kojim se uspostavlja radni odnos na neodređeno vrijeme) (Jašarević, 2015), doveden je u pitanje, o čemu je u teoriji dosta razmatrano (Rodrik, 1996; Davies i Krishna Chaitanya, 2013). Naime, globalizacija je uticala na jačanje međunarodne konkurencije što je povećalo potrebu kompanija da budu fleksibilnije (Gotovac, 2003; Jandrić, 2013), kako bi bile konkurentnije na globalnom tržištu (Kalamatiev i Ristovski, 2015). Navedeno je, u cilju smanjenja tržišnih troškova te postizanja većeg profita i većeg nivoa zaposlenosti, uticalo na pojavu novih fleksibilnih oblika rada, kao i na uspostavljanje atipičnih oblika radnog odnosa (Eurofound, 2010). Pod atipičnim oblicima radnih odnosa podrazumjevaju se oni oblici angažovanja radnika koji odudaraju od klasičnog koncepta radnog odnosa zasnovanog na ugovoru o radu na neodređeno vrijeme, sa punim radnim vremenom.

U atipične oblike radnih odnosa (Bjelinski Radić, 2017) ubrajaju se, između ostalih: (1) rad sa nepunim radnim vremenom, (2) rad na određeno vrijeme, (3) privremeni i povremeni poslovi, (4) rad kod kuće i rad na daljinu, (5) privremeno agencijsko ustupanje radnika, (6) grupno zapošljavanje, (7) samozapošljavanje (kada se radi za određenog poslodavca), (8) rad na osnovu građanskopravnih ugovora (Jašarević, 2013).

Razmatranje svakog od navedenih atipičnih oblika radnih odnosa zahtjevalo bi sveobuhvatnu analizu te ćemo se za potrebe ovog rada osvrnuti na neke od atipičnih oblika radnih odnosa koji su prepoznati u našem zakonodavstvu, i to na: rad sa nepunim radnim vremenom, rad na određeno vrijeme i na ugovor o djelu kao oblik rada na temelju građansko-pravog ugovora, i na neke od (relativno) novih atipičnih oblika radnih odnosa, koje naše zakonodavstvo još uvijek ne prepoznaje, i to: privremeno agencijsko ustupanje radnika i grupno zapošljavanje.

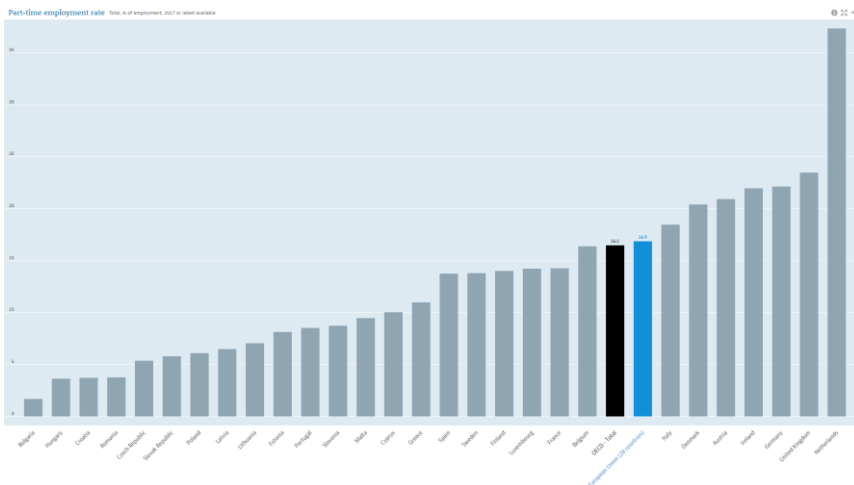
3.1. Radni odnos sa nepunim radnim vremenom

Jedan od bitnih elemenata ugovora o radu, pa time i radnog odnosa, jeste radno vrijeme. U teoriji radnog prava su se iskristalizirala tri osnovna modela sistema radnog vremena: (1) sistemi radnog vremena koje reguliše država putem nacionalnog zakonodavstva, (2) sistemi radnog vremena koji su rezultat kolektivnih pregovora i kolektivnih ugovora između socijalnih partnera, i (3) tržišno orijentisani sistemi radnog vremena, koji su, iako mogu uključivati zakone i kolektivne ugovore, primarno rezultat individualnih ugovora o radu (Bilić, 2013). Bosna i Hercegovina, kao i zemlje regiona, primjenjuju sistem radnog vremena koje reguliše država putem svog nacionalnog zakonodavstva, pri čemu se zakonom propisuje standardno, normalno ili puno radno vrijeme, i u kojem relativno mali broj radnika radi prekovremeno ili sa nepunim radnim vremenom.

Radni odnos sa nepunim radnim vremenom je radni odnos u kojem radnik radi u vremenu kraćem od punog radnog vremena. Ovaj oblik radnog odnosa je prepoznat u našem zakonodavstvu. Radni odnos sa nepunim radnim vremenom može biti zaključen na neodređeno ili na određeno vrijeme, s tim da radnik može zaključiti više takvih ugovora kako bi na taj način ostvario puno radno vrijeme. Radnik koji radi sa nepunim radnim vremenom ostvaruje sva prava iz radnog odnosa kao i radnik sa punim radnim vremenom, osim prava koja zavise od dužine radnog vremena (plaća, naknada i sl.), koja ostvaruje pro rata temporis, odnosno srazmjerno vremenu provedenom na radu.

Do uspostavljanja radnog odnosa sa nepunim radnim vremenom može doći na osnovu zahtjeva radnika koji želi uskladiti svoj profesionalni i porodični život, ili pak na osnovu potrebe poslodavca koji nema potrebu za

angažovanjem radnika u punom radnom vremenu. Najčešći razlozi zbog kojih se poslodavci odlučuju na zaključivanje ugovora o radu sa nepunim radnim vremenom su potreba za obavljanjem poslova koji su po svojoj prirodi takvi da se mogu obaviti za period kraći od punog radnog vremena te situacije u kojima se smanji potreba za radom radnika (zbog ekonomskih, organizacionih i tehnoloških razloga), a poslodavac ne želi dati otkaz. Sa aspekta radnika, ovaj oblik radnog odnosa također može biti poželjan jer im osigurava dovoljno slobodnog vremena za vršenje drugih poslova (briga za porodicu, stručno usavršavanje isl.) te su čak vođeni i sudski postupci u kojima su se radnici protivili jednostranoj promjeni radnog odnosa sa nepunim radnim vremenom u radni odnos sa punim radnim vremenom. Tako, posebno u razvijenim zemljama, pojedini radnici počinju tražiti rasporede radnog vremena koji im dopuštaju kombinaciju radnog vremena sa drugim aktivnostima, prvenstveno onim vezanim za njegu članova porodice, školovanje te djelomično umanjenje radne sposobnosti. Rad sa nepunim radnim vremenom daje radnicima mogućnost uspostave ravnoteže između poslovnog života, s jedne strane, te privatnih obaveza i slobodnih aktivnosti, s druge strane (Bilić, 2013). Radni odnos sa nepunim radnim vremenom zastupljen je u zakonodavstvu i praksi velikog broja država te je kao takav imao značajan utjecaj na povećanje zapošljavanja. Prema podacima OECD-a, učešće radnika zaposlenih na određeno vrijeme kreće se od 37,4% u Holandiji do 1,7% u Bugarskoj. Prosječno učešće zaposlenih na određeno vrijeme u zemljama Evropske unije je 16,9%, a u zemljama OECD-a 16,5%.

Grafikon 1. Udio radnih odnosa sa nepunim radnim vremenom u odnosu na sve radne odnose

Radni odnos sa nepunim radnim vremenom regulisan je i instrumentima Međunarodne organizacije rada, kao i Evropske unije. U Konvenciji o nepunom radnom vremenu Međunarodne organizacije rada, broj 175 iz 1994. godine, propisuje se da se pod radnikom sa nepunim radnim vremenom podrazumjeva zaposlena osoba čiji su „normalni“ sati rada manji nego oni kod radnika sa punim radnim vremenom. Istom konvencijom se garantuje poduzimanje mjera osiguranja kako bi se radnicima sa nepunim radnim vremenom pružio isti nivo zaštite u pogledu: a) prava na organizovanje, kolektivno pregovaranje i prava djelovanja kao radničkih predstavnika; b) sigurnosti i zdravlja na radu c) diskriminacije u zapošljavanju i zvanju. U skladu sa nacionalnim zakonodavstvom države članice obvezale su se poduzeti odgovarajuće mjere kako bi se osiguralo da satnice radnika sa nepunim radnim vremenom nisu manje od satnica radnika sa punim radnim vremenom, samo iz razloga zaposlenja na nepuno radno vrijeme. Također su države članice dužne da svoje sisteme socijalne sigurnosti, koji se baziraju na profesionalnoj aktivnosti, prilagode na način da radnici sa nepunim radnim vremenom mogu ostvarivati pogodnosti ekvivalentne onima koje imaju radnici sa punim radnim vremenom pro rata temporis, odnosno proporcionalno radnom vremenu, doprinosima ili zaradi. Posebno je istaknuta jednakost radnika, bez obzira na trajanje radnog vremena, u pogledu: zaštite majčinstva, prestanka radnog odnosa, odmora i odsustava te bolovanja, uz ogradu da se novčana davanja mogu odrediti srazmjerno radnom vremenu ili zaradi radnika. Države članice su se ujedno obvezale i da poduzmu mjere radi olakšavanja pristupa poslovima sa nepunim radnim vremenom koji odražavaju potrebe i poslodavca i radnika, uključujući: razmatranje propisa koji mogu sprečavati ili otežavati zaključenje ugovora o radu sa nepunim radnim vremenom; korištenje službi za zapošljavanje radi objavljivanja mogućnosti za rad sa nepunim radnim vremenom; posvećivanje posebne pažnje potrebama specifičnih skupina radnika, kao što su nezaposleni, radnici sa porodičnim obavezama, stariji radnici, invalidni radnici, te radnici koji se obrazuju ili profesionalno usavršavaju.

U okviru Evropske unije radni odnos sa nepunim radnim vremenom regulisan je Direktivom Vijeća 1997/81/EC od 15.12.1997. godine o Okvirnom sporazumu o radu sa nepunim radnim vremenom. Direktiva ima svrhu da u pravni sistem Evropske unije inkorporira Okvirni sporazum o

radu sa nepunim radnim vremenom, koji su 06.06.1997. godine sklopili evropski socijalni partneri (UNICE, CEEP i ETUC), i koji se nalazi u prilogu iste, kao njen sastavni dio. Navedenim sporazumom su propisana opća načela i minimalni uslovi koji se odnose na rad sa nepunim radnim vremenom. Ovaj sporazum je nastao kao odraz želje socijalnih partnera da uspostave opći okvir za uklanjanje diskriminacije radnika sa nepunim radnim vremenom i doprinesu razvoju mogućnosti za rad sa nepunim radnim vremenom koji je prihvatljiv za poslodavce i radnike. Njegova svrha je uklanjanje diskriminacije radnika sa nepunim radnim vremenom i poboljšanje kvaliteta rada sa nepunim radnim vremenom te olakšanje razvoja rada sa nepunim radnim vremenom na dobrovoljnoj osnovi i doprinos fleksibilnoj organizaciji radnog vremena, vodeći računa o potrebama i poslodavaca i radnika. I sporazum definiše termina radnika sa nepunim radnim vremenom propisujući da je to radnik čije je uobičajeno radno vrijeme, određeno bilo na sedmičnoj osnovi bilo prosječno, u periodu zaposlenja do jedne godine, kraće od uobičajenog radnog vremena radnika sa punim radnim vremenom. I sporazum zabranjuje diskriminaciju radnika sa nepunim radnim vremenom tako što propisuje da u pogledu uslova zapošljavanja, radnici sa nepunim radnim vremenom ne smiju se tretirati na manje povoljan način od radnika sa punim radnim vremenom samo iz razloga rada sa nepunim radnim vremenom, osim ako je različito postupanje opravdano objektivnim razlozima. U pogledu mogućnosti rada sa nepunim radnim vremenom sporazum je propisao da bi države članice Evropske unije, nakon savjetovanja sa socijalnim partnerima, ali i sami socijalni partneri, u skladu sa nacionalnim pravom ili praksom, trebale utvrditi i preispitati prepreke pravne ili administrativne prirode koje bi mogle ograničiti mogućnosti za rad sa nepunim radnim vremenom i, ako je to moguće, ukloniti ih. U cilju zaštite radnika sporazum propisuje i da radnikovo odbijanje da prijeđe sa punog radnog vremena na nepuno radno vrijeme ili obrnuto ne bi samostalno trebalo predstavljati opravdan razlog za raskid radnog odnosa. Naprotiv, poslodavci bi trebali što je više moguće uzimati u obzir: (a) zahtjeve radnika za prijelaz sa punog radnog vremena na nepuno radno vrijeme, kada se pojavi takva mogućnost u preduzeću; (b) zahtjeve radnika za prijelaz sa nepunog radnog vremena na puno radno vrijeme ili za produljenje radnog vremena, ako za tim postoji potreba; (c) blagovremeno informisanje o dostupnosti mjesta sa nepunim i punim radnim vremenom u

preduzeću, radi lakšeg premještanja sa poslova sa nepunim radnim vremenom na poslove sa punim radnim vremenom ili obrnuto; (d) mjere koje olakšavaju pristup radu sa nepunim radnim vremenom, uključujući specijalizirane poslove i rukovodeća mjesta i koje olakšavaju pristup radnika sa nepunim radnim vremenom stručnom osposobljavanju radi povećavanja mogućnosti za razvoj karijere i profesionalne mobilnosti; (e) blagovremeno informisanje organima koji predstavljaju radnike o mogućnosti rada sa nepunim radnim vremenom.

3.2. Radni odnos na određeno vrijeme

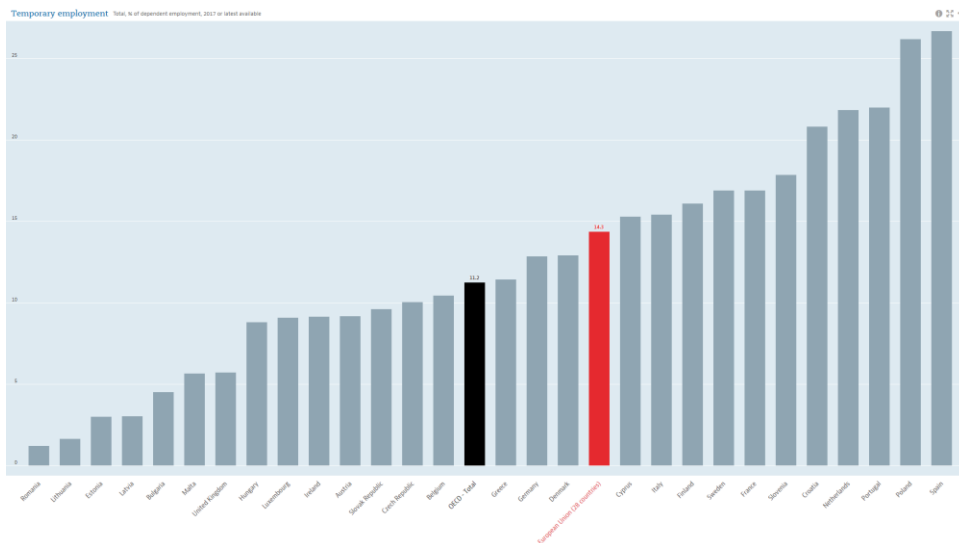
Radni odnos na određeno vrijeme je vrsta radnog odnosa uspostavljenog između jednog poslodavca i jednog radnika kod kojeg je unaprijed određeno ili određivo njegovo trajanje (Aleksynska i Muller, 2015). Kada je trajanje radnog odnosa unaprijed određeno onda se utvrđuje tačan vremenski period na koji se radni odnos zasniva (npr. tri mjeseca) ili tačan datum do kojeg radni odnos traje (npr. do 15.3.2018. godine). Kod odredivog trajanja radnog odnosa, on egzistira sve do nastupa neke odlučne okolnosti (npr. do povratka odsutne radnice sa porodijskog odsustva), a sam trenutak prestanka ugovora o radu mora biti objektivno određen i predvidljiv. U protivnom je odredba o ograničenom trajanju radnog odnosa nevaljana i smatralo bi se da je ugovor o radu sklopljen na neodređeno vrijeme (Bilić i Perkušić, 2016). Za ovaj radni odnos je karakteristično to da za njegov prestanak nije potrebno donošenje posebnog akta o prestanku, nego on prestaje egzistirati istekom roka na koji je zaključen. U općem režimu radnih odnosa, bez obzira na njegovu faktičku učestalost, radni odnos na određeno vrijeme je izuzetak, dok je pravilo radni odnos na neodređeno vrijeme. U tom kontekstu, a u cilju zaštite prava radnika, sukcesivno zaključivanje ugovora o radu na određeno vrijeme je podložno ili bi barem trebalo biti podložno određenim ograničenjima. Zbog toga je u zakonima o radu u Bosni i Hercegovini definisano da radni odnos na određeno vrijeme, nakon proteka određenog roka (dvije, odnosno tri godine), prelazi u radni odnos na neodređeno vrijeme.

U principu, radi se o radnom odnosu koji se zaključivao i još uvijek zaključuje, u izuzetnim, i vrlo često, zakonski propisanim situacijama poput povećanog obima posla, obavljanja posla u sezonskim djelatnostima,

zamjene odsutnog radnika i sl. Sa aspekta poslodavaca ovakva vrsta radnog odnosa je poželjna zbog prevazlaženja kvalitativne i kvantitativne nesigurnosti u pogledu radne snage. Kvantitativna nesigurnost se ogleda u nemogućnosti poslodavca da predvidi koliko će mu radne snage trebati u daljem vremenskom periodu, dok se kvalitativna nesigurnost ogleda u nemogućnosti poslodavca da brzo procijeni radnikove sposobnosti. U oba slučaja, poslodavci imaju otvorenu mogućnost za lakši prestanak radnog odnosa sa radnicima koji im više nisu potrebni, odnosno koji ne odgovaraju zahtjevima njihovog preduzeća, a istovremeno imaju i manje troškova rada (nemaju obavezu plaćanja otpremnine). S aspekta radnika, radi se o nesigurnijem obliku radnog odnosa, kod kojeg postoji veća mogućnost zloupotrebe (Bilić i Perkušić, 2016). Međutim, ovaj oblik radnog odnosa može imati i prednosti za radnike, i to naročito za one koji prvi put ulaze na tržište rada. Tako im može omogućiti sticanje odgovarajućeg radnog iskustva, razvijanje vještina te društvene i profesionalne mreže (Aleksynska i Muller, 2015).

Prava i obaveze, kao i uslovi rada, radnika zaposlenih na određeno vrijeme ne mogu biti nepovoljniji od prava i obaveza, odnosno uslova rada radnika zaposlenih na neodređeno vrijeme.

Kao i radni odnos sa nepunim radnim vremenom, i ovaj oblik radnog odnosa zastupljen je u zakonodavstvu i praksi velikog broja država. Iako je oduvijek prisutan, učešće ovog oblika radnog odnosa u zemljama Evropske unije povećalo se u periodu od 2003. do 2012. godine. Prema podacima OECD-a, učešće radnika zaposlenih na određeno vrijeme je od 26,7% u Španiji do 1,2% u Rumuniji. Prosječno učešće zaposlenih na određeno vrijeme u zemljama Evropske unije je 14,3%, a u zemljama OECD-a 11,2% od ukupnog broja radnika.

Grafikon 2. Udio radnih odnosa sa određeno vrijeme u odnosu na sve radne odnose

Zbog značaja i rasprostranjenosti, ovaj oblik radnog odnosa prepoznat je i regulisan instrumentima Međunarodne organizacije rada, kao i Evropske unije. Tako je Konvencijom o prestanku radnog odnosa Međunarodne organizacije rada broj 158 iz, 1982. godine, regulisano da, iako države članice od njene primjene mogu (djelimično ili potpuno) izuzeti određene kategorije radnika u domaćim zakonodavstvima trebaju predvidjeti odgovarajuće zaštitne mjere protiv sklapanja ugovora o zapošljavanju na određeno vrijeme koji se zaključuju sa ciljem izbjegavanja zaštite koja je navedena u konvenciji. U skladu sa navedenim je i Preporuka o prestanku radnog odnosa iz 1982. godine, broj 166, koja detaljnije određuje odgovarajuća sredstva, odnosno mjere koje zakonodavac mora predvidjeti kako bi spriječio poslodavce da zaključuju ugovore na određeno vrijeme.

U okviru Evropske unije je pitanje radnog odnosa na određeno vrijeme regulisano direktivom. Direktiva Vijeća 1999/70/EC o Okvirnom sporazumu o radu na određeno vrijeme ima za cilj da u pravni sistem Evropske unije inkorporira Okvirni sporazum o radu na određeno vrijeme, koji su 1999. godine sklopili evropski socijalni partneri (UNICE, CEEP i ETUC), i koji se nalazi u prilogu iste, kao njen sastavni dio. Sporazumom su utvrđene mjere koje imaju za cilj spriječavanje zloupotreba u pogledu uzastopnog zaključivanja ugovora o radu na određeno vrijeme te zabrane diskriminacije radnika zaposlenih na određeno vrijeme. Ono što je značajno, da

sporazumom socijalni partneri potvrđuju „*da ugovori o radu na neodređeno vrijeme predstavljaju i da će i nadalje predstavljati osnovni oblik radnog odnosa između poslodavaca i radnika*“, uz napomenu da isti, u određenim okolnostima, mogu odgovarati potrebama i poslodavaca i radnika. Sporazum daje definiciju radnika zaposlenog na određeno vrijeme kao osobe „*koja je zaključila ugovor o radu ili se nalazi u radnom odnosu, koji je sklopljen neposredno između poslodavca i radnika, a u kojem je prestanak ugovora o radu ili radnog odnosa utvrđen objektivnim okolnostima, kao što je određeni datum, dovršenje određenog posla ili nastupanje određenog događaja*“. Prema radnicima zaposlenim na određeno vrijeme se u pogledu uslova za zapošljavanje ne smije postupati na nepovoljniji način (zabrana diskriminacije) u odnosu na radnike zaposlene na neodređeno vrijeme, osim ako drukčije postupanje nije opravdano iz objektivnih razloga. Ovom odredbom se sprječava (negativna) diskriminacija radnika zaposlenih na određeno vrijeme u odnosu na radnike zaposlene na neodređeno vrijeme, ali se ostavlja mogućnost pozitivne diskriminacije, kroz mogućnost da uslovi za njihovo zapošljavanje mogu biti povoljniji. Navedeno je opravdano, posebno u općem režimu radnih odnosa, jer se ovakva vrsta radnog odnosa i zaključuje izuzetno, sa ograničenim vremenskim trajanjem. U cilju sprečavanja zloupotreba ove vrste radnog odnosa kroz uzastopno zaključivanje ovakvih ugovora, sporazum predviđa da države članice poduzmu odgovarajuće mjere koje obuhvataju utvrđivanje objektivnih razloga kojima se opravdava obnavljanje takvih ugovora te najduži vremenski period trajanja uzastopnih ugovora o radu na određeno vrijeme, odnosno broj obnavljanja tih ugovora. U istom kontekstu, države članice će utvrditi u kojim slučajevima se radni odnos na određeno vrijeme smatra uzastopnim (kontinuiranim) i kada se počinje smatrati radnim odnosom na neodređeno vrijeme. U najvećem broju slučajeva države članice se odlučuju za kombinovanu upotrebu navedenih mjera. S obzirom na činjenicu da je većina radnih odnosa zasnovanih na određeno vrijeme zaključena na inicijativu poslodavaca, sporazumom je propisana obaveza poslodavaca da radnike na određeno vrijeme informišu o radnim mjestima koja se otvaraju a za koja će biti zaključen radni odnos na neodređeno vrijeme, kao i da im, u najvećoj mogućoj mjeri, omoguće mogućnost osposobljavanja kojima će poboljšati svoju stručnost, razviti karijeru i profesionalnu mobilnost.

3.3. Ugovor o djelu

Kao što smo uvodno istakli među atipične radne odnose ubraja se, između ostalog, rad na osnovu građansko-pravnih ugovora. Jedan od takvih ugovora, prepoznat u našem zakonodavstvu, je ugovor o djelu. Prema zakonskom određenju (čl. 600. ZOO), ugovorom o djelu poslenik (preduzimač, izvođač radova) obavezuje se da obavi određen posao, kao što je izrada ili opravka neke stvari ili izvršenje nekog fizičkog ili intelektualnog rada isl., a naručilac se obavezuje da mu za to plati naknadu. Definicija ugovora o djelu implicitno upućuje na karakteristike i elemente ovog ugovora (Kalamatiev i Ristovski, 2015). Karakteristike ugovora o djelu su: dvostrana obaveznost (zato što proizilazi obaveza za obje ugovorne strane); ekvivalentnost (prava i obaveze koja prizilaze za obje ugovorne strane približno su jednaka); teretnost (zato što se izvršeni rad plaća naknadom); komutativnost (zato što su prava i obaveze ugovornih strana unaprijed oprijedjeljene i poznate) i kauzalnost (zato što naručilac zaključuje ovaj ugovor sa ciljem da mu bude izvršen određen rad, a izvršilac da bi dobio naknadu za izvršeni rad). Elementi ugovora o djelu su: izvršenje rada i plaćanje naknade.

Obilježja ugovora o djelu i ugovora o radu ukazuju na sličnost ova dva ugovora. Prije svega, i ugovor o djelu i ugovor o radu za činidbu imaju rad. Nadalje, karakteristika i jednog i drugog ugovora jeste da jedno lice vrši rad u korist drugog lica, prima instrukcije za njegovo vršenje, a izvršeni rad ima pravo na odgovarajuću naknadu. Razlike između ova dva ugovora su također brojne. U pravnom sistemu oni se nalaze na dvije različite strane i na njih se primjenjuju dva različita pravna režima - radno-pravni i obligaciono-pravni.

Osnovna razlika između ugovora o radu i ugovora o djelu ogleda se u tome što se sklapanjem ugovora o djelu ne zasniva radni odnos između izvođača i naručioca. Zapravo, sklapanjem ugovora o djelu izvođač i naručilac preuzimaju određene obaveze - izvođač da obavi neki posao, a naručilac da za obavljeni posao isplati ugovorenu naknadu. Izvođač obavlja rad, ali van radnog odnosa. Riječ je o obavljanju jednokratnog, privremenog posla, gdje nije bitno vremensko određenje rada nego samo krajnji rezultat. Pri tome, izvođač radi samostalno, nezavisno od naručitelja, za svoj račun i na svoj rizik, sam određuje vrijeme rada, a za obavljeni posao ima pravo na naknadu ili nagradu, koja je gotovo uvijek jednokratna i koja se računa kao

samostalni dohodak (honorar). Upravo je za ugovor o djelu karakteristično da izvođač ne prima mjesečnu platu već ugovorenu naknadu i da ne postoji subordinacija izvođača radova prema naručitelju kakva je između radnika i poslodavca (postoji uputa naručitelja, ali izvođač ima veću samostalnost nego radnik koji je pod svakodnevnim 8 satnim nadzorom). S druge strane, za naručioca je jedino bitno da mu se naručeni proizvod dostavi odnosno da naručeni posao bude izvršen, na ugovoreni način i u ugovorenom roku. Stoga, za ugovor o djelu nije bitno da li je izvršilac već u radnom odnosu, da li je nezaposlen ili penzioner, nego da li se radi o obavljanju jednokratnog (privremenog) posla pri čemu je ključno postizanje rezultata odnosno izvršenje posla.

Vrijedi ponoviti da se ugovor o djelu razlikuje se od ugovora o radu po brojnim karakteristikama: kod ugovora o djelu ne postoji klasičan odnos zavisnosti između izvršioca i naručitelja; izvršilac sam organizuje način obavljanja rada te u skladu s tim planira vrijeme rada; izvršilac (a ne poslodavac) je nosilac cjelokupnog ekonomskog rizika i eventualne štete koja može proizaći iz načina vršenja rada; predmet ugovora je rezultat rada; cilj je postizanje rezultata - izvršenje rada; izvršilac za obavljeni rad prima naknadu odnosno nagradu (a ne platu) itd.

Ipak, u praksi se nerijetko dešava da poslodavci angažuju neko lice po osnovu ugovora o djelu, a da to lice obavlja rad na način karakterističan za radni odnos (prikriveni ugovor o radu). Naime, nerijetko lica angažovana po osnovu ugovora o djelu svakodnevno za „naručioca“ obavljaju poslove koji spadaju u osnovnu djelatnost, u prostorijama i sa resursima „naručioca“, puno radno vrijeme, kontinuirano. Ovaj vid ugovora o djelu na štetu je kako angažovanog lica, tako i društveno političke zajednice. Angažovano lice, budući da nije u radnom odnosu, ne ostvaruje prava iz radnog odnosa niti uživa radno-pravnu zaštitu, a budžet društveno-političke zajednice biva oštećen za iznos poreza i doprinosa koji se plaćaju u slučaju kada se radnik zaposli u radni odnos.

Na problem određivanja radnog odnosa te potrebu da se radno-pravna zaštita zajamči svima kojima je ta zaštita potrebna Međunarodna organizacija rada upozorava već nekoliko desetljeća. Uprkos brojnim nastojanjima Konvencija koja bi regulirala ovo pitanje nije donesena ali je 2006. god. usvojena Preporuka o radnom odnosu (ILO, 2006), koja sadrži smjernice za države članice vezano za definisanje, kriterije i dokazivanje

radnog odnosa. Slično tome, u okviru Evropske unije prepoznat je problem razgraničenja između radnika i „nezavisnih ugovarača“ te upozoreno da se pravni opseg radnog odnosa ne podudara sa radnim odnosom u praksi. Utvrđeno je da je broj sporova u vezi sa pravnom prirodom odnosa u kojem se rad obavlja u stalnom porastu. Problem razgraničenja između radnika i lica koja rad obavljaju po osnovu građansko-pravnih ugovora i dalje je prisutan, ali je istovremeno unutar Evropske unije primjetan trend širenja radno-pravne zaštite i osiguravanja minimalnih standarda zaštite svim licima koja obavljaju rad za drugoga.

3.4. Privremeno agencijsko ustupanje radnika

Privremeno agencijsko ustupanje radnika je jedan od najnovijih oblika rada koji se razvija tokom 21. stoljeća (MEAE Finland, 2017). Pod privremenim agencijskim ustupanjem radnika podrazumjeva se vremenski ograničeno radno angažovanje radnika, koji je zaposlen u agenciji za privremeno ustupanje radnika, u kompaniji (User company) koja ima ugovorni odnos sa agencijom (Countouris Nicola et al., 2016). Kod ovog oblika radnog angažmana kompanija kojoj trebaju radnici zaključuje ugovor sa agencijom da joj ustupi te radnike. Dakle, radi se o tzv. trostranom radnom odnosu u kojem je radnik zaposlen u agenciji (primarni poslodavac), a rad i pojedina prava iz radnog odnosa (pravo na zaštitu života i zdravlja) ostvaruje u drugoj kompaniji (sekundarni poslodavac) koja ima ugovorni (obligacioni) odnos sa agencijom za privremeno ustupanje radnika. Platu radniku daje agencija, dok je obaveza kompanije da usmjerava i daje zadatke te prati kvalitet rada radnika, odnosno agencija prenosi pravo upravljanja na kompaniju (Clauwaert, 2000). Navedeno ukazuje da subordinaciju u odnosu na radnika (u granicama ugovora sa primarnim poslodavcem) vrši sekundarni poslodavac.

Radnik zaključuje ugovor o radu sa agencijom, a agencija sa kompanijom zaključuje obligacioni ugovor o pružanju određenih usluga (Clauwaert, 2000). Takav ugovor o radu se najčešće zaključuje na određeno vrijeme, a izuzetno je propisano da je to ugovor na neodređeno vrijeme (npr. u Njemačkoj). S obzirom na specifičnost ovog oblika radnog odnosa ugovor treba biti u pisanoj formi, a po svom sadržaju bi, pored elemenata propisanih nacionalnim zakonodavstvom o sadržaju ugovora o radu, trebao sadržavati i

odredbe o kompaniji kod koje će radnik obavljati poslove, njegovom radnom mjestu i opsu poslova koje će obavljati, period trajanja rada za kompaniju, informacije o zaštiti na radu, kao i druge podatke koji će preduprijeti eventualne probleme koji mogu nastati u vezi sa radom. U vezi sa radom, radnici zaposleni preko agencije bi trebali imati iste uslove i tretman kao i ostali radnici zaposleni u kompaniji. Međutim, tu postoje mnogi faktički, ali i zakonom propisani izuzeci. Osnovni rizik ovog oblika rada se ogleda u diskriminaciji u plati radnika, budući da su agencijski angažovani radnici često slabije plaćeni i da im se pružaju slabiji uslovi rada u odnosu na ostale radnike zaposlene kod sekundarnog poslodavca.

Što se tiče ugovora o pružanju usluga između agencije i kompanije, takav ugovor mora sadržavati i podatke o usluzi koja se pruža, o broju radnika koji će biti angažovani, periodu angažmana, radnom mjestu i opisu posla, mjestu rada, potrebnim kvalifikacijama radnika, kao i odredbe o rizicima po zdravlje i sigurnost na radu (Clauwaert, 2000). Ti podaci su nužni kako bi agencija mogla pronaći odgovarajuće radnike za rad te sa istim zaključiti ugovore o radu.

Većina studija provedenih u Evropskoj uniji u pogledu agencijskog ustupanja radnika ukazuje na povećanje broja agencija za privremeno ustupanje radnika, kao i na povećanje broja takvih radnika (Countouris Nicola et al., 2016; Miidla-Vanatalu, 2015). Ovo je logično, budući da poslodavci nemaju direktan ugovorni odnos sa radnicima, što smanjuje ekonomske rizike i olakšava procedure za angažovanje radne snage. Poslodavci zaključuju ugovor o pružanju usluga sa agencijom, kojim utvrđuju međusobna prava i obaveze te nemaju nikakvih obaveza prema radnicima. Njima je bitno da u svakom trenutku imaju dovoljan broj radnika koji su u stanju pružati ugovorene usluge. Platu, naknade, odmora, odustva, otpremnine i druga pitanja iz radnog odnosa rješava agencija, kao primarni poslodavac.

Ovaj oblika radnog odnosa je regulisan je instrumentima Međunarodne organizacije rada i Evropske unije. Konvencija o privatnim agencijama za zapošljavanje Međunarodne organizacije rada broj 181 iz 1997. godine, samo djelimično reguliše pitanje agencijskog ustupanja radnika. Prema tekstu same konvencije njena „jedina svrha“ je da omogući poslovanje privatnih agencija za zapošljavanje, kao i zaštitu radnicima koji koriste njihove usluge. U skladu s tim, Konvencija predviđa da radnici angažovani

putem agencija imaju pravo na slobodu udruživanja i kolektivnog pregovaranja te zabranjuje bilo kakvu diskriminaciju prema njima. Posebno je istaknuta obaveza osiguranja odgovarajuće zaštite u vezi sa: slobodom udruživanja, kolektivnim pregovaranjem, minimalnom zaradom, radnim vremenom i drugim uslovima rada, davanjima za socijalnu zaštitu, pristupom osposobljavanju, sigurnošću i zdravlju na radu, naknadom u slučaju povreda na radu i profesionalnih bolesti, naknadom u slučaju stečaja i zaštite potraživanja radnika, materinskom zaštitom i davanjima i roditeljskom zaštitom i davanjima.

U okviru Evropske unije je ovaj oblik radnog odnosa regulisan direktivom 2008/104/EZ od 19.11.2008. godine o radu preko agencija za privremeno ustupanje radnika. Svrha ove direktive bilo je osiguranje zaštite radnika i poboljšanje kvalitete zapošljavanja preko agencija, osiguranje primjene načela jednakog postupanja sa radnicima zaposlenim u agencijama za privremeno zapošljavanje i prepoznavanjem agencija kao poslodavaca, uz istodobno uvažavanje potrebe uspostavljanja odgovarajućeg okvira za primjenu zapošljavanja preko agencija za privremeno ustupanje radnika sa ciljem efikasnog pridonosa stvaranju radnih mjesta i razvoju fleksibilnih oblika rada. S obzirom na činjenicu da je u pogledu uređenja ovog oblika radnog odnosa u Evropi postojalo najmanje pet pristupa (liberalni pristup, pristup vremenske ograničenosti, pristup ograničenosti razlogom angažovanja, pristup sektorskog ograničenja i pristup zabrane ovog oblika radnog odnosa) (Clauwaert, 2000), a u cilju ujednačavanja, direktiva je propisala da su ograničenja ili zabrane rada preko agencija opravdani samo u slučajevima ako se zasnivaju na općem interesu, posebno u pogledu zaštite radnika, zahtjeva za sigurnost i zdravlje na radu ili potrebe da se osigura ispravno funkcioniranje tržišta rada i sprečavanje zlopotreba. U cilju izbjegavanja diskriminacije radnika po osnovu plata i ostvarivanja jednakih uslova direktiva je propisala da osnovni uslovi rada i zapošljavanja za radnike zaposlene u agencijama za vrijeme trajanja njihova ustupanja kompaniji trebaju biti jednaki uslovima koje bi na te radnike bili primjenljivi da ih je na isto radno mjesto direktno zaposlila kompanija. U cilju omogućavanja agencijskim radnicima da se zaposle na neodređeno vrijeme Direktiva propisuje i obavezu obavještanja agencijskih radnika o svim upražnjenim radnim mjestima u kompaniji, pri čemu se obavijesti mogu pružiti u obliku oglasa na oglasnoj ploči ili na drugi prikladan način.

3.5. Grupno zapošljavanje

Grupno zapošljavanje (Crowd employment) je novi oblik radnog odnosa u kojem se koristi online platforma koja omogućava organizacijama ili pojedincima da pristupe neograničenoj i nepoznatoj grupi drugih organizacija ili pojedinaca, kako bi riješili određen problem, pružili određenu uslugu ili proizvod u zamjenu za plaćanje (Mandl Irene et al., 2015). Njegova intencija je da organizuje vršenje specifičnih poslovnih zadataka ili procesa na način da iste povjeri velikoj bazi online radnika prije nego pojedinačnom radniku (Bjelinski Radić, 2017). Za nastanak i opstanak ovog oblika radnog odnosa ključna je tehnologija, a njegova osnovna karakteristika je kratkoročnost, odnosno rad vezan za pojedinačni zadatak ili projekat.

Sa aspekta poslodavca ovo je vrlo primamljiv način angažovanja radne snage, jer omogućava pristup velikom izvoru znanja i iskustva te omogućava najefektivniji način završetka poslova. Osim toga, ovaj oblik radnog odnosa smanjuje troškove poslovanja, budući da nema potrebe za administrativnom podrškom, prostorom, opremom ili drugom logističkom podrškom. Pored toga, velika konkurencija smanjuje cijenu koštanja radne snage. Sa aspekta radnika se rizici koji evidentno postoje ogledaju u tome da radnik nema sigurnost u pogledu plaće, odmora, privremene spriječenosti za rad.

Sa aspekta radnog prava značajno je napomenuti da je ovaj oblik radnog odnosa skoro potpuno neregulisan (Felstiner, 2011). Neregulisanost je posljedica skorijeg razvoja ovog oblika radnog odnosa, ali i njegove specifičnosti (ne postoji mjesto rada, sav posao se obavlja u cyber svijetu, često i anonimno).

4. Rizici atipičnih radnih odnosa

Pregled nekih od atipičnih oblika radnog odnosa ukazuje na to da ovi oblici radnog odnosa dovode do povećanja nesigurnosti i prenosa (dijela) rizika sa poslodavca na radnika (Bingami, Casale i Fasani, 2013). Ujedno, sami radni odnosi postaju nekvalitetniji (Jašarević, 2013). Kod ovakvih oblika radnih odnosa postavlja se pitanje moguće intervencije države. Javlja se dileme o razgraničenju između radno-pravnog odnosa koji je regulisan ugovorom o radu i drugih atipičnih ugovora, pri čemu je pravljenje

razlike između samostalnog i zavisnog rada dosta teško i nejasno. Iskazane dileme ukazuju na potrebu drugačijeg pristupa radnog zakonodavstva navedenim izazovima, o čemu se u stručnoj i akademskoj javnosti već duži period vodi žustra debata pod nazivom „kraj“ ili „smrt“ tradicionalnog radnog zakonodavstva (Lyutov, 2017; Blainpain, 2007; Barnard, Deakin i Morris, 2004; Estlund, 2006).

U vezi sa naprijed navedenim izazovima, cijenimo značajnim podsjetiti na stavove bivšeg direktora Međunarodne organizacije rada Juana Somavia koji je u svom obraćanju Evropskom parlamentu 2011. godine istakao da se o poštivanju osnovnih principa i prava na radu ne pregovara čak ni u vremenu krize te da se krize ne mogu koristiti kao izgovor za umanjivanje dostignutih međunarodnih standarda rada (Schomann, 2016).

5. Zaključak

Potreba za fleksibilizacijom se razvila iz potrebe ekonomskog održanja i ostvarivanja poslovne uspješnosti kompanija u uslovima globalne konkurencije. Međutim, iako je proizašla iz konteksta osiguranja stabilnosti privrede i poslovanja, vremenom se, u najvećoj mjeri fokusirala na segment rada i radnih odnosa (Bilić, 2017). Navedeno je izvršeno pod značajnim uticajem neoliberalista koji zagovaraju deregulisano tržište rada (Rihthofen, 2005). Realnost društvenog života nesporno ukazuje da će proces evolucije radnog odnosa trajati te da je potrebno „u hodu“ iznalaziti rješenja, kao odgovore na probleme koji se javljaju u praksi. „Nezaobilazna fleksibilizacija rada (pa i otkazivanje), ne bi trebalo da znači odustajanje od stabilnosti radnog odnosa“ (Jašarević, 2013). I tipičnim i atipičnim oblicima radnog odnosa treba osigurati „zaštitnu komponentu, bilo zaštitnom strukturom (mrežom) radnog prava za radne odnose, bilo državnim sustavom socijalne sigurnosti“ (Gotovac, 2003).

Potrebno je ponovo istaći da tržišna privreda ne može samostalno i potpuno slobodno (Chang, 2011) da reguliše radne odnose, a posebno u oblasti zaštite na radu te je stoga državna intervencija nužna. Država mora zadržati svoju ulogu garanta zaštite radnika (Rihthofen, 2005). U tom smislu se kao dobar mehanizam za regulisanje odnosa javlja inspekcija rada, kao državni organ koji se direktno i kontinuirano susreće sa realnim izazovima (Bingami, Casale i Fasani, 2013).

LITERATURA

1. Aleksynska M., Muller A. (2015), Nothing more permanent than temporary? Understanding fixed-term contracts, Policy Brief No. 6, International Labour Office, Geneva,
2. Baltić A., Despotović M. (1981), Osnovi radnog prava Jugoslavije - Sistem samoupravnih međusobnih radnih odnosa i osnovni problem sociologije rada, Osmo izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Savremena administracija, Beograd,
3. Bilić A. (2011), Transformacija radnopravnog odnosa, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 32, broj 2, Rijeka,
4. Bilić A. (2017), Fleksibilno radno vrijeme - modus rekonzilijacije privatnog i poslovnog života radnika te povećanja kompetitivnosti poslodavca, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 56, broj 3, Split,
5. Bilić A., Perkušić T. (2016), Ugovor o radu na određeno vrijeme kao modus implementacije fleksibilnosti na tržištu rada, Mostariensia, Sveučilište u Mostaru, vol. 20, br. 1-2, Mostar,
6. Bingami R., Casale G., Fasani M. (2013), Labour inspection and employment relationship, International Labour Organization, Geneva,
7. Bjelinski Radić I. (2017), Novi oblici rada kao suvremeni izazov za radno pravo - slučaj Uber, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, vol. 38, broj 2, Rijeka,
8. Chang H-J. (2011), 23 Things They Don't Tell You about Capitalism, Penguin Books, London,
9. Clauwaert S. (2000), Survey of legislation on Temporary Agency Work, European Trade Union Institute (ETUI), Brussels,
10. Commission of the European Communities (2006), Green paper, Modernising labour law to meet the challenges of the 21st century, Brussels,
11. Countouris Nicola et al. (2016), Report on temporary employment agencies and temporary agency work: A comparative analysis of the law on temporary work agencies and the social and economic implications of temporary work in 13 European countries, International Labour Office, Geneva,

12. Davies R. B., Vadlamannati K. C. (2013), A Race to the Bottom in Labour Standards? An Empirical Investigation, *Journal of Development Economics*, vol. 103,
13. Dedić S., Gradašćević-Sijerčić J. (2005), *Radno pravo*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Magistrat, Sarajevo,
14. Europska zaklada za poboljšanje životnih i radnih uvjeta (2010), *Fleksibilni oblici rada: 'vrlo atipični' ugovorni aranžmani - Sažetak*,
15. Felstiner A. (2011), Working the Crowd: Employment and Labor Law in the Crowdsourcing Industry, *Berkeley Journal of Employment and Labor Law*, Vol. 32, No. 1,
16. Gotovac V. (2003), *Radno pravo za 21. stoljeće: mitovi o fleksibilizaciji*, *Financijska teorija i praksa*, vol. 24, broj 4, Zagreb,
17. ICEM-ov vodič za privremeni i podugovoreni rad i rad preko agencija,
18. International Labour Office (2006), *The employment relationship*, 95th Session, Geneva,
19. Jandrić M. (2013), *Fleksibilnost i sigurnost na tržištu rada i uticaj na nezaposlenost u zemljama u tranziciji*, doktorska disertacija, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd,
20. Jašarević S. (2013), *Radni odnos - tendencije u praksi i regulativi*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, broj 3/2013, Novi Sad,
21. Jašarević S. (2015), *Nove forme rada u Evropskoj uniji i Srbiji*, *Radno i socijalno pravo*, vol. XIX, broj 1, Beograd,
22. Kalamatiev T., Ristovski A. (2015), *Subordinacija u radnom pravu i savremeni izazovi razgraničenja Ugovora o radu i Ugovora o delu*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, sveska LVIII, broj 70, Niš,
23. Kovač P. (2016), Liberalization of Authority: Administrative tasks' privatization in Theory and Comparatively, *Journal of Liberty and International Affairs*, Vol. 1, No. 3, Bitola,
24. Lyutov N. (2017), Traditional International Labour Law and the new „Global“ kind: Is there a way to make them work together?, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 67, br. 1, Zagreb, 2017;
25. Mandl Irene et al. (2015), *New forms of employment*, Publications Office of the European Union, Eurofound, Luxembourg,

26. Miidla-Vanatalu M. (2015), Temporary agency work, Labour Inspectorate of Estonia,
27. Ministry of Economic Affairs and Employment of Finland (2017), Guidebook for temporary agency work, ,
28. Popović T. (1965), Pravni osnov stupanja u rad, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, broj 4, Niš,
29. Rihthofen Wolfgang fon (2005), Inspekcija rada - Vodič za profesiju, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije, Beograd,
30. Rodrik D. (1996), Labor standards in international trade: do they matter and what do we do about them? u: Emerging Agenda for Global Trade: High stakes for Developing countries, Johns Hopkins University Press, Washington,
31. Schomann I. (2016), Reforms of collective labour law in time of crisis: Towards a new landscape for industrial relations in the European Union u: The Future Regulation of Work: New Concepts, New Paradigms, Brodie D., Busby N., Zahn R. (ur.), Palgrave, London.

**MOGUĆNOST SUDSKOG PREISPITIVANJA ODLUKA VISOKOG
PREDSTAVNIKA U BOSNI I HERCEGOVINI KOJIMA SE UTICALO
NA PRAVA GRAĐANA**

**THE POSSIBILITY OF JUDICIAL REVIEW OF DECISIONS OF A
HIGH REPRESENTATIVE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA WHO
HAD IMPACT ON CITIZENS RIGHTS**

Stručni članak

*Merima Šenderović, Mag. Iur.**

*Doc. dr. Kenan Ademović**

Sažetak

U radu se analiziraju odluke visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini i mogućnost preispitivanja istih pred domaćim sudskim instancama i Evropskim sudom za ljudska prava. O tome koliko je značajna uloga visokog predstavnika upravo će se pokazati i kroz ovaj rad, odnosno samo jedan segment njegovog cjelokupnog djelovanja i položaja. Dat će se kratke opšte informacije o Uredu visokog predstavnika i specijalnog predstavnika Evropske Unije u Bosni i Hercegovini (OHR), nadležnostima, odlukama koje je donio visoki predstavnik koristeći Bonske ovlasti, i kao najvažniji dio, odluke koje su bile predmetom sudskog preispitivanja i na koji način su ti sudski postupci okončani. Ova analiza će još jednom potvrditi konačnost autoriteta visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini, kao jasno definisane ustavne odredbe, a što su sudovi različitih instanci, potvrdili u svojim odlukama.

Ključne riječi: Ured visokog i specijalnog predstavnika Evropske unije u BiH, visoki predstavnik, Dejtonski mirovni sporazum, Aneks 10, Bonske ovlasti, Vijeće za implementaciju mira (PIC), odluke, nadležnosti, funkcije, autoritet, ljudska prava i slobode, spor, ustav, sud, žalba, pravni lijek.

**Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Ministarstvo civilnih poslova, e-mail: merimacolakhodzic@gmail.com*

**Advokat, e-mail: ademovic.kenan@gmail.com*

Abstract

The paper analyzes the decisions of the High Representative in Bosnia and Herzegovina and the possibility of re-examining them before the domestic court cases and the European Court of Human Rights. The extent to which the role of the High Representative plays a significant role will also be demonstrated through this work, that is, only one segment of his overall work and position. Short general information will be given on the Office of the High Representative and the Special Representative of the European Union in Bosnia and Herzegovina (OHR), competencies, decisions taken by the High Representative using the Bonn Powers, and as the most important part, the decisions that were the subject of judicial review and to which The manner in which these court proceedings have been terminated. This analysis will once again confirm the accuracy of the authority of the High Representative in Bosnia and Herzegovina, as clearly defined constitutional provisions, which the courts of different instances confirmed in their decisions.

Key words: Office of the High Representative of the European Union in BiH, High Representative, Dayton Peace Agreement, Annex 10, Bonn Powers, Peace Implementation Council (PIC), decisions, competencies, functions, authority, human rights and freedoms, appeal, legal remedy.

1. UVOD

O tome koliko je važan položaj i uloga visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini, govori upravo činjenica da njegovo djelovanje proilazi iz Ustava Bosne i Hercegovine. Uzimajući isto u obzir, slobodno možemo reći da se radi o ustavnoj kategoriji, odnosno funkciji kojoj je povjerena uloga konačnog autoriteta u pogledu tumačenja sporazuma o implementaciji civilnog dijela Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski mirovni sporazum). Vođen tim ciljem, kao i ciljem očuvanja stabilnosti i dosljedne primjene Ustava, visoki predstavnik je korištenjem Bonskih ovlasti donosio odluke kojima je direktno uticao na uspostavljanje i uređenje pravnog sistema. Njegovo proaktivno djelovanje je direktno

mijenjalo uslove i način daljnjeg funkcionisanja države Bosne i Hercegovine i njenih oragana, ali i ostvarivanja prava svih građana. Obzirom da su odluke imale konačni i obavezujući karakter za sve, u daljem dijelu rada će se govoriti o pokušajima osporavanja istih putem domaćih i stranih sudskih instanci.

2. OPŠTE INFORMACIJE O UREDU VISOKOG PREDSTAVNIKA I SPECIJALNOG PREDSTAVNIKA EVROPSKE UNIJE U BIH

Ured visokog predstavnika je vodeća organizacija za civilni aspekt implementacije mira u Bosni i Hercegovini. 1995. godine je potpisan Dejtonski mirovni sporazum, te je istim visokom predstavnik u ime međunarodne zajednice zadužen da nagleda implementaciju ovog mirovnog sporazuma u Bosni i Hercegovini. Visoki predstavnik ima zadatak da koordinira aktivnosti međunarodnih civilnih organizacija i agencija koje djeluju na području Bosne i Hercegovine. Dejtonski mirovni sporazum je postignut na pregovorima održanim u novembru 1995. godine, uz posredovanje međunarodne zajednice, pod predsjedanjem Sjedinjenih Američkih Država u američkoj saveznoj državi Ohio. Sporazum su zvanično potpisale strane koje su učestvovala u ratu u Bosni i Hercegovini, Republika Hrvatska, Savezna Republika Jugoslavija i Republika Bosna i Hercegovina 14. decembra u Parizu. Zvanični naziv Sporazuma je Opći okvir sporazum za mir. Njime je Bosna i Hercegovina uspostavljena kao država koja se sastoji od dva entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, te Distrikta Brčko. Opći okvirni sporazum za mir sadrži i državni Ustav – Aneks 4, te druge odredbe čiji je cilj izgradnja mirne i stabilne države.

Mandat visokog predstavnika je preciziran u Aneksu 10 Općeg okvirnog sporazuma za mir, te se visoki predstavnik proglašava konačnim autoritetom u zemlji u pogledu tumačenja sporazuma o implementaciji civilnog dijela mirovnog sporazuma. Vijeće za implementaciju mira (PIC) čini 55 zemalja i međunarodnih organizacija koje vode i sponzoriraju proces implementacije mira, je razradilo mandat visokog predstavnika. On nema nadležnost nad vojsnim Stabilizacijskim snagama (SFOR), koje su pod vođstvom NATO – a. Visokog predstavnika predlaže Upravni odbor Vijeća za implementaciju mira, a imenovanje potvrđuje Vijeće sigurnosti

Ujedinjenih nacija. Sadašnji visoki predstavnik je Valentin Inzko, sedmi predstavnik međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini. Prvi visoki predstavnik je bio Carl Bildt, bivši premijer Kraljive Švedske koji je na svoju dužnost visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini imenovan u decembru 1995. godine. Ured visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini ima regionalne urede u Sarajevu, koja je ujedno i zgrada glavnog ureda, te u Banja Luci, Mostaru, Tuzli i Ured super vizora u Brčkom. (OHR, 2018)

3. ANEKS 10 OPĆEG OKVIRNOG SPORAZUMA ZA MIR U BOSNI I HERCEGOVINI

Stranke su se sporazumjele da provedba civilnih aspekata mirovnog rješavanja povlači sa sobom širok spektar aktivnosti, uključujući nastavak napora na pružanju humanitarne pomoći, dok god je to potrebno, obnovu infrastrukture i ekonomsku obnovu, uspostavljanje političkih i ustavnih institucija u Bosni Hercegovini, promicanje poštivanja ljudskih prava i povratak raseljenih osoba i izbjeglica, te održavanje slobodnih i poštenih izbora. Veći broj međunarodnih organizacija i agencija bit će pozvan kako bi pomogao pri ostvarivanju i realizaciji tog procesa.

Zbog složenosti situacije i cjelokupne realizacije navedenih propisa, strane su tražile postavljanje visokog predstavnika, koji će biti imenovan u skladu s relevantnim rezolucijama Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, kako bi stranama pomogao u njihovim nastojanjima i ulaganjima napora, pokrenuo ako je prikladno, koordinirao aktivnosti organizacija i agencija koje su angažovane u civilnom aspektu mirovnog rješavanja, na način što će provoditi zadaće koje su povjerene rezolucijom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija. Članom II Aneksa 10 Dejtonskog mirovnog sporazuma su određeni zadaci visokog predstavnika koje on mora izvršavati kako bi se postigao cilj uspostavljanja stabilne i mirne države Bosne i Hercegovine. U tom smislu, Visoki predstavnik će:

- pratiti provedbu mirovnog rješenja;
- održavati tijesne kontakte sa stranama radi unapređenja njihovog potpunog poštivanja svih civilnih aspekata mirovnog rješenja i visokog stepena saradnje između njih i agencija koje učestvuju u tom aspektu;

- koordinirati aktivnostima civilnih organizacija i agencija u Bosni i Hercegovini kako bi osigurao efikasnu provedbu civilnih operacija mirovnog rješenja. Visoki predstavnik će poštivati njihovu autonomiju unutar njihovog područja operacija, dajući im, ako je potrebno, opće smjernice o uticaju njihovih aktivnosti na provedbu mirovnog rješenja. Od civilnih se organizacija traži da pomognu visokom predstavniku pri izvršavanju njegovih obaveza davanjem svih informacija relevantnih za njihov rad u Bosni i Hercegovini;
- pomagati rješenje bilo kakvih poteškoća koje nastanu provedbom civilnog rješenja ako visoki predstavnik prosudi da je potrebno;
- učestvovati na sastancima organizacija darovatelja, posebno o pitanjima obnove i izgradnje;
- periodično izvještavati Ujedinjene nacije, Evropsku Uniju, Sjedinjene Američke Države, Rusku federaciju, te druge zainteresirane vlade i organizacije o napretku provedbe mirovnog Sporazuma u vezi s zadacima postavljenim u ovom Sporazumu;
- davati upute i primati izvještaje od povjerenika Međunarodnih operativnih policijskih snaga, osnovanih Aneksom 11 Općeg okvirnog sporazuma za mir. (Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, 1995.)

U skladu sa svojim mandatom, visoki predstavnik saziva i predsjedava Zajedničkom civilnom komisijom u Bosni i Hercegovini. Komisija se sastoji od viših političkih predstavnika svake strane, zapovjednika IFOR – a ili njegovog predstavnika i predstavnika onih civilnih organizacija i agencija koje visoki predstavnik smatra potrebnim. Visoki predstavnik će prema potrebi osnivati podređene Zajedničke civilne komisije na lokalnom nivou u Bosni i Hercegovini. Zajednički savjetodavni komitet sastaje se povremeno ili kako je to dogovorno između visokog predstavnika i zapovjednika IFOR – a. Visoki predstavnik ili njegov imenovani predstavnik će održavati tijesnu vezu sa zapovjednikom IFOR – a, ili njegovim predstavnicima, te uspostaviti odgovarajuće aranžmane povezivanja sa zapovjednikom IFOR – a, kako bi se olakšalo provođenje njihovih zadataka. Visoki predstavnik će redovno razmjenjivati informacije i održavati vezu sa IFOR – om, kako je dogovoreno sa zapovjednikom IFOR – a i kroz zajedničke komisije. Visoki predstavnik će prisustvovati ili slati predstavnika na sastanke Zajedničke

vojne komisije i pružati savjete, naročito o stvarima političke i vojne prirode. Predstavnici visokog predstavnika također prisustvuju radu podređenih komisija Zajedničke vojne komisije. Visoki predstavnik također može osnivati civilne komisije unutar i izvan Bosne i Hercegovine kako bi olakšao sprovođenje svog mandata. On nema ovlasti nad IFOR – om i ne može se na bilo koji način miješati u provođenje vojnih operacija ili na lanac zapovijedanja IFOR – om. Aneksom 10 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini je utvrđeno da će strane potpisnice Sporazuma u potpunosti saradivati sa visokim predstavnikom i njegovim osobljem, kao i sa međunarodnim organizacijama i agencijama. Odlučeno je da visoki predstavnik ima konačni autoritet u tumačenju Sporazuma o civilnoj provedbi mirovnog rješenja. (Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, 1995.)

4. BONSKE OVLAŠTI VISOKOG PREDSTAVNIKA

Uloga koja je određena visokom predstavniku potpisom Sporazuma, bila je u velikoj mjeri pod uticajem tadašnjih odnosa između Evrope i Sjedinjenih Američkih Država i njihovim različitim viđenjem rata u Bosni i Hercegovini. Originalno, Sjedinjene Američke Države su planirale da imaju kontrolu i nad vojnom i civilnom implementacijom Sporazuma te su tako predvidjelu jaku ulogu visokog predstavnika. To se promijenilo kada su se Evropljani umiješali u razgovore, te kada je najzad dogovoreno da visoki predstavnik bude Evropljanin, a da jedan od dvojica zamjenika bude iz Sjedinjenih Američkih Država. Pored neslaganja oko uloge visokog predstavnika, Sjedinjene Američke Države su se protivile i ideji da Ujedinjene nacije trebaju nadgledati implementaciju Sporazuma, što je dovelo do toga da Evropa predloži osnivanje Vijeća za implementaciju mira (PIC), tijela koje bi trebalo nadgledati implementaciju i osigurati međunarodni legitimitet, s obuirom da je uloga Ujedinjenih nacija u ovom procesu svedena na minimum. (OHR, 2018)

Vijeće za implementaciju mira je zvanično osnovano na Konferenciji za implementaciju mira održanoj u Londonu, nedugo po završetku pregovora u okviru Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine. PIC je imao veoma važnu ulogu u reformskim pokušajima u Bosni i Hercegovini, posebno po pitanjima vezanim za sigurnost. Presudni koraci poduzeti od strane Vijeća za

implementaciju mira desili su se na konferenciji u Sintri u Portugalu, te Bonu u Njemačkoj 1997. godine, kada su Visokom predstavniku odobrena mnogo šira ovlaštenja. Dvije godine od početka implementacije Sporazuma, televizija RS (TVRS) je još uvijek širila propagandu protiv trupa SFOR – a. To je dovelo do organiziranja konferencije Vijeća za implementaciju mira u Portugalu, gdje su visokom predstavniku data odobrenja da suspendira one medije čiji je program u suprotnosti sa duhom i odredbama Sporazuma.

Vijeće je, na konferenciji u Bonu, održanoj 9. i 10. decembra 1997. godine, odlučio da Uredu visokog predstavnika dodijeli dodatne ovlasti. Ustvari, pomenuta Konferencija je potvrdila ulogu visokog predstavnika, kako je to i propisano u Općem okvirnom sporazumu za mir u Bosni i Hercegovini, odnosno da je visoki predstavnik glavni autoritet u pogledu interpretacije mirovnog Sporazuma, sa aspekta njegove civilne implementacije. PIC je pozdravio namjeru visokog predstavnika da u cilju rješavanja mogućih nesporazuma koristi svoju ulogu glavnog autoriteta donošenjem obavezujućih odluka. Visoki predstavnik sada može mijenjati zakone i smijeniti one zvaničnike koji ometaju implementaciju Sporazuma. Karlos Vestendorp, prvi visoki predstavnik sa Bonskim ovlastim, upotrijebio ih je da bi spriječio pogrešnu implementaciju odredbi Sporazuma vezanih za pitanja na državnom nivou. Nametnuo je odluke o državnoj zastavi i himni, državljanstvu, zajedničkim registarskim tablicama i jedinstvenoj valuti. (Hadžović, D. 2009. Ured visokog predstavnika i reforma sigurnosnog sektora u BiH)

U maju 2000. godine, PIC je organizirao sastanak u Briselu na kome je odlučeno da se međunarodni naponi usredotoče na izgradnju državnih institucija koje će omogućiti da Bosna i Hercegovina funkcioniše kao neovisna i cjelovita država. Ta odluka je predstavljala „prekretnicu“ mirovnog procesa u Bosni i Hercegovini. Konferencija PIC – a u Briselu eksplicitno je pozvala na izgradnju mehanizma za neovisno finansiranje državnih institucija, profesionalnih civilnih službi, regulatornih agencija za telekomunikacije na državnom nivou, medija, transporta, energetike, i potaknula međunarodne politike da podrže stvaranje jedinstvenog ekonomskog tržišta. Korištenje Bonskih ovlasti od strane visokog predstavnika Petriča ilustrovalo se kroz primjene sigurnosnih i pravosudnih institucija koje su uspostavljene na osnovu zakona nametnutih od strane visokog predstavnika. Ešdaun je ostavio najveći legat od svih dotadašnjih

visokih predstavnika. Na primjera institucija uspostavljenih tokom njegovog mandata pokazuje značaj moći koju je posjedovao visoki predstavnik sa Bonskim ovlastima.

Postoji još mnogo slučajeva korištenja Bonskih ovlasti od strane visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini, ovo su bili samo neki od primjera kako bi se ukazalo na to kakve su prirode ovlasti koje su dodijeljene visokom predstavniku od strane Vijeća za implementaciju mira. Stoga se zaključuje da visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini može koristiti Bonske ovlasti iz sljedećih odluka:

- ljudskih prava, pravnih reformi i ratnih zločina;
- ustavnih i zakonskih pitanja;
- izbjeglica i raseljenih osoba;
- javnog reda i mira i policijskih pitanja;
- medija;
- izbora;
- ekonomskih rekonstrukcija i reformi;
- sigurnosti i kontrole naoružanja;
- regionalnih pitanja i svih ostalih pitanja, odnosno slučajeva u kojima se krši implementacija Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini.

Iz navedenog se zaključuje da su Bonske ovlasti bile prijeko potrebne kako bi visoki predstavnik kao konačni autoritet mogao poduzimati konkretne mjere i sankcije u cilju sprečavanja narušavanja Dejtonskog mirovnog sporazuma i stvaranje nepravilnosti i antidejtonskih odluka. Uzimajući u obzir sve naprijed navedeno, građani Bosne i Hercegovine su u znatno boljoj i povoljnijoj poziciji jer znaju da visoki predstavnik može nametnuti neke odluke ili ubrzati procese donošenja odluka ili zakona, što političari ne bi uradili. Građani imaju povjerenje u instituciju OHR – a i visokog predstavnika koji donosi odluke u najboljem interesu za sve građane Bosne i Hercegovine, kako bi se težilo stabilnoj, mirnoj i razvijenoj državi u kojoj će biti zagarantovana jednaka prava svim građanima. Javno mijenje i podrška javnosti su ključ za uspješnu implementaciju mirovnog procesa. Od vitalnog je značaja osigurati objektivne i pravovremene informacije stanovništvu Bosne i Hercegovine. Cilj OHR kampanja informisanja javnosti jeste da se podigne nivo svijesti i razumijevanja demokratskih principa,

ljudskih prava, funkcionisanja tržišne ekonomije i ostalih pitanja koja su u vezi s implementacijom civilnog aspekta Dejtonskog mirovnog sporazuma. Druga svrha kampanje informisanja javnosti jeste da osiguravaju informacije o konkretnim pitanjima kao što su novi zakoni u okviru inicijative za uspostavljanje vladavine zakona, važni aspekti ekonomske reforme, jačanje kapaciteta institucija vlasti Bosne i Hercegovine i reforme koje imaju za cilj integraciju Bosne i Hercegovine u euroatlanske strukture.

5. ODLUKE KOJE JE DONIO VISOKI PREDSTAVNIK U BIH I KOJE SE NAJVIŠE TIČU GRAĐANA

Zahvaljujući Bonskim ovlastima koje je visoki predstavnik dobio i koje su mu stavljene u nadležnost, odnosno korištenje, proizilazi veliki broj odluka i naredbi koje je donio s ciljem da se zaštiti antidejtonsko postupanje u svim sferama političkog i društvenog života, kako političara, tako i građana Bosne i hercegovine. Poznato je da se neke od tih odluka i naredbi ne provode na način kako je to definisano, ali i takvo ponašanje od strane političara u našoj državi povlači dodatne posljedice, odnosno dovodi do toga će visoki predstavnik eventualno posegnuti za Bonskim ovlastima.

U slijedećem izlaganju će biti nabrojane sfere u kojima su visoki predstavnici kroz svoj mandat, odnosno mandat OHR – a počev od 1995. godine, donijeli značajne odluke. Zatim će se dati kratak pregled nekih od najvažnijih odluka i naredbi koje imaju veliki uticaj na život i položaj građana u Bosni i Hercegovini. Generalno posmatrajući sve odluke, može se reći da su bitne za građane jer stvaraju novo okruženje i političku situaciju u kojoj oni žive i ostvaruju uslove za život. Ono što je veoma bitno za odluke koje donosi visoki predstavnik je pitanje da li se one mogu preispitivati na sudu, odnosno da li se na takve odluke može uložiti pravni lijek – žalba i kakav je ishod svih takvih slučajeva koji su do sada u praksi završili pred sudovima, kako u Bosni i Hercegovini, tako i na Evropskom sudu za ljudska prava, te koje su prirode odluke najviše podložne mogućem sudskom preispitivanju.

Odluke visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini:

- Odluka visokog predstavnika o državnim simbolima i pitanjima na državnom nivou;
- Odluka visokog predstavnika o ekonomiji;

- Odluka visokog predstavnika o pravnoj reformi;
- Odluka visokog predstavnika za područje Federacije, Mostara i Hercegovачko – neretvanskog kantona;
- Odluka visokog predstavnika o smjenama i suspenzijama;
- Odluka visokog predstavnika o medijima;
- Odluka visokog predstavnika o imovinskim zakonima, povratku raseljenih osoba i izbjeglica;
- Odluka visokog predstavnika o pojedincima koji su osumnjičeni za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije. (OHR, 2018)

Pregled odluka visokog predstavnika daje dovoljno informacija o tome da su se odluke iz različitih sfera društvenog i političkog života morale donijeti kako bi se poboljšala sama situacija u Bosni i Hercegovini, spriječilo antidejtonsko i antiustavno djelovanje kako političkih stranaka, tako i političara pojedinaca, te kako bi se spriječilo pogoršanje položaja građana Bosne i Hercegovine koji su veoma bitan faktor u cijelom sistemu političkog djelovanja i funkcionisanja. Posebno se treba uzeti u obzir činjenica da su građani ti koji povjeravaju glasove političkim strankama i od njih očekuju ulaganje maksimalnih napora u poboljšanje cjelokupnog sistema ove države.

6. ODLUKE VISOKOG PREDSTAVNIKA PROTIV KOJIH JE NA SUDOVIMA IZJAVLJENA ŽALBA

Neke od odluka visokog predstavnika protiv kojih je izjavljena žalba, su u suštini odluke o smjeni pojedinih političara ili funkcionera sa svojih pozicija na vlasti ili u nekoj od državnih ili entitetskih kompanija. Poznato je da se odluke iz ostalih sfera društvenog i političkog života nikada nisu našle predmetom nekog od sudova, kako u Bosni i Hercegovini, tako i na Evropskom sudu za ljudska prava, Iz ovoga se može zaključiti da pojedinci, protiv kojih je visoki predstavnik donio odluke o smjeni ili suspenziji, ne priznaju njegovu ulogu i autoritet koju mu je zagarantovan Općim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini, te že iscrpiti sve mogućnosti i sredstva kako bi pokušali ostvariti svoje ciljeve, smatrajući pri tome da su im povrijeđena osnovna ljudska prava i slobode. Kada se u obzir uzmu osnovna ljudska prava i slobode i njihovo neometano uživanja, onda bi se možda i moglo govoriti o povredi tih prava od strane visokog predstavnika. Veoma

bitna činjenica je da visoki predstavnik konačni autoritet u pogledu tumačenja civilnih odredaba Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, te da Bonskim ovlastima ima pravo da smjenjuje političare i funkcionere na vlasti, nameće zakone, odluke i dr. Stoga se zaključuje da visoki predstavnik djeluje i donosi svoje odluke u najboljem mogućem interesu za čitavu državu Bosnu i Hercegovinu i njene građane. Same odluke i naređenja ukazuju na to da postoje ljudi koji vrše opstrukciju vlasti i kao takvi moraju biti sankcionisani, odnosno da predstavljaju prijetnju i opasnost za daljnji razvoj društvenog i političkog života.

Iz naprijed navedenog se može zaključiti da političari i funkcioneri koji smijenjeni sa svojih pozicija i dužnosti nemaju pravo da se pozivaju na povrede osnovnih ljudskih prava i sloboda, jer su i sami djelujući u okviru svojih funkcija i nadležnosti, iste povrijedili. Ono što je također bitno spomenuti je da je vidljivo da odluke visokog predstavnika koje se tiču nekog tijela vlasti ili državnih, odnosno entitetskih kompanija i dr. (Odluka kojom se Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o prenosu, regulatoru i operateru sistema električne energije u Bosni i Hercegovini, 30.12.2010. godine) nikada nisu bile predmet žalbe od strane predstavnika vlasti ili predstavnika kompanija. Takve odluke i inače nisu podložne sudskom preispitivanu, niti im je priroda takva, jer odluke moraju imati svoju konačnost kako bi se sudski mogle preispitivati. U praksi bi onda bila takva situacija da bi se svaka odluka, naredba ili čak zakon, preispitivala na sudu.

Odluke protiv kojih su izjavljene žalbe se tiču pojedinaca, te kako su upravljene i donešene na njihovu štetu, onda se oni kao individue sa povrijeđenim pravima smatraju slobodnim da se obrate nekom od sudova u pogledu tih prava i sloboda koje je visoki predstavnik svojom odlukom njima povrijedio ili uskratio. Naravno da se nikome ne uskraćuje pravo na djelotvornu sudsku zaštitu, ali uzimajući u obzir nadležnosti sudova u Bosni i Hercegovini, posebno Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, vidljivo je da nijedan sud nema u svojoj nadležnosti propisanu odredbu na osnovu koje može preispitivati odluke visokog predstavnika. Može se reći da ova činjenjica ide u prilog građanima Bosne i Hercegovine, jer na taj način mogu imati apsolutno satisfakciju da oni koji djeluju i rade antidejtonski i antiustavno, će biti sankcionisani odlukama visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini. Žalbe protiv odluka su obično izjavljivane Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine jer je smatrano da su odlukama povrijeđena i narušena

ljudska prava i slobode koje su zagantovane Ustavnom Bosne i Hercegovine i Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i sloboda. Bilo je slučajeva kada su se žalbe izjavljivale i nekim od sudova niže instance, kao što je to bilo sa slučajem Odluke visokog predstavnika o smjenjivanju Milenka Stanića sa funkcije člana Glavnog odbora Srpske demokratske stranke i poslanika u Narodnoj skupštini Republike Srpske, na koju je žalba izjavljena Okružnom sudu u Banja Luci.

U pogledu Odluke visokog predstavnika o smjenjivanju Milenka Stanića, obzirom na njene formalne aspekte i posljedice koje proističu, postavlja se pitanje postojanja povreda pojedinih prava i sloboda iz Ustava Bosne i Hercegovine i Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava. Odluka ostavlja tužioca bez mogućnosti zaštite ljudskih prava i sloboda, zbog nemogućnosti njenog osporavanja, odnosno preispitivanja. Odluka ne sadrži pravni osnov i tužioca ostavlja bez pravnog lijeka, čime se dovodi u pitanje poštivanje prava iz člana 13. Evropske konvencije o ljudskim pravima, kao i prava iz člana II tačka 4. Ustava Bosne i Hercegovine, iako Konvencija ima direkciju primjenu u Bosni i Hercegovini. (Okružni sud u Banja Luci, 2018). Sud se u ovom slučaju oglasio nenadležnim da u parničnom postupku preispituje odluke visokog predstavnika, te je žalba tužioca odbijena kao neosnovana. Odluka koju je donio visoki predstavnik u pogledu prestanka radnog odnosa ima samo deklaratorni karakter. Sud je presudu u ovom slučaju donio 15.05.2008. godine u Banja Luci.

Analizirajući ovaj slučaj, zaključuje se da i pored navedenog mogućeg kršenja ljudskih prava i sloboda koje proizilaze iz Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, ipak odluke visokog predstavnika imaju konačan i obavezujući karakter, te da je donoseći ove odluke postupano u skladu s ovlastima i nadležnostima. Pojedinci sigurno ne bi bili suspendirani da je njihovo postupanje i djelovanje bilo u skladu s Općim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini.

7. USTAVNI SUD BOSNE I HERCEGOVINE I BOSNE OVLASTI VISOKOG PREDSTAVNIKA

U ovom dijelu će biti obrađeno viđenje o dopustivosti izjavljivanja žalbe na odluku visokog predstavnika o smjeni funkcionera Srpske demokratske stranke iz 2007. godine, a što je naišlo na oštre reakcije Ureda

visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini. Razmatrat će se aspekt prava na pravni lijek sa jedne strane, a s druge strane deklaratorni karakter odluka visokog predstavnika i kolizicije ova dva aspekta, u kojem će sigurno veću pravnu snagu imati odluka visokog predstavnika kao konačnog autoriteta. Bez obzira na to, treba dati podjednako važan značaj i žalbi kao pravnom lijeku, te zagarantovanim ljudskim pravima i slobodama. Ustavni sud Bosne i Hercegovine kao najviša pravna instanca razmatra navodne povrede ljudskih prava i sloboda. Nakon što su se sudovi niže instance proglašavali nenadležni u predmetnim slučajevima, aplikanti su podnosili apelacije ovom Sudu. Naravno da postoji i izuzetaka, kao što je to objašnjeno na primjeru u prethodnom dijelu ovog rada, te će se ovdje objasniti kako Ustavni sud Bosne i Hercegovine odlučuje u ovim slučajevima. U prethodnom primjeru je žalba odbije kao neosnovana, a u slijedećem usvojena.

Odluke visokog predstavnika, kao konačnog autoriteta u pogledu tumačenja Sporazuma, su obavezujuće za sve u Bosni i Hercegovini. Na osnovu ovlaštenja iz Aneksa 10 Sporazuma i Zaključaka Konferencije za implementaciju mira održane u Bonu 9. i 10. decembra 1997. godine, visoki predstavnik ima, s ciljem obezbjeđenja implementacije Sporazuma, i ovlaštenje za preduzimanje mjera protiv osoba koje obavljaju javne funkcije. S druge strane, prema članu II tačka 1. Ustava Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina i oba entiteta će osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Oba obaveza Bosne i Hercegovine ne proizilazi samo na osnovu odredaba Ustava, nego i odredaba Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, kao i niza drugih međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, čija je Bosna i Hercegovina potpisnica.

Ustavni sud Bosne i Hercegovine je 8. Jula 2006. godine donio Odluku u predmetu broj AP-953/05 kojom je usvojio apelacije Milorada Bilbije i Dragana Kalinića podnesene protiv odluka visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini. Ovim je odlukama visoki predstavnik Milorada Bilbiju smijenio s pozicije u izvršnoj vlasti Bosne i Hercegovine, a Dragana Kalinića kao visokog funkcionera Srpske demokratske stranke sa rukovodeće pozicije u zakonodavnoj vlasti Republike Srpske. (Ustavni sud Bosne i Hercegovine, 2018) Iako su se apelanti žalili na povredu prava na pravično suđenje, prava na slobodne izbore, slobodu izražavanja i slobodu udruživanja i okupljanja, Ustavni sud Bosne i Hercegovine se u svojoj odluci ograničio na ispitivanje

navoda o povredi prava na djelotvoran pravni lijek iz člana 13. Evropske konvencije. Obzirom da su tužbe apelanata protiv odluka o njihovoj smjeni, redovni sudovi u Bosni i Hercegovini odbacili i proglasili se nenadležnima, onda se na osnovu toga postavlja pitanje da li protiv odluka visokog predstavnika postoji djelotvoran pravni lijek u Bosni i Hercegovini.

Stav Pravobranilaštva Bosne i Hercegovine kao zastupnika države u ovom sporu je bio da se odluke visokog predstavnika ne mogu poistovijetiti sa odlukama domaćeg tijela, jer u Bosni i Hercegovini, iako se radi o međunarodno priznatoj državi, postoji sistem djelovanja domaćih i međunarodnih tijela koji je uspostavljen Dejtonskim mirovnim sporazumom. Zaključeno je da je ispravan stav redovnih sudova da tužbe imenovanih tužitelja odbace zbog nenadležnosti za raspravljanje i odlučivanje protiv odluka visokog predstavnika.

Ustavni sud Bosne i Hercegovine je zaključio da je ovakvim odlukama nižerangiranih sudova povrijeđeno pravo apelanata na djelotvoran pravni lijek iz člana 13. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava. Dalje Sud navodi da u postojećem pravnom sistemu Bosne i Hercegovine nema djelotvornog pravnog lijeka protiv odluka visokog predstavnika koje se tiču prava pojedinaca, kao i zbog toga što Bosna i Hercegovina u okviru svoje pozitivne obaveze nije preduzela aktivnosti s ciljem da obezbijedi djelotvoran pravni lijek protiv odluka visokog predstavnika.

Polazeći od temeljnih ustavnih principa zaštite ljudskih prava iz člana II tačka 2. Ustava Bosne i Hercegovine, principa zabrane diskriminacije tačke 4., te člana 1. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, Ustavni sud je u konkretnoj odluci naglasio da svim osobama u Bosni i Hercegovini mora biti osigurano uživanje prava i sloboda iz Ustava i Konvencije, bez izuzetka da se ovi standardi poštuju bez ograničenja. Država se ne može odreći obaveze zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda prenošenjem ovlaštenja na međunarodne organizacije, kako je to zaključio i Evropski sud za ljudska prava u predmetu Matthews protiv Ujedinjenog Kraljevstva. (Evropski sud za ljudska prava, 2018) Stoga, Ustavni sud nije mogao prihvatiti navod Pravobranilaštva Bosne i hercegovine o jakom uticaju međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini, kao argument za amnestiranje odgovornosti Bosne i Hercegovine u vezi s nepoštivanjem pozitivne obaveze zaštite ljudskih prava i sloboda.

U odluci je nakon detaljne analize ovlasti visokog predstavnika, zaključeno da postoji pozitivna obaveza Bosne i Hercegovine da obezbijedi djelotvoran pravni lijek u slučaju povrede zagarantovanih prava i sloboda. Ovo ni u kojem slučaju ne znači dovođenje u pitanje pravne snage odluka visokog predstavnika o smjeni apelanta s njegove dužnosti. Naime, nesporno je da se Ustavni sud nije ni bavio meritumom odluka visokog predstavnika, kako je to ponekad pogrešno interpretirano u javnosti, niti je ukinuo takve odluke. Sud se isključivo ograničio na pitanje da li je Bosna i Hercegovina ispunila svoju pozitivnu obavezu pružanja zaštite prava na djelotvoran pravni lijek svim osobama na svojoj teritoriji, pa je s tim u vezi Bosni i Hercegovini naloženo da osigura zaštitu prava apelanata u skladu s Ustavom Bosne i Hercegovine i Evropskom konvencijom. (Bičakčić, E., 2007. Ustavni sud Bosne i Bonske ovlasti.)

8. SUKOB PRAVA I POLITIKE

Ovo pitanje se naslanja na analizu prethodnog slučaja Ustavnog suda i odluke visokog predstavnika o smjeni funkcionera Srpske demokratske stranke, s tim da se akcenat stavljam na sukob pravnog okvira zaštite ljudskih prava i sloboda s jedne strane, i politike s druge strane.

Ustavni sud je ovom odlukom ponovo afirmisao stav o dužnosti ispunjavanja pozitivne obaveze iz člana 1. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, što je izuzetno značajno, a naročito zbog činjenice da država često svoju pasivnost u pružanju zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda, pravda kompleksnim ustavnopravnim uređenjem Bosne i Hercegovine, podijeljenim nadležnostima između države i entiteta, ovlastima međunarodne zajednice i dr. Sud se pozvao i na mišljenje Evropske komisije za demokratiju kroz pravo u ustavnom uređenju Bosne i Hercegovine, i ovlaštenjima visokog predstavnika, u kojem je navedeno da praksa korištenja Bonskih ovlasti ne odgovara demokratskim principima. Postupak korištenja Bonskih ovlasti nije propisan zakonima i sa mogućnošću sudske kontrole. Evropska komisija za demokratiju je pozvala na uspostavljanje savjetodavnog pravnog tima u postupku donošenja odluke koje se direktno tiču pojedinaca usljed korištenja Bonskih ovlasti. Ovakav jasan stav respektabilnog i kompetentnog evropskog tijela koje se bavi unapređenjem demokratije kroz savjetovanje o ustavnim pitanjima, trebao je da ukaže

Bosni i Hercegovini da, u granicama ovlaštenja u okviru Dejtonskog sporazuma i međunarodnih obaveza, osigura pružanje zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Ustav sud je zauzeo jasan stav da je Bosna i Hercegovina bila u obavezi da preko Vijeća za implementaciju mira, odnosno Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, kao tijela koja predlažu i potvrđuju imenovanje visokog predstavnika, ukaže na navodne povrede ustavnih prava i sloboda zbog nepostojanja prava na djelotvoran pravni lijek na zaštitu istih. Obzirom na ovakav stav Ustavnog suda o konkretnim radnjama koje je Bosna i Hercegovina trebala poduzeti, iznenađuje oštrina i protektorski stav Naloga o provedbi ove odluke Ustavnog suda koju je donio visoki predstavnik 23.03.2007. godine. Nalogom visokog predstavnika navodi se da bez obzira na bilo koju suprotnu odredbu u bilo kojem zakonu ili drugom pravnom aktu u Bosni i Hercegovini, bilo koji postupak pokrenut pred bilo kojim sudom u Bosni i Hercegovini kojim se osporava ili dovodi u pitanje jedna ili više odluka visokog predstavnika, proglasit će se nedopustivom, osim ako visoki predstavnik izričito ne da svoju prethodnu saglasnost, te da će o svakom takvom postupku sud bezuvjetno i zvanično odmah obavijestiti visokog predstavnika.

Iz naprijed navedenog, sasvim je jasna činjenica da nijedna sudska instanca u Bosni i Hercegovini nema nadležnost preispitivanja odluka visokog predstavnika, odnosno nema mogućnost njihovog mijenjanja ili ukidanja. Ono o čemu se može raspravljati su eventualne povrede osnovnih ljudskih prava i sloboda. Stoga, niti jedan apelant neće uspjeti sa svojim tužbenim zahtjevom, odnosno žalbom u pogledu odluka visokog predstavnika, jer je njihov sadržaj obavezujući za sve i niko nema pravo preispitivanje njihovog sadržaja. Vidljivo je da su u praksi postojali slučajevi gdje su utvrđene povrede prava i sloboda usljed donošenja odluka, ali uzimajući u obzir cjelokupnu praksu sudova u Bosni i Hercegovine i Evropskog suda za ljudska prava, takve žalbe i apelacije su proglašene nedopustivim. U tom slučaju i odluka kojom je utvrđena povreda prava i sloboda nije sama po sebi provodiva, jer se bez meritornog odlučivanja ne može uticati na drugačiji način donošenja odluka. Ukratko rečeno, ovakve sudske odluke su neprovodive jer direktno utiču i dovode u pitanje ustavne ovlasti. Međutim, ako se sagleda činjenica da je zaštita ljudskih prava i sloboda zagarantovana Ustavom i Evropskom konvencijom, ali isto tako i da

su ovlasti visokog predstavnika definisane Ustavom, a često dolaze u koliziju, može se reći da tekst Ustava sadrži kontradiktornosti i pravno kolizione odredbe.

9. ZAKLJUČAK

U prethodnim izlaganjima su prikazani primjeri sudskih odluka u pogledu osporavanja odluka visokog predstavnika koje se tiče konkretno pojedinaca. Što se tiče ostalih odluka visokog predstavnika u ostalim sferama društvenog i političkog života u Bosni i Hercegovini, takve odluke do sada nisu bile predmet eventualnog sudskog preispitivanja. U dosadašnjim sudskim odlukama, konstatuje se da se nijedan sud nije upustio u meritum odlučivanja visokog predstavnika, niti ima nadležnost da to uradi. Njegove odluke su pravno i sadržajno konačne i obavezujuće.

Ono o čemu se može raspravljati je pitanje povrede, odnosno narušavanja osnovnih ljudskih prava i sloboda usljed donošenja odluka visokog predstavnika u Bosni Hercegovini. Navedeno ostavlja prostora za neka šira obrazlaganja i argumentaciju. Svim građanima se garantuju prava i slobode, ali u konkretnim slučajevima ustavni primat i snagu imaju odluke visokog predstavnika. Ovo se može i pravdati time da visoki predstavnik predstavlja konačni autoritet u pogledu tumačenja Dejtonskog sporazuma, i ne samo da Bosnim ovlastima štiti Ustav i garantuje njegovo poštivanje i dosljednu primjenu, on u isto vrijeme štiti javni interes koji ne može biti podređenim pojedinačnim interesima i pravima. Upravo se ovakvim odlukama ograničava nezakonito, i prije svega neustavno djelovanje pojedinaca, te je eventualna povreda njegovih prava i sloboda zanemariva u odnosu na misiju i ulogu visokog predstavnika kao ustavne kategorije. Tačno je da se nikome ne smije onemogućiti pravo na djelotvoran pravni lijek, uzimajući pri tome u obzir da se teži uspostavljanju najvišeg nivoa vladavine prava. Međutim, ovo je specifična i vrlo jasna pravna situacija, koja se u ukupnosti treba posmatrati kao izuzetak od pravila. Prije svega, ovdje se štite ustavnost i interesi države Bosne i Hercegovine, a ne pojedinaca, što opravdava nemogućnost preispitivanja odluka visokog predstavnika. U prilog tome govori i činjenica da osim domaćih sudova, ni Evropski sud za ljudska prava nije imao nadležnost preispitivati ustavna ovlaštenja visokog predstavnika.

LITERATURA

1. Ademović, N., Marko, J., Marković, G., 2012. Ustavno pravo Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer e. V,
2. Bičakčić E., 2007. Ustavni sud i Bonske ovlasti. [online] Dostupno na:
<<http://www.pulsdemokratije.ba/index.php?a=detail&l=bs&id=132>>, [10.12.2018. 18:31]
3. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda
4. Evropski sud za ljudska prava (2018) www.echr.coe.int [10.12.2018. 18:15]
5. Hadžović, D. 2009. Ured visokog predstavnika i reforma sigurnosnog sektora u BiH. [e-knjiga] Sarajevo: Centar za sigurnosne studije BiH. Dostupno na: <http://css.ba/wp-content/uploads/2011/06/images_docs_amm.pdf> [09.12.2018. 18:00]
6. Odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, broj AP 953/05,
7. Odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, broj AP 2297/08,
8. OHR (2018) www.ohr.int [10.12.2018. 18:15]
9. Okružni sud u Banja Luci (2018) www.okruznisud-bl.com [05.12.2018. 16:15]
10. Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, 1995.,
11. Poslovník Evropskog suda za ljudska prava, www.echr.coe.int [05.12.2018. 18:15]
12. Pravila Ustavnog suda Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 22/14 i 57/14)
13. Steiner C., Ademović, N., 2010. Ustav Bosne i Hercegovine – Komentar, Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer e. V. Program pravna država/Jugoistočna Evropa,
14. Ustav Bosne i Hercegovine (Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini – Aneks IV) i Amandman I na Ustav Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, broj 25/09),
15. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine sa amandmanima (“Službene novine Federacije BiH“, br. 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05 i 88/08),

16. Ustav Republike Srpske sa amandmanima („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03 i 115/05),
17. Ustavni sud Bosne i Hercegovine (2018) www.ccbh.ba [10.12.2018. 14:10]

**ORGANIZACIONO PRILAGODAVANJE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE
SAVREMENIM SIGURNOSNIM IZAZOVIMA**

**ORGANIZATIONAL ADJUSTMENTS OF INTELLIGENCE SERVICE
TO MODERN SECURITY THREATS**

Pregledni znanstveni članak

*Doc. dr. Maid Pajević**

*Doc. dr. Sedžad Milanović**

*Pred. VŠ Mirzo Selimić**

*Naida Korajlić, MA**

Sažetak

Autori članka ističu interakcijski odnos između obavještajnih i sigurnosnih službi, te savremenih sigurnosnih izazova. Autori postavljaju tri kompleksna zadatka koji se međusobno isprepliću i prožimaju.

Prvi zadatak se bazira na činjenici da postoji evidentna konfuznost na naučno-teorijskoj ravni kada je u pitanju obavještajna terminologija. Na tom tragu, intencija nam je da pokušamo iz više perspektiva sagledati navedeni problem i sintetizovati divergentne pristupe u cilju definisanja relevantnih pojmova iz obavještajnih studija, bez čijeg razumjevanja ne možemo na naučnoj ravni, krenuti u dalji tok istraživanja.

Drugi zadatak apostrofira da u procesu razvoja društva i sigurnosnih izazova, su se neminovno postavljali zahtjevi i pred obavještajne i sigurnosne službe u cilju održanja stabilnosti i zaštite ustavnopravnog poretka. Da bi obavještajne i sigurnosne službe odgovorile sve složenim zahtjevima, one su u okviru svog djelokruga posebnu pažnju poklanjale primjeni naučne metodologije. To je značilo krucijalnu osnovu u obavještajno-istraživačkom radu.

**Visoka škola „Logos centar“ Mostar, e-mail: mpajevic.logos2013@gmail.com*

**Ministar privrede Srednjobosanskog kantona, e-mail: sedzadmilanovic@gmail.com*

**Visoka škola „CEPS - Centar za poslovne studije“ Kiseljak, e-mail: mirzo.selimic@ceps.edu.ba*

**Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, e-mail: korajlicnaida@hotmail.com*

Treći zadatak odnosi se na iznošenja preporuka (de lege ferenda) koje bi mogle imati utjecaj na efikasniji rad obavještajnog sistema u generičkom smislu.

Ključne riječi: obavještajne studije, obavještajne i sigurnosne službe, sigurnosni izazovi, ustavni poredak.

Abstract

The authors emphasize interactive relationship between the intelligence and security services, as well as contemporary security challenges. The authors set up three complex tasks that intertwine and pervade each other.

The first task is based on the fact that there is evident confusion on the scientific-theoretical plane when it comes to intelligence terminology. In this regard, we intend to look at this problem from several perspectives and to synthesize divergent approaches in order to define relevant concepts from the intelligence studies without whose understanding at the scientific level we can not go further.

The second task is to emphasize that in the process of social development and security challenges, demands have been placed in front of the intelligence and security services in order to maintain stability and protect the constitutional law. In order for the intelligence and security services to respond to all the complex requirements, they have given special attention to the application of scientific methodologies within their scope. This meant a crucial basis in intelligence research.

The third task relates to the presentation of recommendations (de lege ferenda) that could have an impact on the efficient work of the intelligence system in the generic sense.

Key words: intelligence studies, intelligence and security services, security challenges, constitutional order.

1. ORGANIZACIONO PRILAGODAVANJE OBAVJEŠTAJNE SLUŽBE SAVREMENIM SIGURNOSNIM IZAZOVIMA

Naime, kroz evoluciju čovječanstvo je doživjelo nekoliko obavještajnih revolucija (Dedijer, 2002).^{*} William Colby, prvi šef CIA-e, je uvidio da živimo u obavještajnoj revoluciji i naglasio je osnovne dimenzije ove revolucije: (1) Od 1945. godine, svih 180 suverenih država razvija nacionalnu sigurnost i obavještajnu zajednicu; (2) Živimo usred narastanja svih vrsta novih tehnologija (računari, satelitski prostor, itd.) koje se koriste za obavještajno i sigurnosno prikupljanje i analizu; (3) „Privatizacija“ obavještajne djelatnosti u smislu da korporacije sistematično koriste obavještajne informacije u cilju veće konkurentnosti, razvitka i profita; (4) Uspostavljanje „uvida i kontrole“ u obavještajnim i sigurnosnim zajednicama ima za svrhu osiguravanje privrženosti osnovnim narastajućim demokratskim principima; (5) Globalni utjecaj obavještajne revolucije. Prema Colbyu (1978) ovo su obavještajne dimenzije budućnosti, koje je istakao u knjizi *Dostojan čovjek: moj život u CIA-e*. Ovo može postati međunarodni izvor u pomaganju da se prepozna ljudskost i rješavaju problemi kroz pregovore i saradnju, prije nego kroz kontinuiranu patnju ili međusobnu borbu (Dedijer, 2002; Colby, 1978).

Pored toga, Dedijer (2002) posebno ističe još tri dimenzije. Prvo, obavještajna individualizacija nastaje stimulacijom ljudskih života informacijskom tehnologijom, što ih čini znatiželjnima i potiče istraživanje za informacijama koje im pomažu da razumiju i djeluju. Drugo, „špijuniranje umire“ (napisano 1975. godine u *Lund University Journalu*), a „špijunske tehnike“ korištene u prošlosti postaju neadekvatne i zastarjele. Ovo viđenje je potvrdio i Johnston savjetnik CIA-e, koji je u duhu ove ideje istakao da špijunske tehnike koje su korištene u vrijeme Hladnog rata danas postaju sve

^{*} *Započevši od prije sedam miliona godina do 2011. godine poslije Hrista (Anno Domini): (1) Bipedalizam-sposobnost kretanja na dve noge, primati slobodno koriste ruke u radu od 7. do 5. miliona god; (2) Narastanje težine ljudskog mozga od oko 500 to 15000 grama (- 4 - 3 M.Y.A.); (3) Dokaz kulture datira od prije tri miliona godina; (4) Nastajanje jezika datira od oko 150 000 godina; (5) Pronalazak rukopisa datira od 6000. do 3000. godine prije Krista (B.C); (6) Naučna revolucija, eksperimenti i matematika korištene da se naprave nova dostignuća od 15-og do 17-og stoljeća; (7) Razvitak kapitalizma, nacionalnih država i korporacijske obavještajne djelatnosti datira od 1300. do 1600. godina; (8) Industrijska revolucija, otkriće inovacija od 1780. do 1820. godine; (9) Globalna mass edukacijska revolucija od 19. do 20. stoljeća; (10) Informatičko-tehnološka revolucija: kompjuteri, sateliti i internet karakterizira 20. stoljeće (Dedijer, 2002).*

manje i manje podesne za obavještajne probleme. Treće, povećanje razvoja nauke je povezano sa pojedincima i različitim društvenim sistemima uključujući globalne probleme.

Postoje četiri glavna polja u kojima obavještajne službe treba da usklade svoj rad: „(1) Prikupljanje i korištenje podataka; (2) koordinacija i saradnja između svih obavještajnih službi na nivou države, kao i sa drugim akterima sektora bezbjednosti; (3) razmjena informacija sa međunarodnim organizacijama i drugim zemljama; i (4) obavještajna služba treba da razvija odnos sa javnosti u cilju međusobnog prihvatanja (javna odgovornost)“ (Schreier i Stocker, 2006: 3).

Dok je tradicionalni pristup obavještajnoj službi bio fokusiran na *tvrdim metama* (npr. Hladni rat), savremeni pristup obavještajnoj službi podrazumijeva prepoznavanje nadolazećih iznenađenja i konstantan nadzor svih zemalja i tema, ne nužno u smislu prikupljanja, nego u pogledu tzv. pulsiranja. To implicira institucionalno, organizirano, plansko i sistematsko registriranje indikatora koji dovode do otkrivanja nosilaca ugrožavajuće djelatnosti kako bi se kreiralo rano upozorenje i pravovremeno distribuiralo krajnjim korisnicima radi donošenja odluka (preventivnog karaktera) na unutrašnjem i vanjskom planu. Tradicionalni pristup obavještajnoj službi bio je usmjeren gotovo isključivo na tajne izvore. Podaci dobijeni tehničkim sredstvima nisu bili vrednovani kao oni dobijeni iz tzv. živih izvora (HUMINT). Savremena obavještajna služba nastoji vratiti ravnotežu između prikupljanja podataka pomoću tehničkih i ljudskih izvora, ojačati konvergenciju i koheziju između prikupljanja i obrade, proizvodnje i refleksije, baza podataka i prikupljanja sigurnosno zanimljivih podataka u te baze na osnovu validnih instrukcija. Umjesto da se fokusira na određene nacije/države ili organizacije savremena obavještajna služba fokusira se na subdržavne aktere i organizacije raznih nivoa. Savremena obavještajna praksa i orijentacija podrazumijevaju da se subdržavni akteri na svim nivoima (npr. državni, lokalni) organizacijski razumiju u smislu njihovih obilježja, prednosti i nedostataka resursa kojima raspolažu. Visoki standard obavještajne službe postiže se poštujući tri pravila. Prvo se odnosi na optimalnu primjenu javnih izvora, drugo na obradu, a treće na tzv. *teret dijeljenja* (Steele, "The New Craft of Intelligence": 26; Pajević, 2017: 196-197). Fokus savremene obavještajne službe jest na obradi. Postoje tri razloga za ovu tvrdnju. Slijevanje velikog fonda podataka iz široke mreže izvora

podrazumijeva i teškoće u vezi s prevođenjem takvih materijala s raznih svjetskih jezika. Potom se podaci klasificiraju i vrednuju. Drugi razlog odnosi se na ljudsku produktivnost u informatičkom dobu, koja sve više zavisi od računarskih pomagala ili alatki. Treći razlog implicira uspostavljanje digitalnih mreža za prikupljanje, obradu, korištenje i distribuciju, koje mogu upotrijebiti resurse različitih vlada, korporacija, nevladinih organizacija u zajedničkoj prevenciji terorizma i organiziranog kriminala, kao nezaobilaznih tema od zajedničkog interesa (Steele, "The New Craft of Intelligence", 27; Pajević, 2017: 196-197).

U obavještajnim studijama* se vodi debata u vezi značenja termina - sintagme organizacijsko prilagođavanje obavještajne službe? Evidentno je da teoretičari nemaju jasan odgovor, da li to podrazumijeva organizacijske promjene, transformaciju, evoluciju ili adaptaciju. Većina se slaže da organizacijske promjene podrazumijevaju tri važna elementa: (1) promjena koja je najčešće rezultat nužnosti prilagođavanja obavještajne službe savremenim sigurnosnim izazovima i organizacijskim nedostacima koji dovode do skandala i katastrofa, (2) veličina promjene podrazumijeva dinamičku promjenu strukture, procesa i uvjerenja, i (3) rezultat promjene je produkt adaptacije obavještajne službe u odnosu na savremeno sigurnosno okruženje (Zegart, 2007). Zbog naznačenih razloga u radu će se koristiti generički pojam redefiniranje organizacije obavještajne službe.

Steele (2006: 101) je u svojoj knjizi *Djelo pametne nacije* kritikovao Bargerove stavove koje je iznio u svjetski poznatom dokumentu *Prema revoluciji u obavještajnim poslovima* ističući da je ovo djelo više „reakcionarno, nego revolucionarno“. Pametno ispitivanje potencijala za evoluciju ili revoluciju unutar obavještajnih poslova mora početi sa razumijevanjem tih dvaju pojmova. Evolucija je postepen proces u kojem se nešto mijenja u različitim i obično složenijim ili boljim formama. Ističu se pojmovi i *različitim* i *složenijim ili boljim*. Evolucijski pristup obavještajne reforme bi, u najmanju ruku, proširio koncept nacionalne obavještajne službe na ono što Šveđani simbolički nazivaju pomoću akronima „M4 IS“*.

*Obavještajne studije su znatno razvijene u SAD-a i Kanadi, a nešto manje u Velikoj Britaniji.

*„M4 IS“: *Multinational (multinacionalno), Multiagency (multiagencijsko), Multidisciplinary (multidisciplinarno), Multidomain Information Sharing (multiunutrašnja razmjena informacija) na svim nivoima povjerljivosti.*

Također „M4 IS“ obuhvata svih sedam obavještajnih rodova, ne samo nacionalni i vojni nego i službe za provedbu zakona, poslovni, akademski, argumentirani (nevladine organizacije i medije), i građanski (uključujući i sindikate i religije) integrirane u nacionalnu integralnu mrežu. Takav pristup će zadržati sposobnost prikupljanja i iskorištavanja tajni, ali će uspostaviti novu nacionalnu agenciju za otvorene izvore kao što je *9-11 Komisija*, gdje bi se otvoreni izvori iskoristili u punom kapacitetu. Otvoreni izvori bi u tom slučaju bili „referentna vrijednost za dijeljenje. Potrebno je izbjegavati kozmetičke promjene, kao što je sada slučaj“ (Steele, 2006: 102)

Revolucija u obavještajnim poslovima (Berger, 2005) u kontrastu je sa obavještajnom evolucijom (lahko je reći, ali nije dosegnuti) promjena u načinu razmišljanja i ponašanja. Takvoj revoluciji treba prethoditi u pravom smislu, nacionalna kriza, kao što je bio slučaj *Pearl Harbor* ili *Sputnik*. „Globalni rat protiv terorizma je politička afektacija danas u Americi, a ne istinsko nacionalno nastojanje. Naša ozbiljna odbrambena nastojanja nisu na pravom mjestu“ (Steele, 2006: 102).

Posljednje decenije dvadesetog stoljeća donijele su prijelaz na novo informacijsko doba, kojeg karakteriziraju sljedeća obilježja: „ (1) Informacije (sirovine znanja) su središnji izvor za proizvodnju bogatstva i vojne snage, (2) Proizvodnju bogatstva se zasniva na posjedovanju informacija, što implicira na kreiranje znanja i distribucija naručiocima proizvoda na temelju tog znanja i (3) Sukobi se temelje na geo-informacijskoj konkurentnosti- preko ideologije i ekonomije“ (Toffler, A., 1991; Toffler, A. i Toffler, H., 1995; Waltz, 2003: 6).

U budućnosti je neophodna nova *obavještajna kompetitivnost / sposobnost (intelligence competitions)*, s obzirom da je opseg konflikata globalan i proteže se preko fizičkih, simboličnih i spoznajnih područja. Savremeno sigurnosno okruženje ne pruža samo jednom obavještajnom akteru mogućnost da prikupi podatke iz globalnih izvora informacija. Mogućnosti za mrežno informiranje je dostupna gotovo svima. Koji obavještajni akter na globalnom planu će steći prednost, zavisit će od sposobnosti da se odaberu i konvertuju sirovi podaci u upotrebljivo „znanje“ koje olakšava donošenje brzih i složenih odluka od krajnjih korisnika (Waltz, 2003: 8).

Razmotrit ćemo nekoliko ključnih premisa o značaju znanja u informacionom dobu, a što naglašava važnost obavještajnih informacija.

Prvo, znanje je postalo središnji resurs za kompetitivnu prednost što je iniciralo premještanje sirovih materijala, prirodnih izvora, kapitala i rada. Drugo, upravljanje ovim apstraktnim resursom je sasvim složeno. Znanje je teško vrijednovati (za razliku od materijalnih resursa) i kontrolirati, teže ga je kreirati i razmijeniti, te mnogo teže zaštititi. Treće, procesi za proizvodnju znanja iz sirovih podataka se razlikuju od procesa izrađivanja od fizičkih materijala, a ipak se implementiraju u istoj virtualnoj tvornici – kompjuteru. „Zbog ovih faktora, upravljanje znanjem za proizvodnju strateške obavještajne informacije je postala potrebna i važna funkcija unutar državnih i poslovnih zajednica, zahtijevajući promjene u kulturi, procesima i infrastrukturi za natjecanje“ (Waltz, 2003: 8 - 9).

Dvije primarne diskusije o budućim prijetnjama nacionalnoj (i globalnoj) sigurnosti uključuju „izvore (od državno-nacionalnih aktera prema nedržavnim akterima) i mehanizme koji generiraju prijetnje (kontinuirani rezultati racionalnih nacionalno-državnih ponašanja prema dikontinuitetu u kompleksu svjetskih poslova)“ (Dumaine, 2001; Waltz, 2003: 49).

Informacijska revolucija također ima značajan utjecaj na način na koji se vrše obavještajne aktivnosti. Ona je naročito: „(1) Izmijenila radne odnose između pojedinih analitičara i analitičkih grupa unutar obavještajnih službi, jer su tehnološki trendovi ojačali horizontalnu komunikaciju i omogućili decentralizaciju; (2) Omogućila privatizaciju procjene kroz brojne firme koje nude ekspertizu za analizu globalnih rizika. Njihovi proizvodi i usluge često su superiorniji od onih koje nude vladine obavještajne organizacije; i (3) Doprinijela nastanku neformalnih mreža za distribuciju informacija koje konkurišu obavještajnim službama u pridobijanju pažnje zvaničnika“ (Schreier i Stocker, 2006: 4).

Informacijska revolucija mijenja prirodu sukoba u cijelom spektru. Dvije su pojave na koje posebno želimo obratiti pažnju. Prvo, revolucija ide u prilog jačanju mrežnih oblika organizacije i često im daje prednost pred hijerarhijskima. Uspon mreža znači da se moć premješta prema nedržavnim akterima, jer se oni uspijevaju organizirati u rastuće multiorganizacijske mreže naročito „integralne-kanalne“ mreže (*all-channel networks*), u kojima je svaki čvor povezan sa drugim) lakše od tradicionalnih, državnih aktera. „To znači da u sukobima sve više odlučuju *mreže*, možda i više od *hijerarhija*. To također znači da je prednost na strani onoga ko ovlada

mrežnom formom“ (Arquilla i Ronfeldt, 2001: 1). Tako do najvećih transformacija dolazi u prirodi protivnika, u obliku prijetnji koje oni mogu predstavljati te u načinu odlučivanja u sukobu. „Vjerojatno je da će prijetnja u informacijskom dobu biti difuzna, disperzna, multidimenzionalno nelinearna i višeznačna u većoj mjeri nego što je to bio slučaj u industrijskom dobu“ (Arquilla i Ronfeldt, 2001: 2).

Berkowitz and Goodman (2000: 2) nude novi pristup u davanju odgovora na pitanja: „Kako obavještajna služba treba da funkcionira, kakvu ulogu obavještajna služba treba da igra u procesu donošenja odluka i da li obavještajnu službu treba posmatrati instrumentom vlade?“. Mnoge stare pretpostavke više ne vrijede te autori nude tri faktora koja su važni u oblikovanju ove nove paradigme. Prvi faktor su promjene koje se odnose na mjesto predmetne materije koju obavještajna služba mora pokrivati. Neki od ovih predmeta, politički, vojni ili ekonomski su slična onim predmetima interesovanja koje je obavještajna služba tradicionalno pokrivala u prošlosti, ali su se ti predmeti modificirali i poprimili novi karakter. Mnoge od današnjih obavještajnih tema koje nas danas intrigiraju su različite od onih u prošlosti, kao što su globalna okolina, demografija, finansijske snage, koje mogu ugroziti nacionalnu sigurnost. Drugi faktor čine promjene koje su u toku sa informacijskom tehnologijom i načinom na koji ljudi koriste informacije. Ustvari informacijska revolucija može biti jedan od važnih faktora koji utječu na obavještajnu službu danas. Obavještajna služba prikuplja i analizira podatke, a obavještajni sistem je servis koji je dizajniran za informativne usluge. Nijedan aspekt društva i ekonomije nije se promijenio kao svijet informacija a obavještajni sistem je virtualno zaražen sa svakim od ovih promjena. Treći faktor se odnosi na aktualne trendove u unutrašnjem političkom sistemu i stavove građana prema obavještajnoj službi. Ove dvije navedene determinante su važne jer obavještajna služba ne funkcionira u vakumu. Za obavještajnu službu je važan politički faktor jer joj je potrebna politička podrška za finansiranje, a javno mjenje je presudno u određivanju koje vrste obavještajnih operacija su prihvatljive, a koje nisu (Berkowitz and Goodman, 2000).

Referentna tačka za razmišljanje o obavještajnim zahtjevima 2020. godine za sve obavještajne zajednice u cjelini ili za pojedine obavještajne službe jesu varijable ili trendovi koji će kreirati budućnost. Te varijable su međusobno povezane i mogu se grupirati u devet skupina: „ (1)

komunikacijska revolucija, (2) ekonomska globalizacija, (3) ostale tehnološke revolucije, (4) revolucija u vojnim poslovima, (5) identitet politika - "mi" protiv "njih", (6) globalna demografija, (7) briga za okoliš, (8) uloga države i prava, (9) američka vanjska politika“ (Treverton, 2005: 2).

Komunikacijska revolucija je ključ ekonomske globalizacije, ali sa druge strane komunikacijske tehnologije koriste teroristi i trgovci drogom u realizaciji nelegalnih aktivnosti. Međunarodnu ekonomiju će i dalje karakterizirati otvarano tržište, gotovo neograničeni tokovi kapitala, i globalni okvir multinacionalnih firmi. S druge strane bit će loše što će nedržavni akteri koji krijumčare oružje, drogu, smrtonosne materijale ili oružje, i koji se bave pranjem novca, će se kretati gotovo slobodno preko granice, plasirati robe na tržištu, investirati, učestvovati u finansijskim tokovima i koristiti se aktivno savremenim tehnologijama (Treverton, 2005). Ostali tehnološki napredak sugerira da će komunikacijska i informacijska revolucija „ubrzati napredak u biotehnologiji, biometriji, mikroelektronici, nanotehnologiji i tehnologiji materijalala. Napredak u rasponu od žičane i bežične tehnologije, učinit će bržim i jeftinijim protok informacija širom svijeta“.* Te tehnologije će također dozvoliti da se podaci pohranjuju i obrađuju na nove načine (Treverton, 2005: 3 - 4).

Ono što se naziva *Revolucijom u vojnim poslovima* će se nastaviti poboljšanjem na polju kompjutera i elektronike. Senzori postaju efikasno tehničko sredstvo koje kreira buduće bojno polje transparentnim. Kopnena vozila, brodovi, rakete i avioni mogu postati drastično lakši, ekonomičniji zbog utroška goriva, brži i teže uočljiviji. Napredna oružja će se razviti u još smrtonosnija. Nove vrste oružja (svemirsko oružje, usmjerena energijska zračenja, i napredni biološki agensi) se rapidno razvijaju i unapređuju. Međutim, došlo je do manje *revolucije* (op.a. reforme) u policijskim poslovima i nepredviđenim operacijama koje zahtijevaju potencijalnu

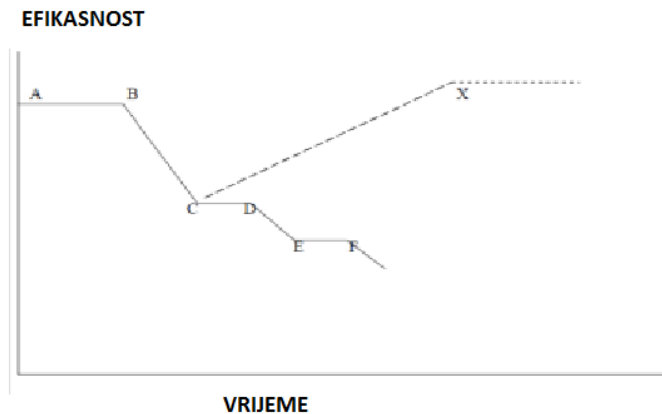
* Na primjer, internet glas, također poznat kao Voice over Internet Protocol (VoIP), omogućava pojedincima da obavljaju telefonske pozive koristeći širokopojasne internet priključe umjesto analogne telefonske linije. Životni ciklus oba proizvoda i procesa će biti kraći i kraći, a njihova difuzija širom svijeta brža i brža, što usložnjava poziciju obavještajne službe da se nosi sa ovim inovacijama. Nove tehnologije mogu poboljšati sposobnost za obavljanje i genetske analize krvi, nadzirati i pratiti protivnike i prikupljati informacije. Međutim, u isto vrijeme, te iste tehnologije će olakšati teroristima, kriminalcima i špijunima da komuniciraju jedni sa drugima, da plasiraju propagandu, distribuiraju prikupljanje podataka, vrše špijunažu i kriminalne aktivnosti, te ugrožavanje nacionalne sigurnosti kompjuterskim napadima (Treverton, 2005a).

ugroženost velikog broja vojnika (Treverton, 2005: 4). Identitet politika (*oni protiv nas*) ističe da su ljudi skloni tražiti identifikaciju s *nama* i razlikovati *nas* od *njih* i čini se da je ovako rezoniranje u porastu širom svijeta. „Ovo je nastalo možda dijelom kao reakcija na globalizaciju, što može vrtoglavi tempom odvesti u razaranje i odbacivanje kulturnih vrijednosti. Ovakvo shvatanje otežava kontrolu upotrebe sile. Razlikovanje može biti prepoznato u faktoru vjere ili nacionalnosti, ili susjedstvu ili čak i u porodici“ (Treverton, 2005: 4). Američka vanjska politika će i dalje održavati dominantnu moć. Njene akcije bit će ključni pokretač budućnosti, baš kao i konvencionalni američki vojni potencijal, što će prisiliti protivnika da napada asimetrično kako bi postigao taktičke uspjehe. Tako je napadala *Al-Qaeda* koja predstavlja asimetričnu prijetnju u obliku manjih hijerarhijskih i više fragmentiranih formi. Općenito, „SAD akcije i politike u vezi niza pitanja iz Iraka, Saudijske Arabije, Pakistana, i Sirije, do izraelsko-palestinskog mirovnog procesa će utjecati na buduće prijetnje američkom okruženju“ (Treverton, 2005: 5).

Najbolji rezultati se mogu ostvariti kada se reorganizacija obavještajne službe zasniva na pet osnovnih principa: „ (1) Omogućiti efikasnu obavještajnu službu ključnu za sigurnost države; (2) Imati adekvatan pravni okvir kojim će upravljati vladavina prava, koji prepoznaje ljudska prava i temeljne slobode građana; (3) Imati efikasan sistem rukovođenja, osigurati odgovarajuću upravu i poštovati vladavinu prava; (4) Biti efikasno odgovoran prema predsjedniku, premijeru ili ministrima koji su odgovorni u parlamentu; i (5) Biti otvoren prema unutrašnjim i vanjskim provjerama i ustavnim nadzorima, osigurati da oni ne zloupotrijebe njihovu silu i da ih vlada ne zloupotrebljava“ (DCAF Intelligence Working Group, 2003: 64).

Značajan problem u redefiniranju organizacije obavještajne službe, kako ističu Bruneau and Dombroski (2004), jeste da proces transformacije ostavlja naciju ranjivu jer obavještajna služba nije spremna efikasno odgovoriti na savremene sigurnosne prijetnje (npr. južnoafrička reforma obavještajnog sektora). Ključni cilj tokom procesa transformacije jeste da se ograniči pad efikasnosti obavještajne službe, odnosno da se za što kraće vrijeme organizacija u operativno-stručnom smislu prilagodi sveukupnim promjenama. Na slici br.1. „prva ključna tačka odstupanja pojavljuje se s novim organizacijskim nivoima efikasnosti (C). Uprava očekuje da vidi poboljšanja efikasnosti prema željenom nivou (X), ali organizacija pokazuje

niži stepen efikasnosti. Kada se poboljšanje ne javi u očekivanom pravovremenom načinu, prepoznaje se tendencija (D), koja vodi do drugog opadanja učinkovitosti (pad D - E) i pad efikasnosti uzrokuje drugu reorganizaciju (E). Autori ističu da „pojedini transformacijski procesi mogu postati samoporaženi i dovesti do još manje demokratski odgovorne obavještajne službe ili da istrajnost na transformacijskim procesima nakon određenog vremena poluči rezultate i učvrsti demokratsku odgovornost obavještajnih instrumenata“ (Bruneau and Dombroski 2004: 23).

Slika 1. Problemi u organizacijskoj transformaciji* (Bruneau and Dombroski, 2004: 22)

Navedeni shematski prikaz ne predstavlja optimističan primjer transformacije koja bi ohrabrila zemlje koje žele svoj obavještajni sektor reformirati u skladu sa demokratskim principima koji proklamuju savremene države. Ovakvo organizaciono i funkcionalno prilagođavanje obavještajne službe (prezentirano na slici 1.) nije utemeljeno na naučnoj i prakseološkoj ravni. Navedene transformacije i reorganizacijske tačke (tačke B, D i F) prezentiraju trend koji vodi obavještajnu službu na izrazito nizak nivo operativne efikasnosti ili u kolaps. Prema slici 2., registrirane su tri tačke organizacijskih promjena (tačke B, D i F), koje nisu ostvarile efikasan nivo efikasnosti ili funkcionalnosti (tačke C i E). Na shemi uočavamo da je operativni nivo stare organizacije (tačka A) na zavidno visokom nivou u

* Legenda: A = Operativni nivo efikasnosti stare organizacije; B = Transformacijska tačka; C = Nivo efikasnosti nove organizacije; D = Reorganizacijska tačka; E = Reorganizacijski nivo efikasnosti; F = Reorganizacijska tačka; X = Željeni nivo efikasnosti nakon transformacije.

odnosu na operativni nivo nove organizacije, što implicira na racionalan zaključak da je bolje ostati na zavidnom nivou efikasnosti stare organizacije nego se upuštati u rizične transformacijske procese. Na temelju naznačenog, ističemo da navedena shema ne može biti eklatantan primjer transformacije obavještajne službe jer nije prezentiran smisao same transformacije, tj. postizanje zadovoljavajućeg nivoa efikasnosti. Svaka država u svijetu poduzima onoliko transformacijskih i reorganizacijskih procesa dok, se ne postigne zadovoljavajući nivo efikasnosti. U vezi s tim, smatramo da transformacijski i reorganizacijski procesi mogu i utječu na operativni nivo efikasnosti, ali ne u tolikoj mjeri da je željeni nivo efikasnosti (X) nedostižan, kao što je prezentirano na slici. Čak što više, transformacijski procesi pomažu obavještajnoj službi da se na temelju markiranih problema iz stare organizacije, organizaciono i funkcionalno prilagodi savremenim sigurnosnim izazovima, kako bi u skladu sa demokratskim načelima, ostvarila preventivnu funkciju u društvu.

Proučavanjem stavova većeg broja autora (Milosavljević, 2007; Hadžić, 2008; Bruneau and Dombroski, 2004) uočeno je da obavještajne službe iskazuju faktor otpora kod restrukturiranja, orijentiranja i prilagođavanja njihovih aktivnosti novim rizicima, opasnostima i prijetnjama. Milosavljević (2007) smatra da je očekivano da su obavještajne službe dovoljno moćne da budu otporne na zahtjeve za sprovođenje reforme, a pogotovo ova pojava dolazi do izražaja kada izvršna i zakonodavna vlast nema jasnu odlučnost i orijentaciju u pogledu sprovođenja reforme obavještajnog sektora. Bezbjednosna normalizacija i stabilizacija tranzicijskih zemalja (npr. Srbije) je otežana pre svega zbog: „(1) visoke socijalne cijene tegobne tranzicije, (2) pristizanja i izvođenja ekonomskih, socijalnih i političkih posledica autoritarnog nasljeđa i yu-ratova, (3) odsustva većinske političke i društvene saglasnosti o prirodi poretka u kojem se želi živjeti, kao i o osnovnim a zaštićenim vrednostima i (nacionalnim) interesima, (4) manjka dovoljnih pretpostavki za dovršavanje prodemokratskih reformi i neopozivu uspostavu demokratskog poretka, i 5) manjka političke saglasnosti oko smjera, sadržaja, tempa i ciljeva njene (bezbjednosne) integracije u evroatlantsku zajednicu“ (Hadžić, 2008: 28).

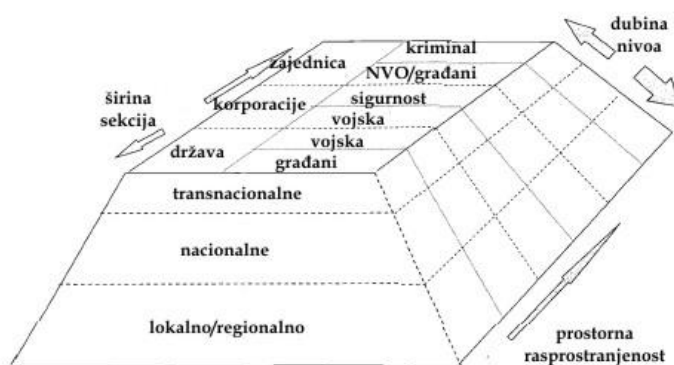
Svaka reforma jeste jedinstvena i nije ista u dvije države. Većina obavještajnih službi tranzicijskih zemalja prešle su iz autoritarne u demokratsku vlast. Obavještajne službe zemalja u tranziciji bile su

uglavnom represivnog karaktera i koristile su se kako bi učvrstile vladajuću državnu strukturu. Obavještajno su tretirale opozicione stranke i izazivale su o unutrašnju apatiju kroz širok dijapazon djelovanja, uključujući i kontrolu medija. Bile su prepoznatljive po zloupotrebama ljudskih prava. Veliki broj osoblja obavještajnih službi ostao je raditi u drugim ministarstvima ili inostranim ambasadama. Većini obavještajnih službenika bivšeg političkog sistema, koji je prenaplašavao sigurnosnu kulturu (gdje većina nisu znali šta ko radi) bilo se teško prilagoditi na veću otvorenost. Pored naznačenog, obavještajne službe ranijih režimskih sistema imale su sljedeća obilježja: „nedostatak profesionalizma, manje strateške i analitične sposobnosti, nedovoljna koordinacija između obavještajne službe sa drugim zaštitnim subjektima sigurnosnog sistema, prekomjerna radna snaga koja nije usklađena sa trenutnim potrebama, nedostatak novih menadžmentskih sposobnosti, ideološka obojenost, visok nivo korupcije i ilegalnih aktivnosti, kao što su iznude i ucjene“ (DCAF Intelligence Working Group, 2003: 60 - 62).

Savremena sigurnosna zbilja i svi transnacionalni izazovi su uvjetovali potrebu egzaktnu i sadržajnu analizu korporativnih i drugih sigurnosnih aktera, što je dovelo do općeg pomaka na planu suprotstavljanja savremenim sigurnosnim izazovima. Shodno tome, obavještajna služba bi se trebala integritati u institucionalno-sigurnosni okvir *mrežu jedinica*, u koje se ubrajaju, pored državnih organa i sigurnosnih službi i institucija, i nevladin sektor i međunarodne organizacije. Neuključivanje naznačenih sigurnosnih subjekata u institucionalni sigurnosni okvir ima za posljedicu fragmentiranost, raspršenost i neovisnost jednih subjekata od drugih (Fry i Hochstein, 1993; Gill i Phythian, 2006). Sa ovim promišljanjima korespondiraju i stavovi Masleše (2001: 147), koji ističe da se „djelovanje sigurnosnih mehanizama ne mogu oslanjati samo na državni aparat, nego i na ostale komponente civilnog društva. Upravo zbog velikog diskontinuiteta u razvoju tehnološke moći, a time i raznih izvorišta nesigurnosti na jednoj strani, i nedozvoljene institucionalne organiziranosti na drugoj, zahtijeva konstituiranje prostora u kojem moraju doći do izražaja učešće svih onih subjekata koji mogu doprinjeti poboljšanju stanja iz te oblasti“.

Johnston and Shearing zagovaraju primjenu *čvora* baziranog na mrežama, prije nego na *državnoj centralnoj koncepciji* vladanja. Autori su ponudili „četiri seta vladinih čvorova: državni set, korporativni set, set

nedržavnih vladinih organizacija i neformalni ili volonteristički set“ (Gill i Phythian, 2006: 39; Johnston i Shearing, 2003: 144 - 148). Globalizacijski proces uvjetovao je da se policijsko i sigurnosno-obavještajno područje djelovanja manifestira kroz tri dimenzije: nivo produbljivanja tako da se povećava interakcija između lokalnog i transnacionalnog razvoja; proširenje sektora sa subjektima koji su uključeni u upravljanje, i prostorno istezanje, tako da sigurnosni događaj u jednom dijelu svijeta može imati neposredan utjecaj na globalnom sigurnosnom planu (Gill i Phythian, 2006; McGrew, 1992). Tri glavna sektora identificirani na slici br. 3. podudaraju se sa već spomenutim organizacijskim modelom: „država (birokratsko hijerarhijski organizirana), korporativni sektor (konkurira na tržištu) i nevladine organizacije i asocijacije volontera. Postoje, naravno, mnogo podjela unutar svake od ovih sektora“ (Gill i Phythian, 2006: 41 - 42).

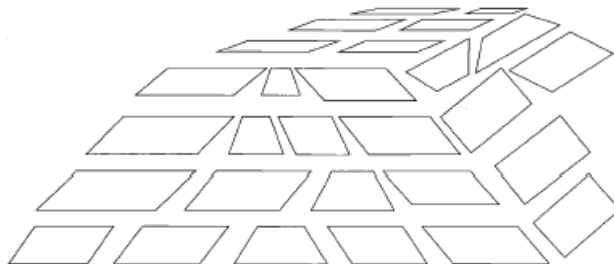

Slika 2. Sigurnosno-obavještajne mreže (Gill, 2006: 29; Gill i Phythian, 2006: 42).

Mreže se mogu razvijati unutar i/ili između bilo koje od ove tri dimenzije. Država ili korporacije često će se pojavljivati kao „dominantni čvor ili partner u mrežama sigurnosti. Johnston (2000) sugerira da je, općenito, najproduktivnije promišljanje da se promjeni oblik kreiranja i upravljanja institucionalno-sigurnosnog okvira u kojem će pojedini fragmentirani državni dijelovi biti u interakciji sa komercijalnim, civilnim i volonterističkim subjektima na unutrašnjem i globalnom planu. U vezi s tim, Deibert naglašava da se „transnacionalne mreže građana aktivista trebaju inkorporirati u interakcijsku državnu strukturu. Također, zaštitarske firme i

nevladine organizacije koje imaju obavještajne kapacitete, korisno je umrežiti u funkciju zaštite sigurnosti. Zaštitarske firme i nevladine organizacije kroz formu umrežavanja djeluju unutar brojnih specifičnih država i lokaliteta. To je forma višeslojnog upravljanja. Razvoj lokalnih sigurnosnih mreža između agencija, kako javnih, tako i privatnih i građanskih skupina, pružaju jasne primjere međusektorske mreže, a i drugi primjeri se mogu naći na regionalnom, nacionalnom i transnacionalnom nivou (vidi: Deibert, 2003: 189; Gill i Phythian, 2006: 55 - 61; Johnston, 2000: 21 - 42).

Jasno je da mora postojati neki zajednički interes kako bi se na prvom mjestu zadovoljili akteri u mreži. Nije teško utvrditi interes koji dijele mnoge zapadne države i korporativni sigurnosni provajderi. On se može sažeti kroz princip neoliberalne sklonosti za tržištem pružanja usluga. Ali stvarna narav odnosa mora biti predmet empirijskih provjera valjanosti, a sukobi se mogu pojaviti između „čvorova unutar mreže“ (op.a. subjekata u sigurnosnom sistemu). Tako da u okviru državnog sektora agencije mogu imati različite mandate i ciljeve koji se ponekad preklapaju, ponekad ne. Korporacije mogu da se ne slažu s nekim zajedničkim projektom, ali pri tome treba uzeti u obzir da mogu biti konkurentnom odnosu. Suprotstavljenosti će biti riješene, ovisno o odnosu snaga aktera. U nekim slučajevima oni mogu dovesti do restrukturiranja mreže. Uz sve to, ne smije se zaboraviti utjecaj sigurnosnih mreža i to na koje su zadatke fokusirani. „Ne smije se gubiti iz vida da pojedine skupine kojima su primarni ciljevi sigurnosti mogu, pod određenim uvjetima, postati dio mreže. Slično tome, način na koji mete reagiraju, pokušavajući da prikupe informacije i represivno djeluju, mogu imati utjecaj ne samo na određene operacije, nego i na oblik mreže“ (Gill i Phythian, 2006: 56).

Slika 3. Granice i praznine sigurnosno-obavještajne mreže (Gill, 2006: 35; Gill i Phythian, 2006: 57)

Upravljanje je esencijalno pitanje unutar državne hijerarhije i u suštini predstavlja primjenu odgovarajućih pravila i postupaka prema nivou odgovornosti. Kod obavještajnih i drugih sigurnosnih službi diskrecija je vrlo značajano obilježje rada, dok mreže karakterizira fluidnost koja je ujedno i njihova snaga. Kickert i Koppenjaan ukazuju da su za upravljanje mrežom važne dvije funkcije: igra upravljanja mrežno strukturiranje (Gill i Phythian, 2006; Kickert i Koppenjaan, 1997). „Igra upravljanja podrazumijeva sljedeće mjere: (1) *aktivizam* podrazumijeva aktiviranje mreža u cilju rješavanja pojedinih problema i angažiranje onih aktera koji mogu pomoći; (2) *posredništvo* okuplja potpuno različit spektar aktera, problema i rješenja i (3) pojednostavljenje obuhvata stvaranje povoljnih uslova za razvoj“ (Gill i Phythian, 2006: 57). Mrežno strukturiranje zauzima transnacionalno mjesto u svijetu (npr. Kada je formirana Bern grupa brojala je šest evropskih unutarašnjih sigurnosnih agencija, a danas uključuje sedamnaest) (Gill i Phythian, 2006: 60 - 61).

Suprotstavljanje dominantnim prijetnjama i nedržavnim akterima ne zahtijeva samo angažman obavještajne službe. U stvari, suprotstavljanje savremenim sigurnosnim izazovima zahtijeva transformaciju sektora sigurnosti. Dominantnim prijetnjama može se suprotstaviti samo ukoliko su svi akteri, koji su ovlašteni da se nose sa savremenim sigurnosnim prijetnjama, u potrebnoj komunikacijskoj mreži. Stoga, postojeće smjernice, procesi i strukture trebaju biti transformirane. Cilj transformacije implicira jačanje menadžmenta, te uspostavu efektivnih procesa i strukture srazmjerne izazovima kojima se suprotstavljaju. Tri načela čine jezgru transformacijskog programa: „upravljanje centralnim sigurnosnim mrežama, saradnja i orijentacija obavještajnih kapaciteta“ (Schreier, 2009: 57). *Upravljanje centralnom sigurnosnom mrežom* odnosi se na sistemsko uvezivanje četiri područja. Prvo područje čine svi subjekti sigurnosnog sektora koji su ovlašteni da se suprotstavljaju savremenim sigurnosnim izazovima. Drugo se bazira na svim nivoima odlučivanja (međunarodno, nacionalno i lokalno). Treće obuhvata sve sigurnosne instrumente. Posljednje područje se odnosi na sve zadatke koji se trebaju realizirati. *Upravljanje centralnom sigurnosnom mrežom* stavlja naglasak na usmjeravanje pažnje na saradnju između subjekata sigurnosnog sektora, te između njih i relevantne treće strane. Integrirani pristup sigurnosti, međutim, proširuje razumijevanje saradnje izvan tradicionalnih granica na dva načina. Prvo, operacije su

srazmjerne novim sigurnosnim zahtjevima što nalaže koordiniranu interakciju među svim akterima. Zajednički nastup svih aktera sigurnosnog sektora je potreban za povećanje efikasnosti i efektivnosti. Osim toga, „zajednički pristup je preduslov za drugi nastavak saradnje: saradnja s trećim stranama i poslovnim sektorom. Oba nastavka saradnje moraju se odvijati na nacionalnoj i međunarodnoj razini, jer se nijedna nacionalna agencija ne može sama nositi sa savremenim sigurnosnim izazovima“(Schreier, 2009: 57 - 58).

Na taj način, dominantne prijetnje mogu biti efektivno neutralizirane, presječene i prevenirane sa „integralnim operacijama organizacija sigurnosnog sektora“ koje imaju ovlaštenja da se suprotstavljaju savremenim sigurnosnim izazovima na temelju obavještajnih informacija (*Intelligence-driven* ili *Intelligence-led*)(Schreier, 2009: 57). To zahtijeva sasvim novi pristup odnosno intenzivniju saradnju, interakciju i razmjenu informacija između svih agencija sigurnosno-obavještajnog sistema. Ovaj novi pristup zahtijeva uspostavu obavještajne funkcije koja proizvodi operativne i taktičke obavještajne informacije i distribuira ih svim nadležnim organizacijama. Međutim, u cilju unapređivanja razmjene informacija, one moraju biti zaštićene komunikacijskim sredstvima kao i informacije o upravljačkim kapacitetima. Operacije vođene obavještajnom djelatnosti često su jeftinije od svih drugih. „Prevenција je efikasnija nego represija. Odgovarajući fond operativnih ili taktičkih obavještajnih informacija omogućava bolje usmjeravanje i prilagođavanje operativnih aktivnosti prema sigurnosnom problemu. Takav pristup obično zahtijeva manje resursa“(Schreier, 2009: 57). Operativni rad vođen obavještajnim informacijama je neophodan, prije svega u borbi protiv terorizma. No, ovakav koncept je jednako potreban u svim agencijama koje imaju preventivnu funkciju u suprotstavljanju organiziranom kriminalitetu, terorizmu i proliferaciji oružja za masovno uništenje.

Nije moguće predvidjeti budućnost. Vrijeme i resursi koji su potrošeni u pokušaju da se nešto učini su uglavnom izgubljeni. To ne znači da obavještajne zajednice u cjelini trebaju jednostavno odustati. Naprotiv, opstanak država i prosperitet još mnogo zavise od sposobnosti države da inteligentno reagira u vrijeme krize. Vođe i donosioci odluka na svim nivoima trebaju reagirati na najbolji mogući način, ali zato unaprijed moraju biti obaviješteni o problemu. Predviđanje budućnosti nije moguće, ali

moguće je predvidjeti vrste problema koji dolaze preko horizonta prije no što stignu. Ovo oblik procjene rizika i skeniranja horizonta izazov je za obavještajne zajednice širom svijeta (Quiggin, *Seeing the Invisible*, 42-43).

2. ZAKLJUČAK

Obavještajne i sigurnosne službe ključne su komponente svake države i pružaju nezavisnu analizu informacija relevantnih za vanjsku i unutrašnju sigurnost države i društva. Obavještajna služba razlikuje se od drugih državnih institucija iz više razloga. Ona postoji jer vlada nastoji zaštititi neke informacije od drugih vlada ili, pak, otkriti zaštićene informacije sredstvima koje žele zadržati tajnim.

U novom sigurnosnom okruženju potreban je redefiniran pristup obavještajnoj službi. To znači da razmjena informacija i obavještajnih informacija na nivou sigurnosno-institucionalnog okvira mora biti koordinirana, zaštićena, blagovremena i kontinuirana na sljedećim poljima: kontrola granice i carine, pasoši, vize, naturalizacija, migracije, zdravstvene usluge, uvoz-izvoz, pranje novca, finasije, komunikacije i promet, vazdušni saobraćaj i druge, uključujući i pojedine problematike iz privatnog sektora. Obavještajna služba ima evolutivni karakter i ukazuje da su sve evidentnije promjene i prilagođavanja u njenom funkcionalnom i organizacionom smislu.

Novi sigurnosni milje kreiraju globalni, regionalni i nacionalni trendovi i izazovi. Neki od značajnih trendova i izazova čine: demografski trendovi, ekonomski trendovi i druga gibanja na globalnom nivou, potražnja za energijom*, promjene okoline, društvenopolitički razvitak, naučno-tehnološki napredak, promijenjeni međunarodni odnosi i promjena snaga, visok intenzitet obavještajne prodornosti, rastuća efikasnost kontraobavještajne službe, porast primjene i raznovrsnosti postupaka, metoda i sredstava subverzivnih djelatnosti, porast nekonvencionalnih prijetnji (tzv. nedržavnih aktera koji su nosioci ugrožavajućih nelegalnih aktivnosti, kao što su: terorizam, organizovani kriminal, proliferacija oružja za masovno uništenje i dr.

*Ovaj trend ima dvije ključne varijable: ekonomski rast i politička stabilnost. Između 2006. i 2025. godine globalna potražnja za primarnom energijom očekuje se da porast i po prosječnoj stopi od 1,6% na godinu, a predviđa se da će 2030. godine zahtjevi za energijom porasti više od 50% za razliku od današnjih potreba (Gnesotto i Grevi, 2006: 53 - 75).

Navedeni sigurnosni trendovi i pojave su uvjetovale brojne države na poduzimanje nekih od predočenih evolutivnih mjera u cilju organizacionog i funkcionalnog prilagođavanja obavještajne službe savremenim sigurnosnim izazovima. Prvo, osavremeniti zakonodavni okvir u smislu harmonizacije domaćeg zakonodavstva koje obuhvata obavještajni sektor sa preporuka EU i UN. Drugo, pojačati intenzitet, nivo i međusobnu povezanost sa *korisnicima* (sa akcentom na prilagođavanje povećanim zahtjevima korisnika, a također, nužni su usklađeni prioriteti izvršne i zakonodavne vlasti i njihovo blagovremeno dostavljanje programsko-političkih dokumenata (kao što je obavještajno-sigurnosna platforma). Treće, prilagoditi obavještajnu politiku, programe i planove sa savremenom sigurnosnom politikom i strategijama, u cilju efikasnije prevencije savremenih sigurnosnih izazova. Četvrto, promjena obavještajnih prioriteta i orijentacija u skladu sa obavještajnim izazovima, Peto, povećati ofanzivni i defanzivni intenzitet i dinamiku djelovanja. Obavještajna služba nikad ne miruje, samo intenzitet njenog djelovanja može biti veći ili slabiji. Šesto, prilagodba organizacije i strukture, u skladu sa težinom složenosti problema. Sedmo, jačanje nivoa obavještajne saradnje na unutrašnjem i međunarodnom sigurnosno-obavještajnom institucionalnom planu. Osmo, znatno modificiranje i unapređenje metoda i sredstava (sa posebnim osvrtom na metod saradnje, metod analize svih izvora, te unapređenje i balansirano korištenje otvorenih izvora u analizi). Deveto, upotreba i prilagođavanje savremenih informacijsko-tehničkih dostignuća. Deseto, zapošljavanje sve većeg broj kadrova svih profila. Jedanaesto, stimuliranje osoblja na stjecanje akademskih zvanja (npr. stratejsko obavještajno djelovanje, obavještajne analize, geostrategija, geopolitika i sl.), intenzivira specijalizirane i profilirane edukacijske programe obučavanja. Dvanaesto, povećavati angažman stručnjaka i naučnika iz drugih državnih i akademskih institucija, Trinaesto, proklamacija i upražnjavanje demokratskih načela. Četrnaesto, razvijati odnos sa poslovnim sektorom i civilnim društvom. Petnaesto, revidiranje sigurnosno-obavještajne kulture. Često je umanjena efikasnost obavještajnih službi zbog stroge sigurnosne i kontraobavještajne politike, što reducira korištenje tehnologije, reducira kulturnu raznolikost radnih mjesta i ometa angažman sa vanjskim ekspertima. Šesnaesto, iznalaženje modaliteta za zadržavanje obavještajnog kadra u obavještajnim službama jer je obavještajno sazrijevanje dugotrajan proces (baš kao što nastaju dragocijeni

biseri u školjkama) i neprocjenjiva je šteta njihova odlijevanja. Ističe se i nužnost kreiranja izlaznih strategija kada je u pitanju višak kadra, tako što bi im se pomoglo u iznalaženju alternativnog posla ili u dodatnoj edukaciji za nova radna mjesta u drugim sektorima. Sedamnaesto, upravljanje i rukovođenje obavještajnom službom zatjeva veći stepen educiranosti i stručnog usavršavanja. Osamnaesto, ojačavanje odnosa između obavještajne službe civilnog sektora (akademska zajednica, NVO, građani). Devetnaesto, ojačavanje odnosa između obavještajne službe i poslovnog sektora.

LITERATURA

1. Arquilla, J. and Ronfeldt, D. (2001). The Advent Of Netwar. U Arquilla, J. And Ronfeldt, D. (Eds.), Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy (pp. 1 - 25). Santa Monica: Rand Corporation.
2. Berkowitz, D. B. and Goodman, E. A. (2000). Best Truth: Intelligence in the Information Age. New Haven: Yale University Press.
3. Barger, D. G. (2005). Toward a Revolution in Intelligence Affairs. Santa Monica: RAND Corporation, 11. 12. 2007. godine. Preuzeto sa: http://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR242/index.html
4. Gill, P. And Phythian M. (2006). Intelligence in an Insecure World. United Kingdom: Polity Press.
5. Hadžić, M. (2008) Parlamentarni i javni nadzor primene posebnih mera i postupaka. U Hadžić, M. i Petrović, P. (Eds.) Demokratski nadzor nad primenom posebnih ovlašćenja (str. 25 - 38) Beograd: Centar za civilno-vojne odnose.
6. Masleša, R. (2001). Teorije i sistemi sigurnosti. Sarajevo: Magistrat.
7. Milosavljević, B. (2007, Decembar). Tokovi reforme bezbednosno-obaveštajnih službi u Srbiji. U Hadžić, M. (Ed.), Reforma sektora bezbednosti u Srbiji-dostignuća i perspektive (str. 85 - 88). Beograd: CCVO.
8. Pajević, M. (2010). Uloga obavještajne službe u prevenciji savremenih sigurnosnih izazova, neobjavljena doktorska disertacija, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo.
9. Pajević, M. (2013). Savremene obavještajne teorije, Mostar, Visoka škola „Logos centar“.
10. Pajević, M. (2015). Obavještajni kapital, Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak.
11. Pajević, M. (2017). Obavještajne studije, Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak.
12. Quiggin, T. (2007) Seeing the Invisible: National Security Intelligence in an Uncertain Age. London: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.

13. Schreier, F. (2009). Fighting the Pre-eminent Threats with Intelligence-led Operations. Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces.
14. Steele, R. D. (2006). The Smart Nation Act: Public Intelligence in the Public Interest. Oakton, Virginia: OSS International Press
15. Treventon, F.,G. (2005). Emerging Threats to National Security. Santa Monica: RAND
16. Waltz, E. (2003). Knowledge management int the intelligence enterprise. Boston - London: Artech House.
17. Zegart, A. (2007). Spying Blind: The CIA, the FBI, and the Origins of 9/11, Princeton University Press
18. Internet izvori:
19. Bruneau, C. T. and Dombroski, K. (2004, August) Reforming Intelligence: The Challenge of Control in New Democracies. Preuzeto 24. 4. 2008. godine sa: http://www.ccmr.org/public/library_file_proxy.cfm /lid/5258
20. DCAF Intelligence Working Group (2003). „Intelligence Practice and Democratic Oversight: A Practitioner's View“, Occasional Paper 03, Geneva: DCAF. Preuzeto 28.8.2008.god. sa: http://www.ssrnetwork.net/doc_library/document_detail.php?id=3952
21. Dedijer, S. (2002, November 3-4) Development & Intelligence 2003-2053 National Security and Future, 3 (3 - 4) Preuzeto 20. 7. 2008. godine sa: http://www.nsf-journal.hr/issues/v3_n3-4/dedijer.htm
22. Schreier i Stocker (2006). Savremeni izazovi za obavještajnu zajednicu. DCAF. Preuzeto 27.12. 2008. godine sa <http://www.dcaf.ch/publications/kms/details.cfm?lng=en&id=18415&nav1=5>

**MARKETING ASPEKTI MODERNE KOMUNIKACIJE U VISOKOM
OBRAZOVANJU - STVARANJE VRIJEDNOSTI STUDENATA**

**THE MARKETING ASPECTS OF MODERN COMMUNICATION IN
HIGHER EDUCATION - CREATING VALUE FOR STUDENTS**

Stručni članak

Ivana Lacković, univ.spec.oec.*

Mateja Popović, struč.spec.comm.*

Sažetak

Suvremena komunikacija nudi beskrajne kreativne mogućnosti diferencijacije tvrtke među konkurentima na tržištu. Izazov, moć i potencijal novih tehnologija leži u činjenici da moderni oblici komunikacije omogućuju interaktivnu razmjenu informacija koju bi tržišno orijentirana tvrtka trebala koristiti kao bazu pri stvaranju ne samo proizvoda ili usluge, nego i vrijednosti za svoje potrošače. U obrazovne svrhe, suvremena komunikacija je beskrajan izvor kreativnih rješenja kako poboljšati poslovanje i motivirati učenika da uspješno troši obrazovne sadržaje. Svrha ovog rada bila je istražiti marketinške aspekte suvremene komunikacije, kako bi se utvrdilo što je vrijednost za studente. Adekvatni marketinški alati omogućuju ustanovi da otkrije i razumije karakteristike studenata, tako da doprinose zadovoljavanju potreba i želja učenika. Istraživanje je provedeno putem on-line ankete među studentima „Veleučilišta Baltazar Zaprešić“ o stupnju zadovoljstva studenata studijem općenito i u smislu komunikacijskih alata. Utvrdili smo da je Veleučilište tržišno orijentirano, koristi suvremene alate komunikacije kako bi detektiralo i stvorilo vrijednost po mjeri za svakog učenika. S obzirom na to da je visoko obrazovanje specifično područje poslovanja koje snažno utječe na društvo u cjelini, pozitivan i proaktivan pristup modernim komunikacijskim alatima može poslužiti kao model komunikacije kako privatnim tako i javnim visokoškolskim ustanovama u Hrvatskoj kako bi im

* Veleučilište Baltazar Zaprešić, e-mail: ivanalackovic.bak@gmail.com

* Veleučilište Baltazar Zaprešić, e-mail: mpopovic@bak.hr

se pomoglo da učinkovitije odrede potrebama, željama i očekivanjima potrošača / učenika i dostavi im vrijednost.

Ključne riječi: marketing, suvremeni komunikacijski alati, diferencijacija poduzeća, visoko obrazovanje, zadovoljenje potreba i želja učenika, vrijednost po mjeri, model komunikacije.

Abstract

Modern communication offers endless creative possibilities of company's differentiation among its competitors in the market. The challenge, power and potential of new technologies lie in the fact that modern forms of communication allow interactive exchange of information a market-oriented company should use as a base when creating not just product or service, but value for its consumers. For educational purposes, modern communication is an endless source of creative solutions how to improve business and motivate a student to consume educational content successfully. The purpose of this paper was to research the marketing aspects of modern communication, to help determine what is value to students. Adequate marketing tools enable the institution to detect and understand students' characteristics, so they contribute to satisfying students' needs and desires. The research was conducted through an online survey among students of the University of Applied Sciences Baltazar Zaprëšić regarding students' level of satisfaction with studying in general and in terms of communication tools. We determined that the University is market-oriented, uses modern tools of communication in order to detect and create value tailor-made for each student. Given that higher education is a specific field of business that strongly affects the society in general, a positive and proactive approach to modern communication tools could serve as a model of communication to both private and public higher education institutions in Croatia to help them determine more efficiently the needs, desires and expectations of consumers/students and to deliver them value.

Key words: marketing, modern communication tools, company's differentiation, higher education, satisfying students' needs and desires, value tailor-made, model of communication.

1. INTRODUCTION

Modern communication offers endless creative possibilities of company's differentiation among its competitors in the market. Today's reality is the consumption of Internet integrated into every part of human life, both personal and professional. The challenge, power and potential of new technologies lie in the fact that modern forms of communication allow interactive exchange of information a market-oriented company should use as a base when creating not just product or service, but value for its consumers. (Lacković, 2013, 68-70)

The purpose of this paper was to research the marketing aspects of modern communication in higher education investigating University of Applied Sciences Baltazar Zaprrešić. Since modern communication affects the quality of studying, the aim was to determine the level of students' satisfaction with communication tools University uses.

The University of Applied Sciences Baltazar Zaprrešić has 4 undergraduate professional studies of Business and Management: Business Economics and Finance, Cultural Management, Office Management and Information Technologies and 4 specialist professional graduate studies: Project Management, Communications Management, Financial Management and Public Sector Management.[1]

“The University of Applied Sciences Baltazar Zaprrešić is focused on identifying current and future expected in-demand jobs, and accordingly, all study programmes and fields of study are designed to best suit these needs. This was how we set up the study of Project Management, Communications Management and Cultural Management, which have significantly revitalized and expanded the field of tertiary education in Croatia. Furthermore, the key characteristic of the University is a dynamic adjustment of programmes and contents to the actual market needs. Therefore, it is quite common that new courses are set up, while some others are cancelled, or those didactic methods, techniques and tools are modified, or even that completely new fields of studies and study programmes are set up. Baltazar in numbers: in 15 years, chosen by over 7000 students, has 130 employees, 20 partner countries and ISO 9001 Certificate. The project “Baltazar – University in the palm of your hand” introduced iPad in the curriculum; henceforth Baltazar became the official Apple technology “lighthouse school” in education.

Usage of iPad as well as Moodle distance education system, which is used worldwide, makes Baltazar the first tertiary education institution in the region which will set an example as a lighthouse of good practices in education.“[2]

Since Internet is a global network that enables communication, collaboration and interaction between people all over the world, it affects people's lives both privately and professionally.[3]

Internet can be also used as Intranet (internal private network that connects people within the company) and University established it through Google-suite tools starting with January 23rd 2017 (University's internal data), and it is expected to contribute significantly to the quality of interrelations and cooperation and effectiveness of business processes. (Lacković, 2013, 39) The affect of this communication tool is something that should be researched and measured in the future.

We analysed University's web site to detect modern communication tools University uses and they are: web site, e-mail, Moodle distance education system called Baltazar, social networks: Facebook, Instagram, LinkedIn, Twitter and You Tube channel.[4]

Every year, University evaluates its work and the level of students' satisfaction through a survey (questionnaire) that University uses as a base for decision-making in terms of better satisfying students' needs and desires (University's self-evaluation internal data).

They have an association The Alumni club Baltazar for Baltazar former students who have earned their degrees in one of the undergraduate and/or graduate studies to maintain long-term connections with their students.

“The aim of this club is to connect and create a network of our former students, and to establish a strong correlation between alumni, the U.A.S. Baltazar Zaprešić, teachers and current students, as well as to build good relationships between the University and the surrounding community. ...To collaborate with all alumni, monitor your business and professional development, and help you improve your competences and career prospects with seminars, professional workshops, conferences and other forms of training that we organize. Furthermore, all our graduate students are invited to engage in the University's activities and projects and develop cooperation

between the University and the companies and institutions of their employment.“[5]

Adequate marketing and modern communication tools enable the institution to detect and understand students' characteristics, so they contribute to satisfying students' needs and desires. High quality communication is a base for creating long-term relationships with students, which is very important standard of today's marketing.

2. RESEARCH HYPOTHESES AND METHODOLOGY

Research hypotheses

- H1: Students of U.A.S. Baltazar prefer online system supporting their studying.
- H2: Baltazar distance education system does not increase students' obligations.
- H3: Students perceive communication between students and professors at the University (accessibility, consultations, communication via e-mail) as highly satisfying.
- H4: Students do not prefer formal and informative, course-related content on the University's social networks channels.
- H5: Students perceive Alumni Club Baltazar as an important way of developing their career after graduation.
- H6: Students of the University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić are satisfied with communication in general.

Research methodology

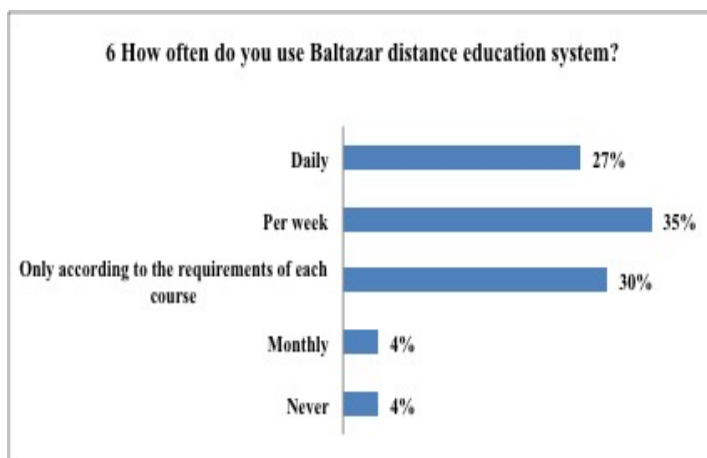
The research was conducted through an online survey among students of the University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić. The survey questionnaire of 18 questions regarding students' level of satisfaction with studying in general and in terms of communication tools. In total, 176 students completed the survey (full-time students and part-time students) and the sample of the survey was appropriate to give us an indication of communication level at the University and as a base for further studies. The research analysis was descriptive.

3. FINDINGS

Gender structure of the respondents showed us that 69% were women and 31% men. The age of the respondents - students varied from under 24 to over 55 years, but most of our respondents are young people (85%) among which 49% are under 24 and 36% are students between 25 and 34 years old. Only 12% of the students are age between 35-44, 2% of them are age between 45-54 and 1% over 55. Student status consists of 53% full-time students and 47% part-time students. Employed students make 63% and 37% of students are unemployed.

None of the students reported that Baltazar distance education system (later on: Baltazar D.E.S.) makes their studying more difficult, 9% of respondents reported that they do not find it useful and 91% of them reported that it makes their studying easier.

Most of the students use Baltazar D.E.S. very often: weekly (35%), 27% use it daily. If we add 30% of students that use it only according to the requirements of each course, we can say that Baltazar D.E.S. is a strong support to studying process.

Graff 1. How often students use Baltazar distance education system (Source: created by the authors)

Since 76% of respondents would use Baltazar D.E.S. to access educational materials after graduation (as a way of continuous learning and training), such platform has a powerful potential for University in adding value to students and creating successful long-term relationships.

Students are extremely satisfied (35%) and quite satisfied (56%) in communication with professors and assistants/apprentices at the University (accessibility, consultations, communication via e-mail), which in total makes 91%. Since most of the students' communication is with their professors and they are highly satisfied with the quality of it, we expect this to have crucial, strong influence to the perception of students' satisfaction with communication in total.

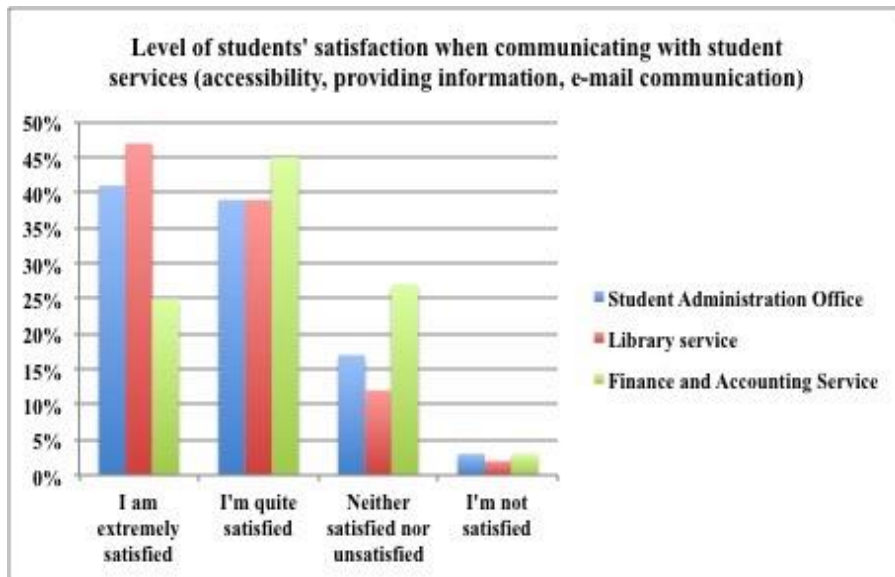

Graff 2. Level of students' satisfaction when communicating with professors/assistants/apprentices (Source: created by the authors)

Students evaluated their level of satisfaction when communicating with other student services such as Student Administration Office, Finance and Accounting service and Library in terms of their accessibility, providing information and e-mail communication.

Results showed that, again, students are extremely satisfied when communicating with Student Administration Office (41%) and quite satisfied when communicating with Student Administration Office (39%), which is 80% in total. When communicating with Finance and Accounting service, students are extremely satisfied (25%) and quite satisfied (45%), which is 70% in total. When communicating with Library service, students are extremely satisfied (47%) and quite satisfied (39%), which is 86% in total. These results suggest that Student Services have efficient communication

with students, which is very important part of answering to students' needs and desires.

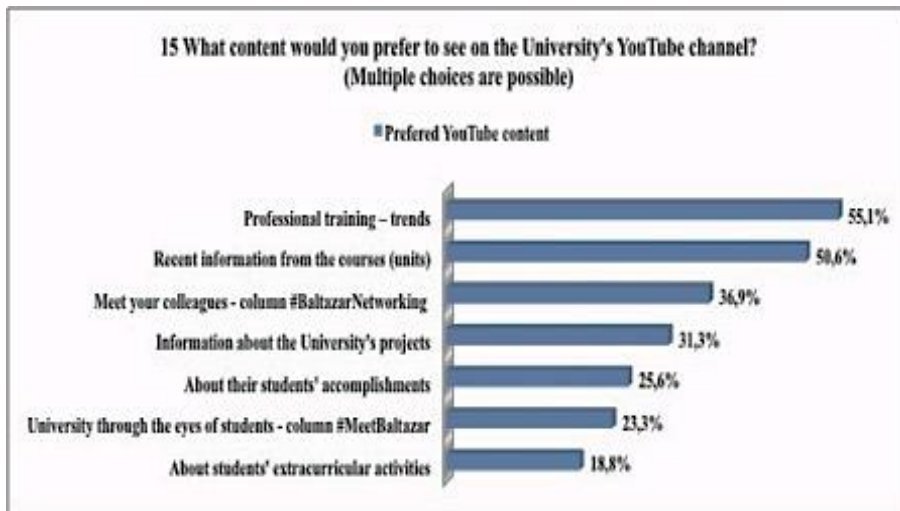
Graff 3. Level of students' satisfaction when communicating with Student Administration Office, Finance and Accounting service and Library (Source: created by the authors)

“University's Facebook page is a good source of information for students“ is a claim that 29,5% of the students fully agree and 62,5% partially agree. That confirms that social networks are a good way to keep students informed interactively and efficiently.

Instagram page is University's rather new channel of communication [6] (active since January 2016), only 23% of the respondents fully agree with the claim that “University's Instagram profile assists to creating more personal, closer communication with students“, and 56% of them partially agree, (in total 79%).

This result suggests us Instagram (as a way to communicate with students) did not yet develop its potential of creating an interactive and more personal platform to help develop Baltazar brand loyalty and stronger relations among students themselves.

An interesting finding was about content students preferred on University's YouTube channel. Multiple choices were provided for this question, which explains the ratios of the presented results.

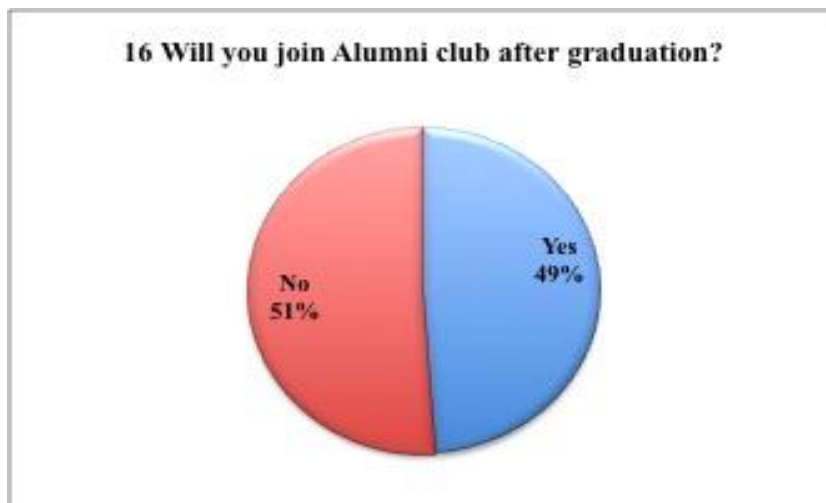

Graff 4. Content students prefer to see on the University's YouTube channel
(Source: created by the authors)

Answers/choices provided about students' extracurricular activities (18,8%), University through the eyes of students - column #MeetBaltazar (23,3%) and students' accomplishments (25,6%) were the least chosen ones. That suggests that, for the purposes of the University, students do not prefer informal non-course-related YouTube content. We find that quite interesting.

Results are followed by the information about the University's projects (31,3%), Meet your colleagues column #BaltazarNetworking (36,9%), recent, newest information from the courses (units) (50,6%) and professional training – trends (55,1%). Results strongly suggest that students prefer formal and informative, course-related content on the University's social networks channels.

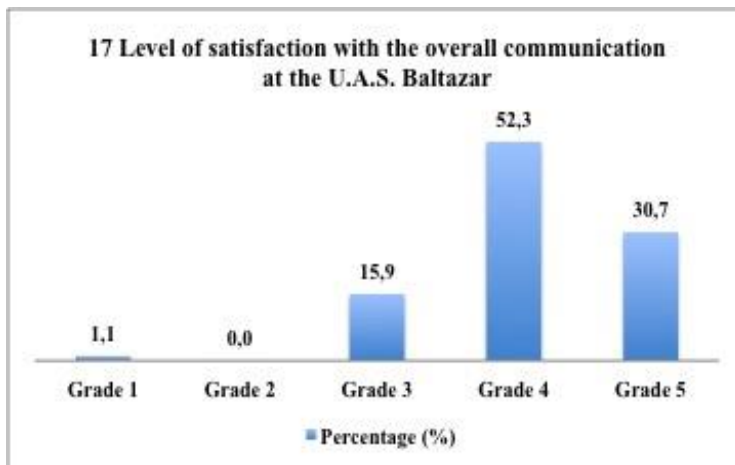
Only 49% of students will join Alumni Club after graduation, which is very important indicator for the University to intensify promotion of The Alumni Club Baltazar, especially in terms of increasing awareness of Alumni Club's value - benefits for students. Since networking and creating long-term relationships with their students creates very important part of U.A.S. marketing strategy, these results are something that should be researched further.

Graff 5. Alumni club (Source: created by the authors)

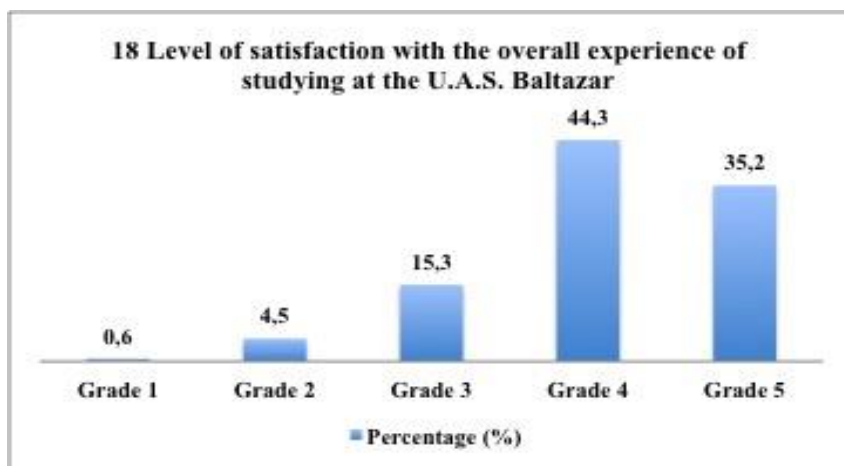
Students were also asked to express their level of satisfaction with the overall communication at the U.A.S. Baltazar (within the range of grades from 1 - the lowest to 5 – the highest). Results showed that 30,7% students evaluated overall communication with the highest grade 5, following by grade 4 – 52,3%, (in total 83%).

These findings confirm the importance of interactive, effective modern communication and continuous market research that help in decision-making what communication tools will be used. Grade 3 was given by 15,9% of students, which shows enough space to perform better communication in the future.

Graff 6. Level of satisfaction with the overall communication at the U.A.S. Baltazar (Source: created by the authors)

The last question was about students' level of satisfaction with the overall experience of studying at the U.A.S. Baltazar (within the range of grades from 1 - the lowest to 5 – the highest).

Graff 7. Level of satisfaction with the overall experience of studying at the U.A.S. Baltazar (Source: created by the authors)

Results showed that 35,2% students evaluated overall experience of studying at the U.A.S. Baltazar with the highest grade 5, following by grade 4 – 44,3%, (in total 79,5%). Grade 3 was given by 15,3% of students, grade 2 was given by 4,5% students and grade 1 by 0,6%. Again, results are

indication for further research to determine in more detail what are the reasons of students' dissatisfaction.

4. DISCUSSION OF THE FINDINGS

This research examined the marketing aspects of modern communication in higher education through University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić. Since modern communication affects the quality of studying, the aim was to determine the level of students' satisfaction with communication tools University uses. The results from the empirical study of the 176 respondents found support for hypotheses 1, 2, 3, and 6.

H1: Students of U.A.S. Baltazar prefer online system supporting their studying. Supported. Since results showed that 63% of students are employed, it is no wonder that most of the students use Baltazar D.E.S. very often: weekly (35%), 27% use it daily. If we add 30% of students that use it only according to the requirements of each course, we can say that Baltazar D.E.S. is a strong support to studying process.

H2: Baltazar distance education system does not increase students' obligations. Supported. None of the students reported that Baltazar D.E.S. makes their studying more difficult, 9% of respondents reported that they do not find useful and 91% of them reported that it makes their studying easier.

H3: Students perceive communication between students and professors at the University (accessibility, consultations, communication via e-mail) as highly satisfying. Supported. Students are extremely satisfied (35%) and quite satisfied (56%) in communication with professors and assistants/apprentices at the University (accessibility, consultations, communication via e-mail), which in total makes 91%.

H4: Students do not prefer formal and informative, course-related content on the University's social networks channels. Not supported. University's Facebook page is considered as a good source of information for 92% students. Only 23% of the respondents fully agree with the claim that "University's Instagram profile assists to creating more personal, closer communication with students", and 56% of them partially agree, (in total 79%) – suggesting us that Instagram did not yet develop its potential of creating an interactive and more personal platform to help develop Baltazar brand loyalty and stronger relations among students themselves. An

interesting finding was about content students preferred on University's YouTube channel. Most preferred content was information about the University's projects (31,3%), Meet your colleagues column #BaltazarNetworking (36,9%), recent, newest information from the courses (units) (50,6%) and professional training – trends (55,1%). Results strongly suggest that students prefer formal and informative, course-related content on the University's social networks channels.

H5: Students perceive Alumni Club Baltazar as an important way of developing their career after graduation. Not supported. Only 49% of students will join Alumni Club after graduation, which is very important indicator for the University in terms of lack of students' awareness of Alumni Club's value - benefits for their students.

H6: Students of the University of Applied Sciences Baltazar Zaprešić are satisfied with communication in general. Supported. Results showed that 30,7% students evaluated overall communication with the highest grade 5, following by grade 4 – 52,3%, (in total 83%). These findings confirm the importance of interactive, effective modern communication and continuous market research that help this market-oriented University satisfy students' needs and desires.

5. CONCLUSION

Adequate marketing and modern communication tools enable the institution to detect and understand students' characteristics, so they contribute to satisfying students' needs and desires. High quality communication is a base for creating long-term relationships with students, which is very important standard of today's marketing.

We determined that the University is market-oriented, uses modern tools of communication in order to detect and create value tailor-made for each student. Baltazar D.E.S. is one of them, making students' studying easier (91%); students use it very often: weekly (35%), and daily (27%). If we add 30% of students that use it only according to the requirements of each course, we can say that Baltazar D.E.S. is a strong support to studying process and has a strong potential for maintaining successful long-term relationships (76% of respondents would use Baltazar D.E.S. to access educational materials after graduation). Students prefer formal and

informative, course-related content on the University's social networks channels.

Only 49% of students will join Alumni Club after graduation, which is very important indicator for the University in terms of lack of students' awareness of Alumni Club's value - benefits for their students.

Students are extremely satisfied (35%) and quite satisfied (56%) in communication with professors and assistants/apprentices at the University (accessibility, consultations, communication via e-mail), in total 91%.

Even though modern communication tools are only a part of the entire value that University provides to students, these results (30,7% students evaluated overall communication with the highest grade 5, following by grade 4 – 52,3%, in total 83%) can be used as indicators for CRM strategy in the future. Management should seek to enhance students' overall experience through some specific projects (Alumni, Baltazar D.E.S. for the alumni, #BaltazarNetworking) that would enhance students' interaction and help maintain long-term relationships. Given that higher education is a specific field of business that strongly affects the society in general, a positive and proactive approach to modern communication tools could serve as a model of communication to both private and public higher education institutions in the Republic of Croatia to help them determine more efficiently needs, desires and expectations of consumers/students and finally, to deliver them value.

REFERENCE

1. About Internet: <http://www.internetsociety.org/internet/what-internet> [July 11, 2018]
2. Alumni Club: <https://english.bak.hr/alumni-club/> [September 22, 2018]
3. Anderson, K., Kerr, C., 2002, Customer Relationship Management, McGraw-Hill Companies Int. [SEP]
4. Annika Raval, Christian Grönroos, 1996, "The value concept and relationship marketing". European Journal of Marketing, Vol. 30 Issue: 2, pp. 19-30, DOI: 10.1108/03090569610106626 [SEP]
5. Baltazar web site: <https://english.bak.hr> (September 22, 2018)
6. Baltazar web site: <https://english.bak.hr/undergraduate-studies/> [August 13, 2018]
7. Candi, M., Kahn, K.B., 2016, Functional, emotional, and social benefits of new B2B services. Industrial Marketing Management 57, 177-184
8. Customer engagement, buyer-seller relationships, and social media: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/00251741211203551> [December 12, 2017]
9. Discover Baltazar: <https://english.bak.hr/discover-baltazar/> [September 13, 2018]
10. Dukić, B., Meler, M., 2007, Upravljanje odnosima - od potrošača do klijenta [SEP] (CRM), Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek
11. Ekonomski leksikon, 2001, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmedia, Zagreb
12. Fogel, J. & Nehmad, E., 2009, 'Internet social network communities: Risk taking, trust, and privacy concerns', Computers in Human Behavior 25(1), 153-160. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2008.08.006>
13. Fromm, J., Garton, C., 2013, Marketing to Millennials: Reach the Largest and Most Influential Generation of Consumers Ever, AMACOM
14. Grbac, B., 2012, Stvaranje i razmjena vrijednosti, Ekonomski fakultet, Rijeka [SEP]

15. History of Internet: <https://www.internetsociety.org/internet/history-internet/brief-history-internet/> [August 20, 2018]
16. Hoffman, D.L. & Fodor, M., 2010, 'Can you measure the ROI of your social media marketing?', MIT Sloan Management Review 52(1), 41–49
17. Instagram profile: https://www.instagram.com/baltazar_university/ (February 12, 2018)
18. Interni podaci, 2013, Samoanaliza, Visoka škola za poslovanje i upravljanje, s pravom javnosti „B.A.Krčelić“ Zaprešić
19. Keeley, B., 2007, Human Capital: How what you know shapes your life, OECD Publishing, Paris, 2007. © OECD 2007^[L]© EDUCA Publishers Ltd for the Croatian translation
20. Kesić, T., 2003, „Integrirana marketinška komunikacija“, Opinio, Zagreb^[L]_[SEP]
21. Kotler, Ph., Andreasen, A., 2000, Strategic Marketing for NonProfit Organizations -^[L]_[SEP]V. izdanje, Prentice Hall New Jersey, Zagreb^[L]_[SEP]
22. Lacković, I., 2013, „Marketinški aspekti suvremenog komuniciranja, Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek
23. Laroche, M., Habibi, M.R. & Richard, M.O., 2013, 'To be or not to be in social media: How brand loyalty is affected by social media?' International Journal of Information Management 33(1), 76–82. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2012.07.003>
24. Laroche, M., Habibi, M.R., Richard, M.O. & Sankaranarayanan, R., 2012, 'The effects of social media based brand communities on brand community markers, value creation practices, brand trust and brand loyalty', Computers in Human Behavior 28(5), 1755–1767. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2012.04.016>
25. Leksikon marketinga, 2011, Ekonomski fakultet u Zagrebu, Zagreb^[L]_[SEP]
26. Meler, M., 2003, Neprofitni marketing, Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek^[L]_[SEP]
27. Meler, M., 2005, Osnove marketinga, Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek^[L]_[SEP]
28. Panian, Ž., 2003, Odnosi s klijentima u E-poslovanju, Sinergija, Zagreb^[L]_[SEP]

29. Potgieter, L.M. & Naidoo, R., 2017, ‘Factors explaining user loyalty in a social media- based brand community’, South African Journal of Information Management 19(1), a744. <https://doi.org/10.4102/sajim.v19i1.744>
30. Ružić, D.; Biloš, A.; Turkalj, D.; 2009, „e-Marketing“, Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek ^[1]_[5EP]
31. Schleicher, A., 2006, “The Economics of Knowledge: Why Education is Key for Europe’s Success”, Lisbon Council Policy Brief, The Lisbon Council, Brussels
32. Vlašić, G., Mandelli, A., Mumel, D., 2007, Interaktivni marketing, interaktivna komunikacija, Pera GO, Zagreb

ULOGA BANAKA I MEDIJA U POTICANJU PODUZETNIŠTVA
THE ROLE OF BANKS AND THE MEDIA IN ENCOURAGING
ENTREPRENEURSHIP

Stručni članak

*Dr. sc. Pave Ivić**

Sažetak

Koja je uloga financijskih institucija i medija u poslovnom sektoru i mogu li banke i mediji stvoriti pozitivno ozračje u kojem će se poduzetništvo uspješno razvijati? Bez novca i ulaganja nema nikakvog gospodarskog rasta i razvoja. Dali su banke u stranom vlasništvu zainteresirane za razvoj poduzetništva ili samo za profit? Mediji su, svakako, jedan od bitnih čimbenika.

Mediji su moćni, medijima vlada profitna logika – informacija je postala roba. Mediji imaju moć stvaranja slike svijeta, ali tematika kojom se pretežito bave razlikuje se od tema koje šira javnost doživljava potrebitim, razložnim i presudnim. U gospodarskom razvoju poduzetništvo ima prioritetnu ulogu, tako da je od iznimne važnosti utjecaj medija na poduzetničke aktivnosti, posebno u stvaranju povoljne poduzetničke klime.

Poduzetnici u Hrvatskoj imaju brojne probleme, po pitanju opstanka i razvoja na ovim nemirnim i vrlo nesigurnim tržišnim prostorima i vremenima. Zbog toga se pred medije stavlja zahtjevan zadatak, zadržati dignitet i izbjeći senzacionalizam, te aktivno sudjelovati u razvoju poduzetništva, kako bi se izbjegli sve veći rizici poslovanja.

Ključne riječi: mediji, banka, rizik, poduzetnik.

**Veleučilište Baltazar Zaprešić, dislocirani studij Biograd na Moru, e-mail: ivic.pave@gmail.com*

Abstract

What is the role of financial institutions and the media in the business sector, and whether banks and media to create a positive atmosphere in which entrepreneurship can flourish? No money and no investment in economic growth and development. Do you have foreign-owned businesses interested in developing or just for profit? The media, of course, one of the important factors. Media are powerful media cabinet profit logic - information has become a commodity. The media have the power to create the image of the world, but the themes that are mostly employed differs from the topics that the general public sees it necessary, reasonable and decisive. The economic development of the business has a primary role, so it is of utmost importance to the influence of the media business activity, particularly in the creation of a favorable business climate. Entrepreneurs in Croatia have a number of problems, in terms of survival and development in these troubled and very uncertain market spaces and times. Therefore, before the media puts a tedious task, maintain dignity and avoid sensationalism, and actively participate in the development of entrepreneurship, in order to avoid increasing the risks of the business.

Key words: media, bank, risk, the entrepreneur.

1. UVOD

Zadar je smješten na srednjem Jadranu, u sjevernoj Dalmaciji te je približno podjednako udaljen od najsjevernije i najjužnije točke Jadrana što mu daje važan geostrateški položaj i komparativnu prednost u odnosu na druge gradove Jadranske regije.

Dobra prometna povezanost i to svim oblicima prometovanja (pomorski, zračno, cestovno i željeznički) danas je razvijena do zadovoljavajuće razine što je važan preduvjet za daljnji nesmetani razvoj Zadarskog gospodarstva. Upravo je unaprjeđenje prometne povezanosti bila jedna od značajnijih strateških odrednica grada u posljednjih 10-tak godina, pri čemu su značajna nacionalna i lokalna sredstva investirana upravo u razvoj prometne infrastrukture. Zahvaljujući svome smještaju grad ima

iznimnu mogućnost nesmetanog prostornog širenja prema zaleđu koji čini prostor Ravnih Kotara. Utjecaj Ravnih Kotara daje specifičan “ruralni” karakter gradskoj periferiji koja zajedno s otocima zadarskog arhipelaga u svega nekoliko kilometara čini “transformaciju” iz urbanog u ruralni prostor. Od tu proizlazi i poljoprivredni potencijal grada, ruralni turizam i druge gospodarske djelatnosti karakteristične za ruralne prostore. Takva specifičnost omogućuje olakšanu “povezanost i komunikaciju” ruralnog i urbanog stanovništva te daje mogućnost “kombiniranog” ruralnog i urbanog stila života za žitelji Zadra i Zadarske županije.

Zadar je od osamostaljenja i domovinskog rata pa do danas jedan od gradova RH sa najvećim stopama gospodarskog rasta za kojeg možemo kazati da je uspio prebroditi negativne ratne posljedice. No ipak, ratom je učinjena nepovratna šteta i oduzete snažne “razvojne godine” grada dok su se drugi gradovi iz regije i susjednih država nesmetano razvijali ili su barem sačuvali svoje razvojne potencijale.

Unatoč svemu, pa i današnjim negativnim svjetskim ekonomskim trendovima, Zadar predstavlja grad koji je županijsko, regionalno i nacionalno važan faktor razvoja sa iznimnim potencijalom za budućnost. U tom kontekstu se treba promatrati i važnost integracije RH u EU, čime Zadar sa svojim komparativnim prednostima ima priliku postati uređen, gospodarski osnažen i prepoznatljiv grad EU.

2. GOSPODARSTVO I BANKE ZADARSKE ŽUPANIJE

Bez obzira na kulturni, socijalni, ideološki ili neki drugi milje unutar kojeg se gospodarski razvoj danas realizira, postalo je pravilo da se osnovne karakteristike tog razvoja sagledavaju unaprijed u vremenskom kontinuitetu. Pritom najčešće nije dovoljno zaustaviti se na globalnim scenarijima, strategijama i planovima već se izrađuju i sektorske projekcije, te projekcije razvoja užih teritorijalnih cjelina s konkretnim (investicijskim) programima.

Brojne komparativne analize gospodarskih stanja i procesa, te uloge financijskog sektora, koje su u fokusu pažnje imale objekte krupne infrastrukture, pogotovu ako su rađene za regionalnu razinu, uvijek identificiraju velike promjene koje su nastupile nakon izgradnje tih objekata. U pravilu svi ti efekti nemaju direktni karakter, nisu očigledni, već se kroz višestruke multiplikacije odražavaju na ukupni razvoj područja. Preciznije

računice čak pokazuju da su indirektni efekti najčešće po kvantitetu i kvalitetu veći od direktnih, neposrednih.

U razdoblju između Drugog svjetskog i Domovinskog rata, gospodarstvo grada Zadra izdiglo se, prema pokazateljima strukture i dinamike gospodarskog razvoja, među prve gradove u Republici Hrvatskoj. Temelji gospodarskog razvoja počivali su na čvrstoj podlozi nekoliko naslijeđenih industrijskih grana iz prethodnog, predratnog razdoblja, povoljnom geoprometnom položaju, izgradnji željeznice, luke i vitalnih cestovnih prometnica, vlastitim sirovinskim resursima (poljoprivreda i ribarstvo), te na ljudskom potencijalu sposobnom da uspješno organizira i implementira suvremena tehnološka i marketinška dostignuća.

Domovinski rat i poslijeratni period donijeli su sa sobom teškoće koje će se osjećati i u slijedećim desetljećima. Tim više što je u poslijeratnom periodu uslijedila potreba za revitalizacijom gospodarstva s pretvorbom društvenog u privatno vlasništvo. Ipak, u takvim okolnostima objektivno najveći dio gospodarskih aktivnosti bio je usmjeren na sanaciju štete i uspostavljanje prekinutih gospodarskih tokova. Proizvodnja je stala, mnoge tvrtke su zatvorene, mnoštvo stanovnika ostalo je bez zaposlenja, a samim time pao je i bruto proizvod te nacionalni dohodak. Možda i najveći gubitak iz tog razdoblja je gubitak ljudskih kapaciteta u proizvodnji, tj. visokospecijaliziranih kadrova koji su znali raditi u tehnološkoj industriji, a nakon rata svoje znanje nisu nastavili koristiti u proizvodnom sektoru, već su bili primorani prekvalificirati se ili „umiroviti“.

Tako je nestala generacija specijaliziranih radnika, a s njima i znanja potrebna za razvoj prerađivačke industrije. U značajnoj mjeri je izostao razvoj zasnovan na novim kapacitetima i novim tehnologijama, što je, inače vrlo modernu, strukturu gospodarstva iz proteklog razdoblja dovelo do značajnog zaostajanja.

3. ANALIZA OSNOVNIH GOSPODARSKIH POKAZATELJA

Prvi dio analize uključuje analizu bruto društvenog proizvoda tj. sposobnosti gospodarstva da stvori finalna dobra i usluge. Budući da ne raspoložemo podacima o BDP-u za grad Zadar razmotriti ćemo promjene u društvenom proizvodu za područje Zadarske županije te ih usporediti sa BDP-om ostalih županija RH, a posebno županija Jadranske Hrvatske jer su

te županije prema strukturi gospodarstva sličnije Zadarskoj županiji od ostatka RH.

U strukturi BDP-a RH najveći udio u BDP-u RH ima Splitsko-dalmatinska županija, koju potom slijedi Primorsko-goranska pa Istarska županija. Po udjelu u ukupnom BDP-u RH, Zadarska županija je četvrta županija od sedam županija. Prve tri županije su gospodarski snažnije županije od Zadarske, prije svega zahvaljujući veličini i snazi svojih urbanih središta. Kako bi Zadar dosegao tu razinu mora u sljedećem desetljeću rasti po stopama većim od tri navedene županije, no to nije vjerojatno za očekivati, zbog mnogo drugih faktora koji određuju veličinu nekog gospodarstva (prije svega broj stanovnika).

Za analizu je značajniji pokazatelj BDP-a po glavi stanovnika od ukupnog BDP-a za županiju jer pokazuje veličinu županijskog gospodarstva bez obzira na broj stanovnika. Prema tom pokazatelju Zadarska županija je ispod prosjeka RH (na 83 %) te je peta od sedam županija Jadranske RH. Zanimljivo je kako je Ličko-senjska ispred Zadarske prema ovom pokazatelju iako je gospodarski slabija županija. Razlog tome je mali broj stanovnika u odnosu na ukupni BDP županije.

Osnovne grane na kojima se zasniva razvoj gospodarstva su: turizam, promet, usluge, trgovina, građevinarstvo, te ribarstvo i marikultura. Grad postaje centralno mjesto kapitalnih investicija županije i šire regije, pa se tako grade razni novi centri, stambene i poslovne zgrade, javna prometna i društvena infrastruktura, a prisutne su i značajne investicije u proizvodnju. Grade se danas vrlo prepoznatljivi projekti koji polako mijenjaju i obliku gospodarsku i društvenu sliku grada poput SC Višnjik, Foruma, hotela u Punta Skali, nekoliko hotela i motela u centru grada, razvija se zračni promet kroz Zračnu luku Zadar, a u isto vrijeme planiraju se značajne kapitalne investicije koje Zadarsko gospodarstvo trebaju podignuti na viši nivo, poput: Luke Gaženica, gospodarske zone Crno, projekta „Ravnice“, idr. Ovo razdoblje u gospodarskom razvoju grada karakteriziraju nadprosječne stope rasta, iako ne treba zaboraviti kako su i u tom razdoblju prisutni strukturni gospodarski problemi karakteristični za cijelo gospodarstvo RH (visoka nezaposlenost, opadanje proizvodnje, premali udjel visokih tehnologija i komponente znanja u poduzetništvu, negativna vanjskotrgovinska bilanca, idr.).

Šteta je što su godine rasta kratko trajale i što se recesija produžila dulje od početnih očekivanja. Svako bi interesantno bilo vidjeti kako bi se Zadar nastavio razvijati da su godine rasta trajala dva desetljeća neprekidno uz stope rasta iz „godina rasta“.

Ostaje očekivati da će strukturne reforme koje se moraju provesti u gospodarstvu zajedno sa EU integracijama i otvaranjem prema EU tržištima i stranim investitorima potaknuti novi ciklus gospodarskog rasta koji će Zadar vratiti starim stopama rasta. Sigurno je kako će u tome veliku ulogu imati gradovi koji moraju osigurati uvjete za privlačenje investicija i novih poduzeća u gradska područja. Dakle, za Zadar kao i Zadarsku regiju ostaje pitanje kako potaknuti vlastito gospodarstvo i kako se izdignuti iznad prosjeka, te kako iskoristiti specifičnosti prije od ostalih kako bi postali „motor rasta“.

4. UTJECAJ MEDIJA NA PODUZETNIKE

Istraživanje se provelo na dvije dnevne novine – Zadarski list i Vox Glas Zadra. Suvremeni medijski razvojni smjer je globalizacija. Nekoliko je osnovnih procesa obilježilo medijsku globalizaciju: proces centralizacije, kao dominacija velikih država i transnacionalnih kompanija, konglomeracija medija kao proces horizontalne i vertikalne integracije medija koji dovodi do monopola i ugrožava medijsku raznolikost i pluralizam, proces komercijalizacije koji ima za posljedicu tržišno vođeno novinarstvo koje teži senzacionalizmu i zabavi, te konvergencija medija koja ima brojne implikacije (društvene, političke, ekonomske, pravne) na području regulacije medija.

Globalizacija medija mora se promatrati u odgovarajućem političkom i ekonomskom kontekstu. Ideologija razvoja slobodnog tržišta kao odsustvo bilo kakvih ograničenja prenosi se i na područje komunikacija. To je proces koji vodi stalnom okrupnjavanju vlasništva u medijskom prostoru, što se događa i u Zadru. Nastaju velike medijske kompanije i na lokalnoj razini, te određuju pravila u medijskom poslovanju.

U vlasništvu ovih kompanija nalaze se ne samo mediji veći i sve što donosi profit. Globalni mediji osiguravaju veliki prostor oglašivačima, promovirajući potrošačke potrebe i vrijednosti, što nije moguće na lokalnoj razini u slučaju Zadarskog lista i Vox Glasa Zadar, bar ne u tolikoj mjeri.

Zahtjevi tržišta da medijski giganti lokaliziraju sadržaje i uspostave šire medijske kontrole na razini države su na sceni, gdje se broj medija koncentrira u rukama jednog ili nekoliko medijskih koncerna. „Upravo gospodarski tržišni odnosi u transnacionalnim kompanijama nameću konkurentsku borbu za nacionalne i internacionalne medijske prostore, što bitno utječe na strukturu medijskih usmjerenja i programa.“/Gavranović, 2006. str. 37-38/

5. ZNAČAJ PODUZETNIŠTVA

Poduzetnici u visokorazvijenim zemljama uživaju poštovanje šire javnosti. Mnogi uspješni poduzetnici postali su nacionalni heroji poput npr. Henrya Forda, Raya Kroca te Billa Gatesa u Sjedinjenim Američkim Državama. Uspješni američki poduzetnici, ali i brojni drugi, uspijevaju za određeno vrijeme stvoriti impozantna poslovna carstva koja ostvaruju godišnje prihode veće od 100 milijardi USD, a zapošljavaju nekoliko desetaka tisuća ljudi. U Hrvatskoj je poduzetništvo marginalizirano dogovornom ekonomijom pa danas u široj javnosti vlada veliko nerazumijevanje tog fenomena, i od samih medija. Poduzetništvo se poistovjećuje s brзом zaradom što je potpuno pogrešna percepcija tog fenomena.

Općenito govoreći u hrvatskoj povijesti, odnosno i u kolektivnom nacionalnom pamćenju, dominiraju političari a ne poduzetnici ili menadžeri, što je rezultat dugotrajnih hrvatskih državotvornih napora koji su okrunjeni uspostavom demokratske hrvatske države.

Sve veći broj pojedinaca želi biti sam svoj šef, što im gotovo u potpunosti omogućuje autonomno djelovanje. Međutim, taj znatan stupanj autonomnosti prati i velika odgovornost za uspješno poslovanje. U velikim organizacijama stupanj odgovornosti ovisi o hijerarhijskom položaju unutar hijerarhijskog sustava.

Za razliku od toga u malim gospodarskim subjektima odgovornost za uspjeh preuzima u pravilu poduzetnik. Kod vlasnika/poduzetnika snažno je razvijena potreba za mogućnosti ostvarenja velikog uspjeha, ali su svjesni i rizika pri izgradnji samostalne poslovne karijere.

Oni uživaju u osjećaju samostalnog razvoja te smatraju kako su sami odgovorni za uspjeh i neuspjeh. Ta spoznaja pruža im veliko stimulativno i psihološko zadovoljstvo.

U izgradnji gospodarske infrastrukture za malo gospodarstvo, potrebno je sudjelovanje od lokalne uprave i samouprave, komora, poduzetničkih centara, inkubatora, gospodarskih udruga, pa do različitih državnih zavoda, sve radi razvoja gospodarstva, odnosno zapošljavanja kao najvećeg problema.

6. ODNOS MEDIJA I PODUZETNIKA /ISTRAŽIVANJE/

U istraživanju je korištena metoda analize sadržaja članaka iz dnevnih listova – Zadarski list i Vox Glas Zadra, kako bi se mogla analizirati zastupljenost pojedinih sadržaja. Tako nam kvantificiranje može pokazati koliko ove novine, kao lokalne dnevne tiskovine pridaju pažnju temama poduzetništva, te koji su sadržaji poruke i na koji način se to prezentira.

Metoda analize sadržaja često se koristi u procesu istraživanja kao sredstvo za prikupljanje primarnih podataka iz informacijskog materijala kao što su knjige, časopisi, novine, radio, televizija, s ciljem da se provjere određene hipoteze.

Analiza sadržaja jedna je od rijetkih metoda koja se može upotrijebiti i u kvantitativnom i kvalitativnom aspektu, gdje se definira analizu sadržaja kao tehniku istraživanja koja služi za objektivno, sistematsko i kvantitativno opisivanje izrečenog sadržaja svih vrsta.

Analiza sadržaja metoda je za prikupljanje čiji je zadatak objektivni, sistematski kvantitativni opis manifestnog sadržaja komunikacije.

Novine su odabrane prema kriterijima čitanosti i utjecaja. Zbog svoje tiraže Zadarski list i Vox Glas Zadra imaju najveći utjecaj na javno mnijenje, ali i odgovornost prema lokalnoj zajednici.

Slijedećom grupom varijabli, pod nazivom „Način prezentacije“, namjerava se utvrditi na koji je način i u kojim oblicima zastupljena tematika poduzetništva u kriznim situacijama dnevnih tiskovina.

Stoga se smatra potrebnim utvrditi koji su bili dominantni žanrovi kojima su obrađene teme poduzetništva u Zadarskoj županiji. Dali su to kraći komentari u obliku vijesti, ili duže reportaže. Grafička oprema jedan je od

načina na koji se može privlačiti pažnja čitatelja, zatim u kojoj rubrici, te koja vrsta izvora prevladava, specijalizirani novinari ili nepotpisana vijest.

<i>VARIJABLA</i>	<i>INDIKATOR</i>
<i>Vrsta/žanr</i>	<i>Vijest Izveštaj-prikaz Komentar, osvrt Intervju Reportaža Kolumna</i>
<i>Grafička oprema</i>	<i>Tekst sa fotografijom Fotografija nije povezana sa sadržajem Tablica, crtež, graf, mapa i sl.</i>
<i>Rubrika</i>	<i>Burza Poslovni tjedan Ostalo</i>
<i>Izvor</i>	<i>Stručnjak iz područja poduzetništva Istraživanje novinara Drugi mediji</i>
<i>Vrsta sadržaja</i>	<i>Ime i prezime novinara Informacija Događaj</i>

Tablica 1. Načini prezentacije u novinama

Kako bismo testirali hipotezu da novine nedovoljno potiču poduzetničke aktivnosti u kriznim situacijama u Zadarskoj županiji, uspostavili smo kategoriju pod nazivom „Usmjerenost sadržaja“. S ciljem da utvrdimo koje se teme posebno akcentiraju u priložima, rasčlanili smo ih pojedine oblike poduzetničkih aktivnosti.

<i>VARIJABLA</i>	<i>INDIKATOR</i>	
<i>Tema</i>	<i>Poduzetnik Poduzetnička aktivnost Korupcija Primjer dobre prakse</i>	<i>početnici istraga, osuda uspjeh u regiji</i>
<i>Orijentacija</i>	<i>lokalno nacionalno globalno</i>	<i>Gradovi, Općine</i>
<i>Interpretativni okvir</i>	<i>Afirmativan Edukativan Neutralan Kritički – negativan</i>	

Tablica 2. Usmjerenost sadržaja

Za uspješno poslovanje nužno je pribaviti odgovarajuće informacije s različitih područja, od politike do financija. Karakteristika je suvremenog društva, a ponajprije gospodarstva, skupljanje brojnih informacija koje su temeljni element za pokretanje praktičnih znanja. U praksi zatičemo četiri glavne vrste informacija koje služe za funkcioniranje različitih organizacijskih razina, a riječ je o operativnoj razini, razini znanja, menadžerskoj razini i strateškoj razini.

Unutar malih gospodarskih subjekata te su razine spojene ponekad u jednoj osobi koja ih spontano ostvaruje. Za veće organizacije specifično je da svaku od tih razina provodi određena osoba. Postoje brojni stvaratelji novih informacija i praktičnih spoznaja. To se odnosi i na manje poduzetnike pa je nužno ustrojiti upravljanje informacijskim sustavom u odnosu na medije.

7. ZAKLJUČAK

Da bi se iskoristili potencijali te da bi se odgovorilo na ključne izazove, kao što su nezaposlenost, gospodarska stagnacija i ratno nasljeđe, od presudne je važnosti da su budući strateški razvoj i investicije dobro usmjereni. Stoga je prepoznata važnost zajedničkog, koordiniranog i integriranog pristupa planiranju razvoja grada, kojim će se omogućiti da se prednosti i prilike iz okoline iskoriste, a prijetnje i slabosti anuliraju. Naime, Zadar i Zadarska županija, kao i područje Like koje gravitira Zadru, u gospodarskom smislu značajno je i specifično razvojno područje s istaknutim strategijskim, ekonomskim i pomorskim lokacijama za razvoj industrije, poljoprivrede i ribarstva, turizma, prometa, trgovine i drugih gospodarskih djelatnosti.

U gospodarskom smislu Zadar je industrijski, turistički, poljoprivredno-ribarski, pomorski i prometni centar jednog velikog područja Hrvatske, koje obuhvaća područje Sjeverne Dalmacije i Like, koji je kao takav poznat u Hrvatskoj, ali i u Europi i svijetu. Istodobno, to područje i Zadar kao njegov centar ima sve temeljne pretpostavke za brži razvoj u idućem razdoblju, pri čemu treba imati u vidu da je u dosadašnjem razvoju iskorišten samo dio tih velikih razvojnih mogućnosti.

Istraživanje banaka i medija, te njihova utjecaja na poduzetničke aktivnosti, kao i na opće društveni razvoj nije jednostavno radi toga što se radi o vrlo dinamičnoj gospodarskoj kategoriji koja vrlo brzo i jasno odražava i sve promjene u uvjetima poslovanja i poremećaja tržišta. To potvrđuje i ovaj rad u kojem poduzetništvo Zadarske županije odražava sve društvene promjene tijekom proteklih desetljeća, ostvarivanjem boljih ili lošijih rezultata, većim ili manjim razvojem.

Obzirom na promjene medijskog vlasništva te utjecaja oglašivača na koncepciju i sadržaj objavljenih informacija, definicija pisanja novinara u ovim istraživanim novinama je senzacionalistička u odnosu na poduzetničke teme. Stoga se pred novinsku struku stavlja zahtjevan zadatak, zadržati dignitet i osnovni smisao novinarstva – odgovorno te etički vrednovano prenošenje informacija ujedno izbjegavajući dvije glavne zamke novinarstva: senzacionalizam i konformizam.

Na taj će način “društveno odgovorno novinarstvo” istovremeno korisno utjecati na društvo u cjelini ali i na razvoj poduzetnika i

poduzetništva u Zadarskoj županiji. Brojni su problemi s kojima se poduzetnici susreću u Zadarskoj županiji po pitanju razvoja i opstanka poduzetnika na tržištu. Jedan od glavnih razloga je nepostojanje jasne nacionalne i regionalne strategije razvoja poduzetništva.

Novinari su najvažniji za uspostavljanje kvalitetnog dijaloga između medija i poduzetnika. Vrednujući poduzetničko novinarstvo u kontekst njegove korisnosti, pri čemu je poduzetnik percipiran kao korisnik, recipijent informacija, ulogu poduzetničkog novinara percipiramo kroz odgovornu ulogu davatelja istinitih i pravodobnih poduzetničkih informacija i kretanja. Korisnost novinarstva u kontekstu poduzetništva mjerljiva je u odnosu prema stupnju u kojem recipijentima poduzetničkih informacija, odnosno čitatelju, omogućava demokratsko participiranje u poduzetničkom diskursu, odnosno prema potencijalno uporabnoj vrijednosti informacije o poduzetničkim aktualnostima

LITERATURA

1. Bešker, I., Obad, O.: (2004) Istraživačko novinarstvo, Press Data, medijska agencija HND, Zagreb
2. Cingula, M.: (1992) Poduzetništvo kao temelj gospodarskog razvoja Hrvatske, CROMA, Zagreb,
3. Gavranović, A.: (1994) Medijska obratnica: novi čitatelji traže drugačije novine, ICEJ, Sveučilišna knjižara, Zagreb,
4. Gospodarska kretanja Zadarske županije – publikacije 2010, 2011, 2012.
5. Ivić, P.: (2012) Mediji i poduzetnici u Zadarskoj županiji, Izvori d.o.o. i Sveučilište u Zadru,
6. Samuelson, P. A., Nordhaus W., (2000) Ekonomija, Mate d.o.o Zagreb
7. Veselica, V.: (1995) Financijski sustavi u ekonomiji, Inženjerski biro, Zagreb

**PLANIRANJE RADA DISTRIBUTIVNIH SISTEMA SA UČEŠĆEM
DISTRIBUIRANE PROIZVODNJE**

**DISTRIBUTION SYSTEM OPERATION AND PLANNING IN THE
PRESENCE OF DISTRIBUTED GENERATION TECHNOLOGY**

Stručni članak

*Pred. VŠ Meris Rahmanović dipl.ing.el.teh.**

*Semir Nurkić dipl.ing.el.teh.**

Sažetak

Distribuirana proizvodnja (DG) postaje sve atraktivniji način proizvodnje električne energije. Ekonomska opravdanost, smanjenje emisija štetnih gasova ali i korištenje novih tehnologija su neki od razloga povećanja efikasnosti u odnosu na tradicionalne izvore električne energije. Iako koncept DG nije nešto novo, vrlo malo se istraživalo na tu temu, malo je praktičnih vježbi i primjera rađeno na području DG. Ovaj nedostatak istraživanja, zajedno sa drugim faktorima, usporava prihvatanje DG na tržištima električne energije, osim u industrijske ili komercijalne svrhe kao vid kogeneracije toplotne i električne energije. Ovaj rad se bavi poređenjem tri vrste DG: dizel generatori, mikroturbine i malih vjetroturbina u distributivnoj mreži. DG je analizirana u stacionarnom i tranzijentnom stanju kako bi se utvrdio koji je način rada pogodan za određenu vrstu proizvodnje.

Ključne riječi: distribuirana proizvodnja, dizel generatori, mikroturbine, male vjetroturbine.

**Visoka škola „CMS – Centar za multidisciplinarne studije“ Tuzla, e-mail: meris.rahmanovic@gmail.com*

**JU MŠŠ “Banovići”, e-mail: semir.nurkic@hotmail.com*

Abstract

Distributed generation (DG) is becoming an increasingly attractive power generation paradigm in the field of power engineering as economic and environmental factors drive new technologies to be more efficient and less polluting than their earlier counterparts. Although the concept of DG is not new, little research has been done on the topic and even fewer field tests have been performed. This lack of research, along with other factors, has somewhat slowed the acceptance of DG into markets, other than industrial or commercial co-generation for heat and power. This thesis attempts to examine and compare three types of DG: diesel generators, microturbines, and small wind turbines within the structure of a distribution system. The DG types are compared in both steady-state and transient operation to determine which type is suitable for a particular application.

Key words: distributed generation, diesel generators, microturbines, small wind turbines.

1. UVOD

Počeci distribuirane proizvodnje električne energije datiraju još od trenutka kada je Tomas Edison izumio prvu električnu sijalicu i na taj način otvorio vrata ka ostvarivanju širokih potreba za električnom energijom.

Distribuirani generatori (DG) općenito podrazumjevaju generatore male snage i male fizičke veličine, priključene na postojeću elektroenergetsku mrežu

Korištenje DG može poboljšati kvalitet napajanja potrošača na nekoliko načina, iako svaki ovisi od lokacije i tipa korištenja DG. Korištenje DG može popraviti naponske profile sistema [1], a može i smanjiti gubitke aktivne i reaktivne snage u sistemu kada se nalazi u blizini potrošača.

Distribuirana proizvodnja ima mnoge prednosti za potrošače i proizvođače električne energije, ali također ima i mnogo nedostataka. Jedan od najvećih nedostataka korištenja DG je ekonomičnost. Alternativna rješenja ugljenu i fosilnim gorivima, poput Sunca i vjetra zahtijeva kupovinu tehnologija koje još uvijek imaju vrlo visoke početne troškove.

2. UTICAJ DISTRIBUIRANE PROIZVODNJE NA PONAŠANJE SISTEMA

2.1. Naponski profili

Distribuirani generatori se rjeđe koriste za rješavanje problema odstupanja napona u odnosu na regulatore napona, kondenzatorske baterije. Postoje neka skorašnja istraživanja o mogućnostima korištenja distribuiranih generatora za poboljšanje profila napona.

Studije koje razmatraju priključenje DG-a i povećanja vrijednosti napona koriste različite metode i pokazuju

- vrijednost napona se povećava lociranjem distribuiranog generatora blizu opterećenja;
- vrijednosti napona se mogu povećati i povećanjem snage distribuiranog generatora, pri čemu se snaga ipak treba ograničiti kako pažljivim proučavanjem sistema tako i sopstvenom regulacijom generatora kako bi se spriječila mogućnost pojave prenapona.

2.2 Gubici u sistemu

Položaj DG znatno utiče na smanjenje gubitaka u sistemu, tako da distribuirana proizvodnja generatora većih snaga obično rezultira manjim gubicima [3].

Koristeći DG moguće je smanjiti zagušenje na vodovima tokom velikih opterećenja, a tokom perioda manjih opterećenja više je izražena promjena smjera toka snage nego smanjenje opterećenja voda.

2.3. Pouzdanost i ostrvski rad sistema

Distribuirana proizvodnja ima sposobnost da smanji privremene i stalne ispade u distributivnim sistemima. Ostrvski režim napajanja obično se događa kada dio distributivnog sistema napajan s DG-om biva isključen sa glavne trafostanice tokom tranzijentne pojave

2.4. Kvarovi i koordinacija zaštite od kvara

Tranzijentni kvarovi su dvostruki problem za potrošače distribuirane proizvodnje, pa zaštitni uređaji koji se koriste u sistemima s distribuiranim generatorima moraju biti sposobni za isključenje tih kvarova u sistemu bez pogrešnog djelovanja te da onemoguće stvaranje sistemskih kvarova. To je otežano činjenicom da kvarovi na sistemima s DG zahtijevaju zaštitne uređaje za uklanjanje struja kvara iz više izvora, a ne samo iz jednog.

3. TEHNOLOGIJE DISTRIBUIRANE PROIZVODNJE

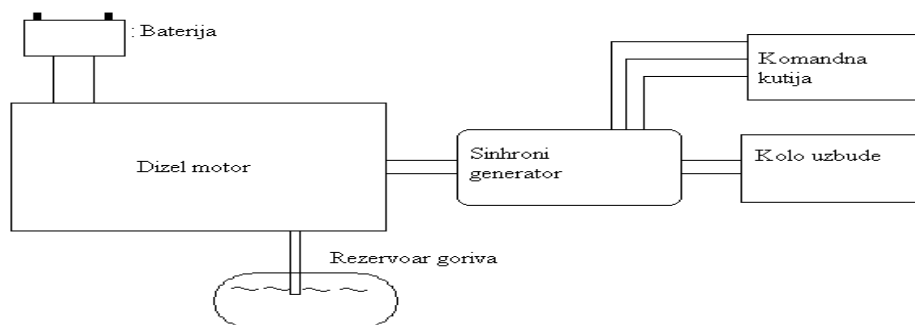
3.1. Pregled

U ovom dijelu rada analizira se rad dizel generatora, mikroturbina i vjetroturbina koje se obično primjenjuju u distributivnoj proizvodnji. Pri tome dizel generatori i mikroturbine najčešće koriste sinhronne generatore, a vjetroturbine najčešće koriste asinhronne generatore.

3.2. Dizel generatori

Dizel generatori se najčešće koriste kod stambenih potrošača, preduzeća i važnih javnih ustanova kao što su policija i bolnice, a razlog je što su jeftin i pouzdan izvor energije.

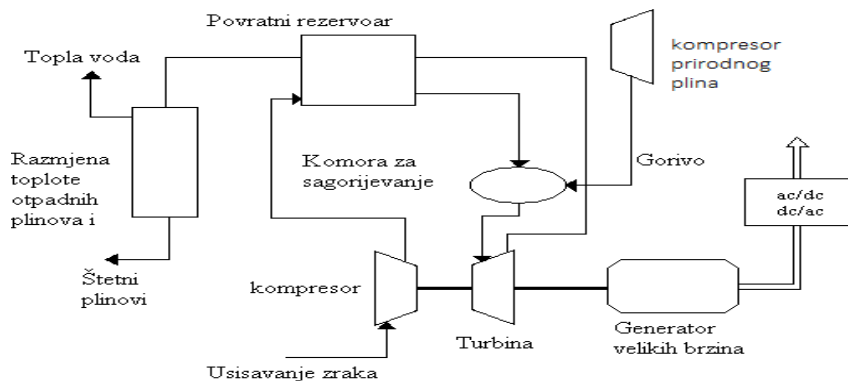
Osnovni dijelovi dizel generatora su: dizel motor i sinhroni generator. Blok dijagram dizel generatora prikazan je na slici 1:

Slika 1: Blok dijagram dizel generatora [4]

3.3. Mikroturbine

Mikroturbine su savremena tehnologija u oblasti distribuirane proizvodnje iz razloga što se počela razvijati u posljednjih 10 do 15 godina. Tehnologije mikroturbine nude mnoge prednosti od kojih je najvažnija da mogu koristiti različite vrste goriva poput tečnih dizela i benzina, plinskih goriva dobijenih iz sagorijevanja otpada, prirodni plin i slično. Mikroturbina se sastoji od dva dijela: visokobrzinske plinske turbine i sinhronog generatora. Blok dijagram tipične mikroturbine prikazan je na slici 2 [4].

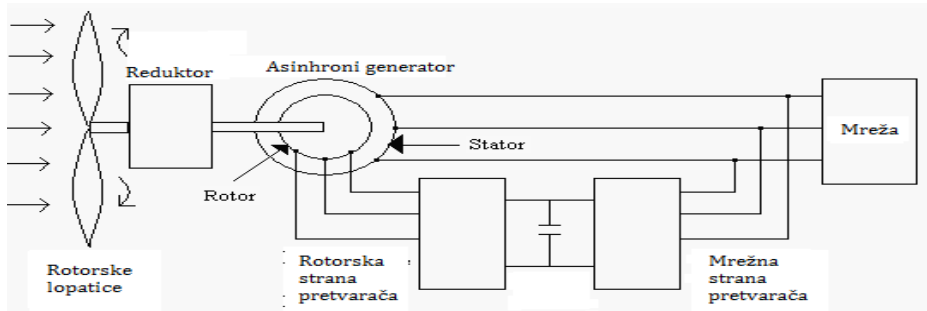

Slika 2: Blok dijagram mikroturbine [4]

3.4. Vjetroturbine

Vjetroturbine imaju nekoliko prednosti u odnosu na ostale tipove generatora. Najznačajnije su da je izvor energije besplatan, neograničen i nema potrebe za skladištenjem i transportom.

Također ne proizvode emisije štetnih plinova kao generatori na fosilna goriva.

Slika 3: Blok dijagram vjetroturbine i asinhronog generatora [5]

4. REZULTATI PROVEDENIH SIMULACIJA

4.1. Testni sistem

Testni sistem koji je korišten je IEEE sistem sa 34 sabirnice prikazan u Prilogu A.1. Sistem je kreiran u DIgSILENT pri čemu su korišteni parametri sistema IEEE [8] prikazani u prilogu tabelama B.1 i B.2. Izraz (1) [6] se koristi za proračun impedansi distributivnih vodova simetričnih komponenti.

$$[(R + jX)_{012}] = [A_2]^{-1} \cdot [(R + jX)_{abc}] \cdot [A_2]^{-1} \quad (1)$$

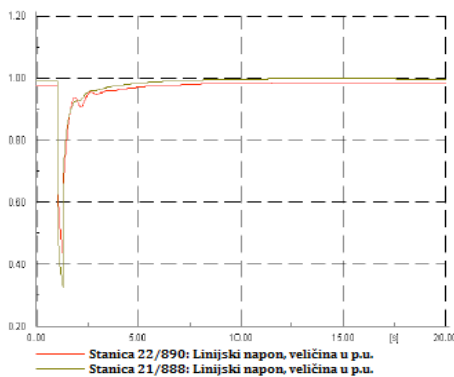
gdje je:

- $[(R + jX)_{012}]$ – matrica simetričnih komponenti,
- $A_s = \begin{bmatrix} 1 & 1 & 1 \\ 1 & a^2 & a \\ 1 & a & a^2 \end{bmatrix}$ operator a je kompleksan broj,
- $[(R + jX)_{abc}]$ – matrica impedansi faznih komponenti.

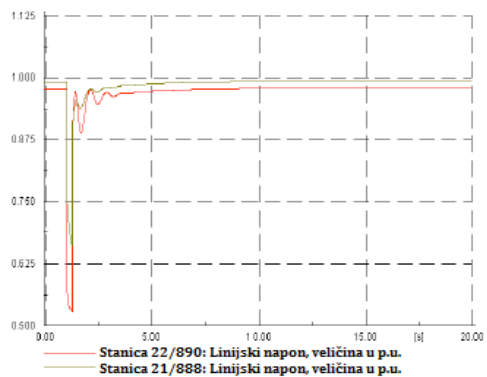
Sistem je verificiran korištenjem stanja nesimetričnih tokova snage u DIgSILENT-u sa ograničenjem reaktivne snage i automatskom regulacijom opterećenja.

4.2. Analiza jednofaznog kratkog spoja

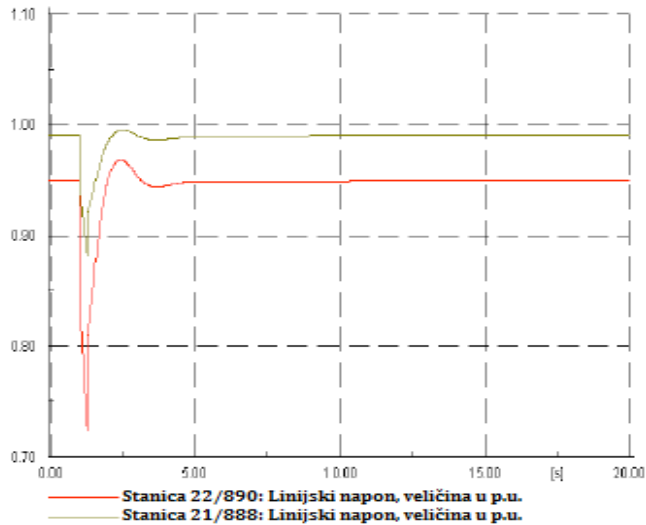
Prva analiza urađena je za jednofazni kratki spoj koji se desio u $t=1$ sekundi a kvar je otklonjen u $t=1.25$ sekundi. Snaga DG povećana je za 15% svakog slučaja a rezultati su predstavljeni na slikama 4 do 6. Rezultati simulacije pokazuju da mikroturbina i dizel generator proizvode veće oscilacije napona od vjetroturbine. Razlog ovome je što generator vjetroturbine zahtjeva napon uzbude iz mreže. Uslov za eliminisanje kvara jeste da je vjetroturbina priključena na mrežu, što znači da je izvor struje kratkog spoja eliminisan.

Slika 4: Vrijednosti napona tokom jednofaznog kratkog spoja kod napajanja sistema dizel generatorom [7]

Slika 5: Vrijednosti napona tokom jednofaznog kratkog spoja kod napajanja sistema mikroturbinom [7]

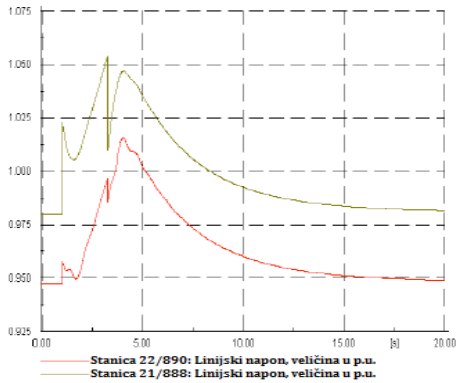

Slika 6: Vrijednosti napona tokom jednofaznog kratkog spoja kod napajanja sistema malom vjetroturbinom [7]

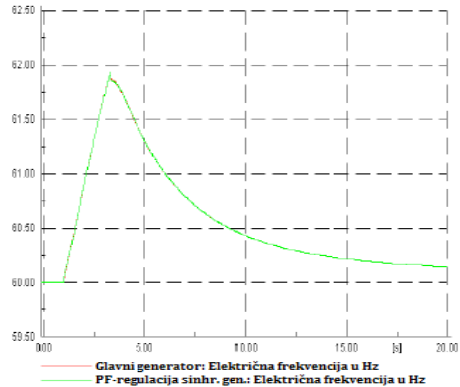
Mirkoturbinna je stabilnija tokom kratkog spoja od dizel generatora, što je uzrokovano time što dizel generator ne može proizvoditi reaktivnu energiju i zbog samog opterećenja na DG sabirnici. Kako dizel generator proizvodi samo aktivnu snagu to znači da pri realnim opterećenjima dolazi do potražnje dodatne reaktivne snage iz glavnog generatora, dok u slučaju sa mikroturbinom nema potrebe za tim. Ova dodatna struja iz glavnog generatora dovodi do toga da jednofazni kratki spoj ostavlja velike posljedice na naponske prilike sabirnica pogođenim kratkim spojem. Analiza pokazuje da neovisno od vrste DG-a dolazi do popravljivanja stabilnosti bez obzira na prolaznost kvara što se vidi na slikama 4 do 6.

4.3. Analiza rasterećenja sistema

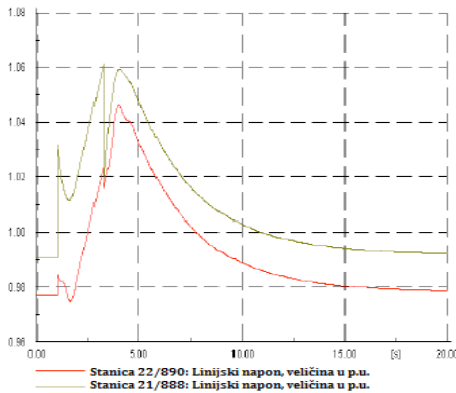
Sljedeći korak analize tranzijentne stabilnosti jeste analiza ponašanja sistema pri privremenom rasterećenju sistema. To podrazumjeva isključenje sabirnica 842, 844, 846 i 848 u trenutku $t=1$ sekundi i ponovno uključenje u $t=3.25$ sekundi. Ovo je simulacija pogrešnog uključjenja releja i rekonekcije, a rezultati su prikazani slikama 7 do 12.

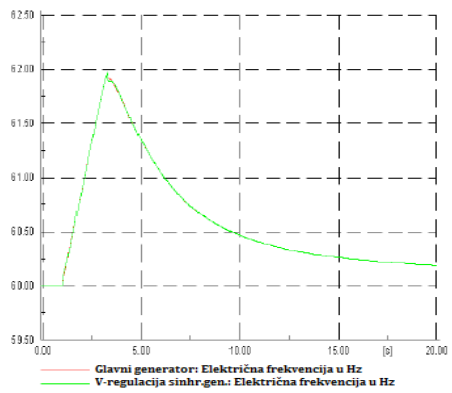
Slika 7: Vrijednosti napona tokom rasterećenja sistema kod napajanja dizel generatorom [7]

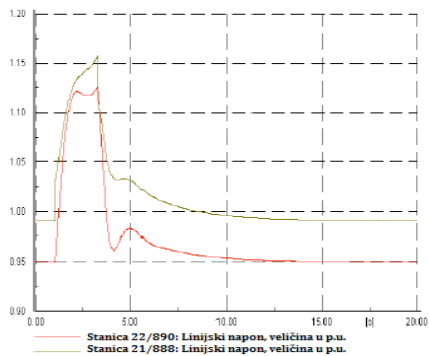
Slika 8: Vrijednosti frekvencija generatora tokom rasterećenja sistema kod napajanja dizel generatorom [7]

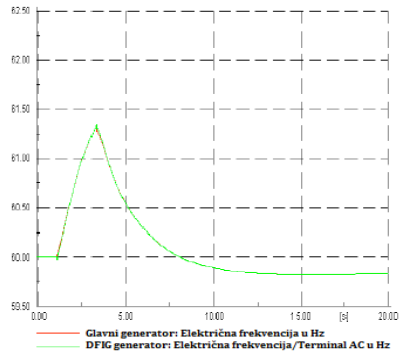
Slika 9: Vrijednosti napona tokom rasterećenja sistema kod napajanja mikroturbinom [7]

Slika 10: Vrijednosti frekvencija generatora tokom rasterećenja sistema kod napajanja mikroturbinom [7]

Slika 11: Vrijednosti napona tokom rasterećenja sistema kod napajanja malom vjetroturbinom [7]

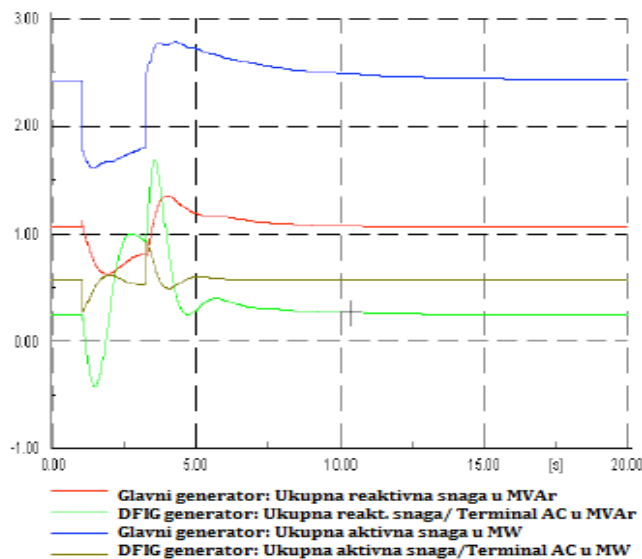

Slika 12: Vrijednosti frekvencija generatora tokom rasterećenja sistema kod napajanja malom vjetroturbinom [7]

Rasterećenje sistema pokazuje da iako vjetroturbina znatno više utiče na frekventnu stabilnost za razliku od mikroturbine i dizel generatora, može uticati i na pojavu prenapona, slika 11. Ukoliko se teži da se napon drži u relativno uskim granicama oko nominalne vrijednosti, doći će do pojave podsinkronih frekvencija, slika 12. To je uzrokovano prenošenjem momenta tereta na glavni generator nakon ponovnog uključanja opterećenja.

Povećanje proizvodnje reaktivne i aktivne snage od strane glavnog generatora može se vidjeti sa slike 13. Također se može vidjeti da će vjetroturbina preuzeti reaktivnu energiju iz mreže na nekoliko desetina sekundi od rasterećenja potrošnje. Minimalna vrijednost reaktivne snage apsorpcije je otprilike zadana reaktivnom snagom od -0.3 MVar. Ovo se može iskoristiti za popravljjanje naponskih prilika sabirnica.

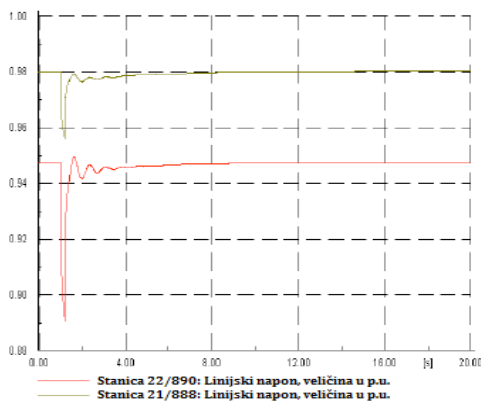
Analiza pokazuje da se sistem vraća u stabilno stanje korištenjem bilo koje vrste DG.

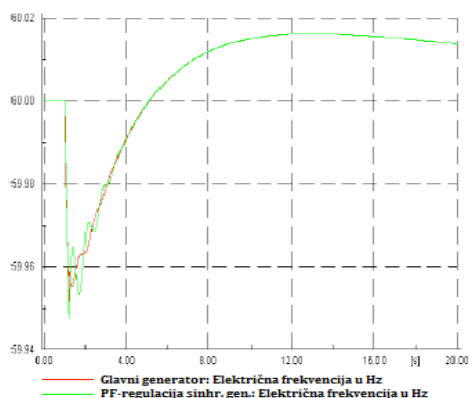
Slika 13: Izlazne snage generatora tokom rasterećenja sistema kod napajanja malom vjetroturbinom [7]

4.4. Analiza povećanja opterećenja

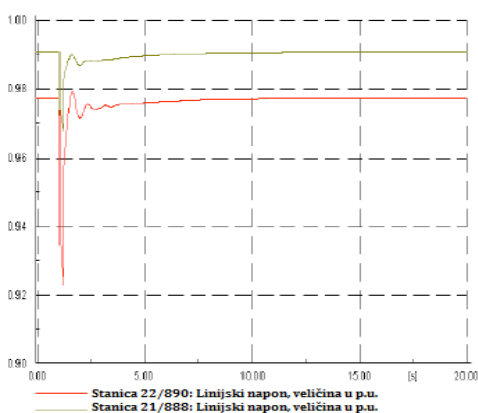
Konačna analiza tranzijentne stabilnosti sistema posmatra ponašanje sistema pri povećanju snage potrošnje. Ovo je simulirano povećanjem opterećenja potrošnje sabirnice 890 za 25 % u trenutku $t=1$ sekunde od ukupnog vremena trajanja simulacije i rasterećenjem sistema na prvobitno opterećenje nakon 1.2 sekundi. Analiza je predstavljena graficima na slikama 14 do 19.

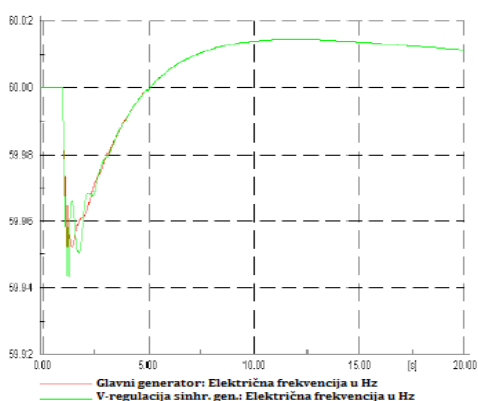
Slika 14: Vrijednosti napona tokom povećanja potrošnje kod napajanja sistema dizel generatorom [7]

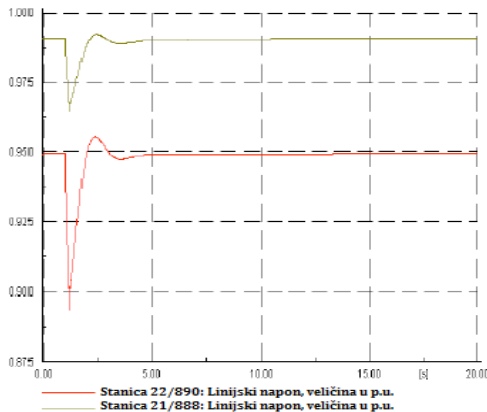
Slika 15: Vrijednosti frekvencija generatora tokom povećanja potrošnje kod napajanja sistema dizel generatorom [7]

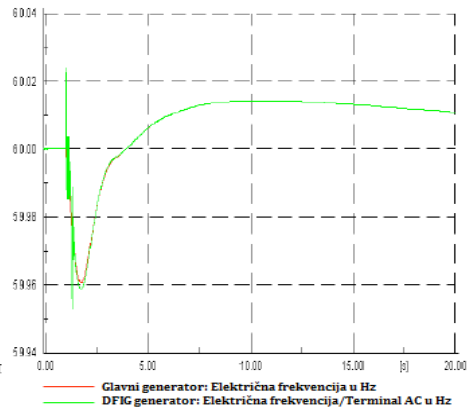
Slika 16: Vrijednosti napona tokom povećanja potrošnje kod napajanja sistema mikroturbinom [7]

Slika 17: Vrijednosti frekvencija generatora tokom povećanja potrošnje kod napajanja sistema mikroturbinom [7]

Slika 18: Vrijednosti napona tokom povećanja potrošnje kod napajanja sistema malom vjetroturbinom [7]

Slika 19: Vrijednosti frekvencija generatora tokom povećanja potrošnje kod napajanja sistema malom vjetroturbinom [7]

Analiza pokazuje da vjetroturbina znatno povećava oscilacije frekvencije pri povećanju opterećenja, ali u relativno kratkom vremenu te oscilacije se smire oko frekvencije glavnog generatora, Slika 16. Dizel generatori i mikroturbine pokazuju veće oscilacije frekvencije i napona sabirnica, iako se te oscilacije napona stabilizuju prije nego je to slučaj kod vjetroturbine što se vidi na slikama 14 do 19.

Sistem dolazi u stabilno stanje nakon povećanja opterećenja bez obzira na vrstu DG, što znači da DG ne utiče mnogo na stabilnost sistema za ovu vrstu poremećaja.

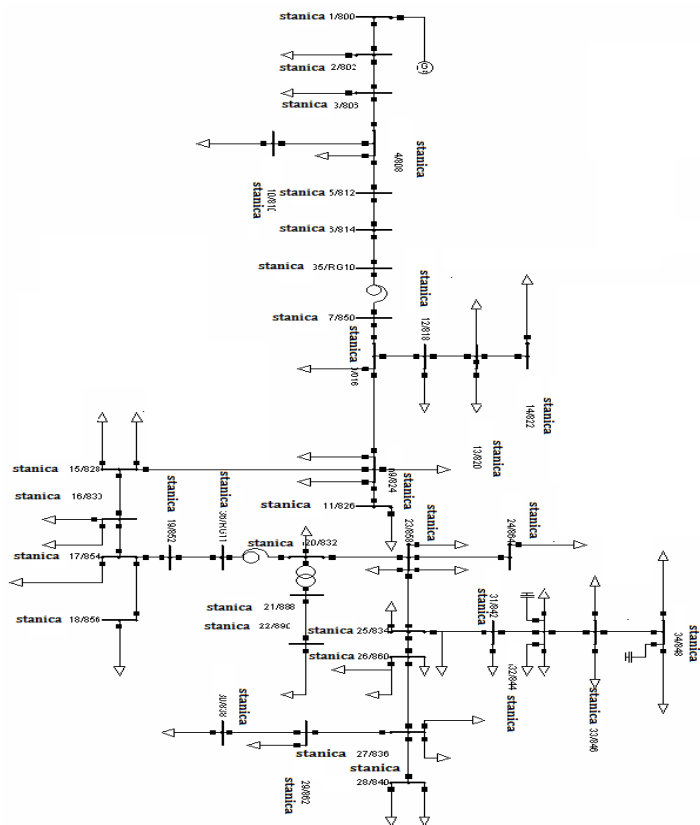
5. ZAKLJUČAK

U radu su analizirane tri vrste distribuiranih generatora: dizel generatori, mikroturbine i vjetroturbine.

Analiza tranzijentnih režima rada pokazuje da svaki tip distribuiranih generatora dovodi do značajnih oscilacija u sistemu (promjene napona i frekvencije). Vjetroturbina uzrokuje najveće oscilacije u slučaju jednofaznog kvara i povećanja potrošnje. Utvrđeno je da dizel generator i mikroturbina imaju relativno iste uticaje, što se može objasniti time da su oba modelirana kao sinhroni generator. Mikroturbine imaju nešto malo bolje tranzijentne karakteristike, zbog proizvodnje reaktivne snage.

Analiza sistema u slučaju rasterećenja sistema pokazala je najveće oscilacije frekvencije, iako je to uzrokovano dužim vremenskim trajanjem ovog režima rada za razliku od druga dva režima.

Prilog A1: DIGSILENT MODEL

Slika A.1 DIGSILENT model sistema sa 34-sabirnice [7]

	Linija	Model	Udaljenost (km)	Napon (kV)	Frekvencija (Hz)
800	802	300	0.7862	24.9	60
802	806	300	0.5272	24.9	60
806	808	300	9.8216	24.9	60
808	810	303	1.7687	24.9	60
808	812	300	11.4276	24.9	60
812	814	300	9.0598	24.9	60
814	RG10	301	0.003	24.9	60
850	816	301	0.0945	24.9	60
816	818	302	0.5211	24.9	60
818	820	302	14.873	24.9	60
820	822	302	4.1871	24.9	60
824	826	301	0.256	24.9	60
830	854	301	0.1585	24.9	60
854	856	303	7.1095	24.9	60
854	852	301	11.2234	24.9	60
852	RG11	301	0.003	24.9	60
888	890	300	3.218	4.16	60
832	858	301	1.4932	24.9	60
858	864	303	0.4937	24.9	60
858	834	303	1.7766	24.9	60
834	842	301	0.0853	24.9	60
842	844	301	0.4114	24.9	60
844	846	301	1.1092	24.9	60
846	848	301	0.1004	24.9	60
834	860	301	0.6516	24.9	60
860	836	301	0.8167	24.9	60
836	840	301	0.2612	24.9	60
836	862	301	0.0853	24.9	60
862	838	304	1.481	24.9	60
890	sistem	kratki	0.0001	4.16	60

Tabela B.1 Vrijednosti po linijama [7]

Model	Tip	Nazivne struje (kA)	Faza/neutralni	$R_0 + jX_0$ (Ω/km)	$R_{12} + jX_{12}$ (Ω/km)	B_0 ($\mu\text{S}/\text{km}$)	B_{12} ($\mu\text{S}/\text{km}$)
300	nadzemni	1	3/1	1.0875+j1.4741	1.6961+j0.5179	1.8702	3.8259
301	nadzemni	1	3/1	1.4838+j1.6024	1.0504+j0.5228	3.6696	1.8227
302	nadzemni	1	3/1	0.58+j0.3077	0.58+j0.3077	0.8753	0.8753
303	nadzemni	1	3/1	0.58+j0.3077	0.58+j0.3077	0.8753	0.8753
304	nadzemni	1	3/1	0.3981+j0.2944	0.3981+j0.2944	0.904	0.904
kratki	nadzemni	1	3/1	0.0001+j0.0001	0.0001+j10.0001	0.0001	0.0001

Tabela B.2 Parametri modela po linijama [7]

LITERATURA

1. P. Chiradeja, R. Ramakumar, “Voltage profile improvement with distributed wind turbine generation-a case study,” Power Engineering Society General Meeting, IEEE, vol. 4, 2003.
2. Operation Technology, Inc., [<http://www.etap.com/>], accessed June 29, 2007.
3. V.H.M. Quezada, J.R. Abbad, T.G. San Román, “Assessment of Energy Distribution Losses for Increasing Penetration of Distributed Generation,” IEEE Transactions on Power Systems, vol. 21, issue 2, pp. 533-540, May 2006
4. F.A. Farrey, M. Godoy Simões, Integration of Alternative Sources of Energy, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2006.
5. A.D. Hansen, E. C. Lopez, J. Persson, H. Knudsen, J.N. Nielsen, Wind Power in Power Systems, edited by T. Ackermann, John Wiley & Sons, West Sussex, England, 2005.
6. W.H. Kersting, Distribution System Modeling, 2nd ed., CRC Press, Boca Raton, FL, 2002.
7. G.W. Jones, “Distribution system operation and planning in the presence of distributed generation technology, ” University of Missouri-Rolla, 2007.
8. Power System Analysis, Computing, and Economics Committee of the IEEE Power Engineering Society, “IEEE 34 Node Test Feeder,” accessed January 9, 2007.

PROGNOZIRANJE POTREBNE ELEKTRIČNE ENERGIJE
FORECASTING THE REQUIRED ELECTRICITY

Stručni članak

*Pred. VŠ Meris Rahmanović dipl.ing.el.teh.**

*Semir Nurkić dipl.ing.el.teh.**

Sažetak

Prognoziranje potrebne električne energije početni je i najvažniji korak kako pri planiranju razvoja tako i za potrebe eksploatacije distributivne mreže. Ovo podrazumjeva predviđanje razvoja potreba energije u budućnosti. Analizom potrošnje ostvarene u prošlosti uviđa se da potreba za električnom energijom zavisi od niza uticajnih faktora, kao što su:

- *trend promjene bruto nacionalnog dohotka*
- *mogućnosti korištenja drugih vidova energije, ukoliko je jeftinija, ekološki prihvatljivija itd.*
- *dostignuti nivo specifične potrošnje*
- *standard stanovništva*
- *natalitet i dr.*

Zbog toga je prognoziranje potrebne električne energije potrebno sprovesti na više načina, kako bi se došlo do rezultata koji olakšavaju dalju analizu. Cilj rada je pokazati metodološki pristup prognoziranja potrebne električne energije.

Ključne riječi: prognoziranje, električna energija, kvalitativne metode, ekstrapolacione metode, korelacione metode.

**Visoka škola „CMS – Centar za multidisciplinarne studije“ Tuzla, e-mail: meris.rahmanovic@gmail.com*

**JU MSS “Banovići”, e-mail: semir.nurkic@hotmail.com*

Abstract

Forecasting of the required electricity is the initial and most important step in both planning development and the needs of exploitation of the distribution network. This implies anticipating the development of energy needs in the future. By analyzing consumption in the past it is seen that the need for electricity depends on a number of influencing factors, such as:

- *the trend of gross national income change*
- *the possibility of using other forms of energy, if it is cheaper, more environmentally friendly,*
- *the level of specific consumption achieved*
- *population standard*
- *natality and others.*

For this reason, the forecast of the required electricity needs to be carried out in several ways, in order to obtain results that facilitate further analysis. The aim of the paper is to show a methodological approach to the forecasting of the required electricity.

Key words: prognosis, electrical energy, qualitative methods, extrapolation methods, correlation methods.

1. UVOD

Sa stanovišta vremenskog perioda za koji se vrši prognoziranje razlikuju se dugoročna, srednjeročna i kratkoročna prognoza.

Dugoročna prognoza se vrši za vremenski period od 5 do 30 godina sa osnovnim vremenskim intervalom od godinu dana. Važna je za određivanje strategije razvoja distributivne mreže.

Srednjeročna prognoza je sa vremenskim periodom do 5 godina sa mjesečnom ili sedmičnom vremenskom diskretizacijom. Na osnovu ove prognoze određuje se obim izgradnje elektroenergetskih objekata i ona predstavlja vezu između eksploatacije i planiranja razvoja mreže.

Kratkoročna prognoza je sa vremenskim periodom od jednog dana do jedne sedmice i sa satnom vremenskom diskretizacijom. Ova vrsta prognoze potrebna je za potrebe eksploatacije.

Još je potrebno utvrditi da li vršiti prognoziranje ukupne potrošnje ili po pojedinim kategorijama?

Na osnovu iskustvenih podataka bolji rezultati će se dobiti ako se potrošnja podijeli po kategorijama. Naime, prognoza potrebne električne energije u industriji, saobraćaju, širokoj potrošnji, zavisi od planova razvoja ovih sektora. Za dugoročno prognoziranje naročito je važna kategorija domaćinstva i za ove potrebe razvijen je veliki broj metoda od kojih ćemo neke u radu razmatrati.

2. METODE ZA PROGNOZIRANJE

Metodološki pristupi za prognoziranje potreba za električnom energijom u zavisnosti od uticajnih faktora dijele se na:

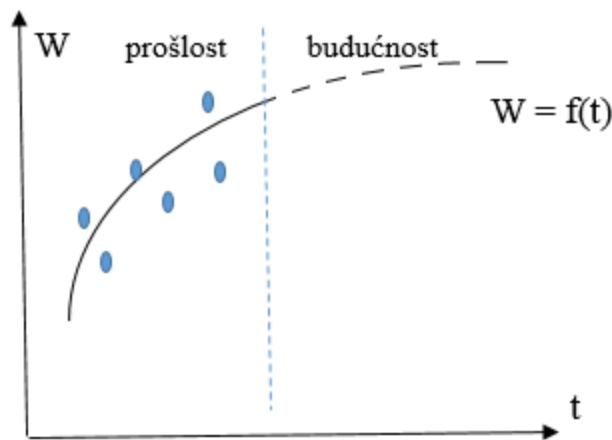
- ✓ Kvalitativne metode
- ✓ Ekstrapolacione (nezavisne) metode
- ✓ Korelacione (zavisne) metode

2.1. Kvalitativne metode

Baziraju se na određenim mjerodavnim faktorima bez korištenja matematičkih modela. Zasnovane su na ljudskom rasuđivanju, nose određenu dozu subjektivnosti, što dovodi da je rezultat prognoziranja često izraz želje ili intuicije. Primjenjuju se u situacijama kada je otežana primjena ostalih metoda. Kao primjer može poslužiti prognoziranje potrebne električne energije za novo gradsko naselje čija se izgradnja planira u bliskoj budućnosti gdje se ne raspolaže podacima iz prošlosti.

2.2. Ekstrapolacione (nezavisne) metode

Sušтина ove metode je pretpostavka da će se potrošnja u budućnosti odvijati na isti način kao i u prošlosti. Zbog toga je potrebno, na osnovu podataka iz prošlosti, uspostaviti funkcionalnu zavisnost utrošene električne energije od vremena.

Slika 1. Primjer prognoze potrošnje produženjem u budućnost pogodno izabrane krive za predstavljanje potrošnje u prošlosti (Rajaković, Tasić, 2008.)

Postoji veliki broj analitičkih funkcija koje daju vezu između potrošnje električne energije i vremena u prošlosti a to su: prava linija, parabola, polinom trećeg reda, eksponencionalna funkcija, logaritamska prava, linearna kriva sa zasićenjem, kvadratna kriva sa zasićenjem, gompertzova kriva. Dosadašnja iskustva u planiranju distributivnih mreža u potpunosti su opravdala primjenu prave linije za prognoziranje potreba za električnom energijom iskazana relacijom

$$W_{prog} = a \cdot t + b \text{ [GWh]}$$

gdje su:

W_{prog} – utrošena energija u godini za koju se radi prognoza

t – dužina prethodnog perioda u godinama

$a \left[\frac{\text{GWh}}{\text{god}} \right]$, $b \text{ [GWh]}$ - koeficijenti koji se odnose na vrijednosti električne energije koje su ostvarene u prethodnom periodu dužine n godina, i računaju se pomoću izraza:

$$a = \frac{\sum_{t=1}^n t \cdot \sum_{t=1}^n W_t - n \sum_{t=1}^n t \cdot W_t}{(\sum_{t=1}^n t)^2 - n \sum_{t=1}^n t^2}$$

$$b = \frac{\sum_{t=1}^n W_t \cdot \sum_{t=1}^n t^2 - \sum_{t=1}^n t \cdot \sum_{t=1}^n t \cdot W_t}{n \sum_{t=1}^n t^2 - (\sum_{t=1}^n t)^2}$$

pri čemu se vrijednosti za energiju W_t izražavaju u [GWh].

Uobičajena dužina intervala prethodnog perioda je $n = 10$ godina, dok je uobičajena dužina prognoziranog perioda $N=10$ godina. Dužina prognoziranog perioda ne može biti veća od dužine prethodnog perioda.

2.3. Korelaciona (zavisna) metoda

Zasniva se na uzajamnoj zavisnosti utrošene električne energije i drugih neelektričnih veličina (demografske, ekonomske) koje ne utiču isto na sve potrošače, što dovodi do podjele na tri sektora:

- ✓ sektor domaćinstva
- ✓ sektor industrije
- ✓ sektor ostale potrošnje (trgovina, školstvo, zdravstvo, itd.).

Sektor domaćinstva

Ukupna potrošnja električne energije u sektoru domaćinstva W_{dom} u godini t može da se dobije kao proizvod potrošnje prosječnog domaćinstva W_d u godini t i broja domaćinstava d na posmatranom području u godini t :

$$W_{dom} = W_d \cdot d$$

Potrošnja prosječnog domaćinstva na kraju perioda posmatranja t određuje se iz izraza:

$$W_d = W_{d(t-1)} \cdot e^{\frac{n_t \cdot \ln W_{grd}}{T} - \frac{n_t}{T} \ln W_{d(t-1)}} = W_{d(t-1)} \frac{T - n_t}{T} \cdot W_{grd} \frac{n_t}{T}$$

gdje je:

$W_d [kWh]$ - potrošnja prosječnog domaćinstva na kraju perioda t

$W_{d(t-1)} [kWh]$ - potrošnja prosječnog domaćinstva na kraju perioda $(t - 1)$

n_t - broj godina posmatranog perioda t

$W_{grd} [kWh]$ - granična vrijednost godišnje potrošnje prosječnog domaćinstva

$T [god.]$ - pretpostavljena dužina perioda za koji bi potrošnja prosječnog domaćinstva, uz stalnu stopu rasta, dostigla graničnu vrijednost (20, 30,... 50 godina)

Granična vrijednost godišnje potrošnje prosječnog domaćinstva zavisi od veličine stana, broja članova domaćinstva, ukupnog prihoda, opremljenosti električnim uređajima, cijeni električne energije i drugih faktora. Za određivanje granične vrijednosti potrošnje prosječnog domaćinstva od 4 člana sa površinom stana od oko 60 m² koriste se podaci o potrošnji električne energije pojedinih kućanskih električnih aparata iz tabele 1.

Redni broj	Naziv kućanskog aparata	Instalirana snaga [kW]	Godišnja potrošnja W_{grd} [kWh/dom]
1.	Električni štednjak	6,4 – 9	1300
2.	Bojler u kupatilu	1,5 – 2	2000
3.	Bojler u kuhinji	1,5 – 2	300
4.	Mašina za posuđe	2,5 – 4	500
5.	Mašina za veš	2,3 – 3,5	500
6.	Električna rasvjeta	0,6 – 1	400
7.	Frižider	0,14	400
8.	Zamrzivač	0,14	700
9.	Pegla	1	120
10.	Ušisivač	0,3	30
11.	TV	0,25	200
12.	Električno grijanje	4 - 6	6000
13.	Klima uređaji	0,18 – 1	800
14.	Ostali aparati	0,5	200
	UKUPNO	22 – 31	13450

Tabela 1. Granična vrijednost potrošnje prosječnog domaćinstva (Muharemović, Madžarević, Džananović, Muharemović, Ramić, 2011.)

Sektor industrije

Potrošnja električne energije u sektoru industrije zavisi od grane industrije, potrošnje po jedinici proizvoda i drugih faktora. Proračun ovih zavisnosti je komplikovan i nepouzdan postupak, a da bi se to olakšalo industrijske potrošače dijelimo u dvije kategorije i to potrošače snage do 42 kW i potrošače snage preko 42 kW. (Tanasković, Bojković, Perić, 2007.)

Za industrijske potrošače snage do 42 kW prognoza potreba za električnom energijom računa se iz izraza:

$$W_{prt} = W_{pt} \cdot \left(1 + \frac{\Delta W_n}{100}\right)^t$$

gdje je:

W_{prt} [kWh] - prognozirana potrošnja u godini t

W_{pt} [kWh] - potrošnja na kraju prethodnog perioda

ΔW_n [%] - godišnja stopa porasta potrošnje.

Za industrijske potrošače preko 42 kW podaci se prikupljaju putem anketa, a najznačajnije je dobiti podatak za prognoziranu potrošnju i-tog potrošača u godini (W_{it}).

Ukupne potrebe za električnom energijom W_{ind} u sektoru industrije dobijaju se iz zbira pojedinačnih potreba industrijskih potrošača iz prve i druge kategorije:

$$W_{ind} = W_{it} + W_{prt}.$$

Sektor ostala potrošnja

Ukupna potrošnja električne energije u sektoru ostale potrošnje zavisi od nivoa razvijenosti zemlje, broja zaposlenih u pojedinim djelatnostima, broju stanovnika na posmatranom području, cijeni električne energije i mnogim drugim faktorima.

Prognoza potreba za električnom energijom određuje se na osnovu stope rasta iz izraza:

$$W_{ost} = W_{oso} \cdot \left(1 + \frac{\Delta W_{os}}{100}\right)^t$$

gdje je:

W_{ost} [kWh] - prognozirana potrošnja sektora ostala potrošnja u godini t

W_{oso} [kWh] - realizovana potrošnja istog sektora u poslednjoj godini prethodnog perioda

ΔW_{os} [%] - usvojena stopa rasta potrošnje u ovom sektoru

Prognozirane ukupne potrebe za električnom energijom dobijaju se kao zbir prognoziranih vrijednosti za sva tri sektora potrošnje:

$$W_{ut} = W_{dom} + W_{ind} + W_{ost}.$$

3. ZAKLJUČAK

Izloženi modeli koriste se za dugoročno prognoziranje sa vremenskom diskretizacijom od jedne godine. Međutim, potrošnja u toku jedne godine nije ravnomjerno raspoređena, već varira od mjeseca do mjeseca. Promjena potrošnje tokom godine posljedica je porasta potrošnje tokom vremena i sezonskih uticaja.

Određivanje ovih promjena potrošnje može se posmatrati kao problem srednjeročne prognoze na godišnjem nivou, uz unaprijed određenu godišnju potrošnju električne energije.

Određivanje godišnjih i sezonskih promjena potrošnje mnogo je važnije za potrebe eksploatacije nego za potrebe planiranja razvoja mreže.

LITERATURA

1. Gönen, T., 1986. Electric Power Distribution System Engineering. New York.
2. Muharemović, A., 1996. Elektroenergetski sistem i okolina. Sarajevo.
3. Muharemović, A., Madžarević, V., Džananović, I., Muharemović, A., Ramić, M., 2011. Uzemljenje, projektiranje i mjerenja, zakonska regulativa. Tuzla.
4. Rajaković, N., Tasić, D., 2008. Distributivne i industrijske mreže. Beograd.
5. Rajaković, N., Tasić, D., Arsenijević, N., Stojanović, M., 2005. Zbirka zadataka iz distributivnih i industrijskih mreža. Beograd.
6. Sullivan, R.L., 1977. Power System Planing. New York.
7. Tanasković, M., Bojković, T., Perić, D., 2007. Distribucija električne energije. Beograd

**ZNAČAJ, PRAVNI OKVIRI I STANJE SIGURNOSTI PRIJEVOZA
PUTNIKA AUTOBUSIMA NA PODRUČJU POŽEŠKO - SLAVONSKE
ŽUPANIJE**

**THE SIGNIFICANCE, LEGAL FRAMEWORK AND SAFETY STATE
OF PASSENGER BUS TRANSPORT IN THE POŽEGA-SLAVONIA
COUNTY**

Pregledni znanstveni članak

*Pred. VŠ Nermin Palić**

*Prof. dr. Velibor Peulić**

*Mag. iur. Goran Matijević**

Sažetak

U radu se analizira značaj, pravni okviri i utjecaj sigurnosti u sustavu autobusnog prijevoza na području Požeško-slavonske županije i utjecaj stanja sigurnosti na kvalitetu prijevozne usluge. Naglašene su važnosti autobusnog prijevoza te značaj kvalitetne sigurnosti u cestovnom prometu kao preduvjeta za uspješan logistički zadatak prijevoza putnika. Prikazano je stanje sigurnosti na području Republike Hrvatske i Požeštine, kako u pogledu ukupnog broja nesreća tako i s gledišta prometnih nesreća autobusa. Istraživanje može biti korisno i ostalim prijevoznicima s obzirom na turističke aktivnosti koje se odvijaju na području ove županije i zbog činjenice da turiste na ovom prostoru autobusima prijevoze kako domaći, tako i strani prijevoznici. Također s obzirom na obrađeno tematiku nedavno izmijenjenih pravnih propisa (u 2018. godini) rad može biti od koristi svim tvrtkama i vlasnicima autobusa kao putokaz u pravnom smjeru u pogledu uređenja ovih aktivnosti.

Ključne riječi: logistika, prijevoz, autobus, prometna nesreća, ozljede.

*Visoka škola „CEPS-Centar za poslovne studije“ u Kiseljaku, e-mail: nermin.palic@ceps.edu.ba

*Visoka škola „CEPS-Centar za poslovne studije“ u Kiseljaku, e-mail: velibor.peulic@gmail.com

*Policijски službenik za odnose s javnošću PU Požeško-slavonske, e-mail: gmatijevic1974@gmail.com

Abstract

The paper analyzes the significance, legal frameworks and the safety impact in the bus transport system in the Požega-Slavonia County and the impact of the safety state on the quality of transport services. The importance of bus transportation and the significance of high-quality road safety are emphasized as a prerequisite for a successful logistical task of passenger transport. The state of traffic safety on the territory of the Republic of Croatia and Požega is shown both in terms of the total number of accidents and in terms of bus traffic accidents. This research can be useful to other transport operators considering the tourism activities which are taking place in the area of this county, and due to the fact that in this area tourists are transported by buses both to domestic and foreign transporters. Also with regard to the subject covered by recently amended legal regulations (in 2018), this research can be of benefit to all companies and owners of buses as a guidepost in the legal direction in terms of arranging these activities.

Key words: logistics, bus transportation, traffic accident, injury.

1. UVOD

Požeško-slavonsku županiju kao geografski pojam možemo opisati kao prostor smješten u Republici Hrvatskoj, zapadnoj Slavoniji, a proteže se na zapadu od Lipika do istoka i općina Pleternica i Čaglin te na sjeveru do općina Kutjevo i Kaptol i na jugu na čijem je djelu smješten grad Požega. Najveća administrativna središta su Pakrac i Požega. Susjedne županije su Brodsko-posavska, Bjelovarsko-bilogorska Osječko-baranjska, Sisačko-moslavačka i Virovitičko-podravska. Prostor je to na kojemu živi oko 78 tisuća stanovnika koji kao i u ostalim dijelovima zemlje imaju potrebu za javnim prijevozom putnika autobusima, kako na relacijama u ostale dijelove zemlje i inozemstva, tako i između navedenih središta općina i mjesta, odnosno gradova, dok je posebno izražena potreba prijevoza školske djece zbog mreže obrazovnih ustanova i dijela udaljenih područja od tih ustanova. Nekolicina je prometnih prijevoznika koji autobusima opslužuju ovaj prostor i to od najvećeg prijevoznika „Arriva“, (donedavno APP Požega) te tvrtki

„Slavonija bus“, „Inter“, „Auto prijevoz Rich“, pred koje se u organizaciji linijskog prijevoza u međunarodnom, međugradskom i gradskom prijevozu, te prijevozu školske djece postavlja niz kriterija i izazova kojima moraju udovoljiti, a pri tome se nadamo ponajprije moraju voditi mišlju kako osigurati što bolju sigurnost svojih putnika, vozačkog osoblja, odnosno u slučaju teme ovog rada izbjeći i na najmanju mjeru svesti broj prometnih nesreća kao neželjenih događaja u prometnom, odnosno logističkom zadatku. Prometne nesreće kako je poznato najčešće su uzrokovane ljudskim faktorom, a za posljedice mogu imati stradale i velike materijalne štete, posebice kada su u pitanju autobusi koji su konstruirani za prijevoz većeg broja putnika, a za sobom donose i gubitke tvrtkama u čijem sastavu posluju, te neminovno narušavaju ugled tvrtki i njihov položaj na tržištu. Cilj rada je istražiti i prikazati preduvjete za uspješno obavljanje ovih zadataka, ukazati na moguće modele prevencije i dati ocjenu stanja sigurnosti prijevoza putnika autobusima na opisanom prostoru i tako ocijeniti uspješnost izvođenja ovog logističkog zadatka.

2. ZNAČAJ AUTOBUSNOG PRIJEVOZA

Autobus je fleksibilno prijevozno sredstvo koje je, za razliku od vlaka ili zrakoplova, u mogućnosti primati i ostavljati putnike na bilo kojem mjestu uz minimalno postojanje nepokretne infrastrukture. Gledajući odnos broja putnika i prijeđenih kilometara, 9,2 % cjelokupnog prijevoza putnika kopnenim putem u EU-u otpada na autobusni prijevoz, a autobus je drugo najvažnije sredstvo kopnenog prijevoza putnika nakon osobnoga automobila (81,7 %)*. Autobusni prijevoz karakterizira niz posebnosti koje utječu kako na prijevoznike tako i na putnike.

Liberalizacijom međunarodnog tržišta autobusnog prijevoza otprije više od desetljeća*, te nedavnom liberalizacijom domaćih tržišta autobusnog prijevoza u nekoliko država članica (uključujući Njemačku i Francusku*)

* *Promet u EU-u u brojkama (EU transport in figures), statistička knjižica 2015.*

* *COM(2008) 817 final.*

* *Nakon liberalizacije njemačkoga tržišta 2013. godine broj ovlaštenih redovnih linija na velike udaljenosti od prosinca 2012. do siječnja 2015. godine povećao se s 86 na 277. Ovim je linijama 2014. prevezeno između 17 i 19 milijuna putnika. Domaće tržište u Francuskoj liberalizirano je u kolovozu 2015. godine. U prvih šest mjeseci nakon promjene zakona autobusnim je linijama na velike udaljenosti prevezeno 1,5 milijuna putnika između 168*

potaknut je stalni porast sektora autobusnog prijevoza. Ankete provedene na državnoj razini u nekoliko država članica* pokazuju da su putnici koji koriste ovaj način prijevoza uglavnom društveno osjetljive osobe, često s niskim primanjima (vrlo visok postotak korisnika autobusa čine studenti i starije osobe s niskim mirovinama) ili osobe koje žive u geografski izoliranim područjima gdje je autobus jedino dostupno sredstvo javnog prijevoza. Putnici često ne posjeduju vozačku dozvolu ili automobil te su im autobusne linije presudne za odlazak na posao ili školu, posjet obitelji i prijateljima ili uživanje u slobodnom vremenu i turističkim aktivnostima. Ograničen pristup autobusnom prijevozu može ozbiljno ugroziti njihovu integraciju u društvo. Rezultati provedenih anketa u potpunosti se mogu primijeniti i na prostor Požeško-slavonske županije.

3. PRAVNI OKVIRI ZA OBAVLJANJE PRIJEVOZA PUTNIKA AUTOBUSIMA

Počevši od općih uvjeta za sudjelovanje u cestovnom prometu propisanih Zakonom o sigurnosti prometa na cestama*, koji propisuje da svako vozilo za sudjelovanje u prometu mora biti tehnički ispravno i registrirano, niz je zakonskih propisa koji uređuju sudjelovanje autobusa u cestovnom prijevozu i prijevoz putnika.

Temeljni pravni akt koji regulira prijevoz u cestovnom prometu je Zakon o prijevozu u cestovnom prometu*, kojim se određuju uvjeti i način obavljanja djelatnosti javnog prijevoza putnika i tereta u unutarnjem cestovnom prometu, agencijske djelatnosti u cestovnom prijevozu, djelatnosti pružanja kolodvorskih usluga na autobusnim i teretnim kolodvorima, prijevoz za vlastite potrebe, kao i nadležnosti tijela zaduženih za provođenje i nadzor nad provedbom ovoga Zakona.

odredišta (u cijeloj 2013. godini samo je 110 000 putnika putovalo na velike udaljenosti domaćim autobusnim linijama, a u ponudi je bilo samo 68 odredišta). Izvor: Opsežna studija prijevoza putnika autobusom u Europi (2016).

** Nacionalna anketa o putovanjima u Ujedinjenoj Kraljevini iz 2013. (National Travel Survey in the UK), NTA-ova Nacionalna anketa o putovanjima među kućanstvima u Irskoj iz 2012. (National Household Travel Survey in Ireland) te anketa koju je provela savjetnička agencija IGES u Njemačkoj 2013. godine.*

** Čl. 236. i 238. Zakona o sigurnosti prometa na cestama, NN 67/08, 48/10, 74/11, 80/13, 158/13, 92/14, 64/15*

** Zakon o prijevozu u cestovnom prometu, NN 41/18*

Ovaj se Zakon ne primjenjuje na javni prijevoz tereta i prijevoz tereta za vlastite potrebe vozilima čija najveća dopuštena masa ne prelazi 3500 kg, na prijevoz za osobne potrebe te na prijevoz putnika za vlastite potrebe vozilima kategorije M1 koja imaju najviše četiri + jedno putničko mjesto.

Zakonom o prijevozu u cestovnom prometu propisano je da se javni prijevoz putnika u unutarnjem cestovnom prometu obavlja kao javni linijski prijevoz, posebni linijski prijevoz, shuttle prijevoz, povremeni prijevoz, autotaksi prijevoz, mikroprijevoz ili kao posebni oblik prijevoza. Javni linijski prijevoz putnika u unutarnjem cestovnom prometu može obavljati prijevoznik koji za to ima važeću licencijsku. Javni linijski prijevoz putnika u unutarnjem cestovnom prometu obavlja se kao komunalni prijevoz putnika, županijski prijevoz putnika ili međuzupanijski prijevoz putnika.

Obveze prijevoznika u obavljanju javnog linijskog prijevoza putnika u unutarnjem cestovnom prometu sukladno Zakonu o prijevozu u cestovnom prometu su:

- ✓ svoje prijevozne usluge pružati svim korisnicima prijevoza bez diskriminacije i pod jednakim uvjetima;
- ✓ donijeti i primjenjivati cjenik prijevoznih usluga i putnicima izdavati vozne karte sukladno cjeniku, koje mogu biti u tiskanom ili digitalnom obliku;
- ✓ obavljati javni linijski prijevoz putnika u unutarnjem cestovnom prometu u skladu s Zakonom, potpisanim ugovorima o javnoj usluzi, važećim voznim redovima, važećim dozvolama, važećim cjenicima te Općim uvjetima prijevoza;
- ✓ za vrijeme prijevoza u vozilu imati običnu presliku primjerka dozvole i voznog reda ili drugog odgovarajućeg dokumenta kojim se dokazuje pravo obavljanja prijevoza (ugovor, izvadak iz ugovora i sl.) i po kojima se prijevoz obavlja;
- ✓ brinuti za red, sigurnost i redovitost obavljanja prijevoza i
- ✓ javno, a najmanje na svojim mrežnim (web) stranicama ili na drugi odgovarajući način, objaviti početak, izmjenu ili prestanak obavljanja prijevoza po određenom voznom redu, liniji, odnosno dozvoli.

Obveze vozača u javnom linijskom prijevozu putnika su:

- ✓ u granicama raspoloživih mjesta u vozilu, prihvatiti i prevesti svaku osobu, uz prihvrat prtljage, sukladno odredbama Općih uvjeta prijevoza;
- ✓ udaljiti iz vozila svaku osobu koja narušava red i mir u vozilu, koja ometa druge putnike ili članove posade, osobu u alkoholiziranom stanju ili osobu koja na bilo koji drugi način krši odredbe Općih uvjeta prijevoza;
- ✓ poštivati vozni red i ostale uvjete iz dozvole, odnosno ugovora o prijevozu;
- ✓ koristiti mjesta zaustavljanja koja su predviđena voznim redom;
- ✓ ne ukrcavati i/ili iskrcavati putnike izvan autobusnih kolodvora, putničkih terminala i autobusnih stajališta, koji su određeni voznim redom;
- ✓ imati u vozilu i na zahtjev osobe ovlaštene za nadzor pokazati izvod iz licencije za obavljanje unutarnjeg prijevoza ili ovjerenu vjerodostojnu presliku licencije Zajednice za međunarodni prijevoz kao javnu uslugu;
- ✓ imati u vozilu ispravno popunjeni putni radni list u županijskom i međuzupanijskom javnom linijskom i posebnom linijskom prijevozu te u mikroprijevozu;
- ✓ imati u vozilu primjerak ugovora o podvozarstvu, ako se prijevoz obavlja kao podvozarstvo, te suglasnost nadležnog tijela na podvozarstvo;
- ✓ imati u vozilu običnu presliku primjerka dozvole, ovjerenog voznog reda ili drugog dokumenta na temelju kojeg se obavlja prijevoz putnika;
- ✓ imati u vozilu dokaz kojim se dokazuje radni status vozača kod prijevoznika koji obavlja prijevoz (preslika važećeg ugovora o radu ili ovjerena zadnja isplatna lista od plaće ili ovjerena potvrda poslodavca o zasnovanom radnom odnosu ili prijava radnika na zdravstveno i mirovinsko osiguranje);
- ✓ imati u vozilu potvrdu za vozače iz trećih država, ako je vozač obveznik njezina posjedovanja i

- ✓ imati u vozilu sve druge potrebne dokumente propisane ovim Zakonom, a koji se odnose na obavljanje javnog linijskog prijevoza putnika.

Vozač je dužan poslodavcu redovito predavati pravilno popunjene putne radne listove, a poslodavac ih je dužan čuvati najmanje dvije godine od dana prometovanja te pokazati na zahtjev osobe ovlaštene za nadzor. Uz pravilno popunjeni putni radni list mora se nalaziti i odgovarajuća evidencija rada mobilnih radnika vezana za predmetni putni radni list, sukladno posebnim propisima kojima se reguliraju radna vremena mobilnih radnika u cestovnom prijevozu.

Posebni linijski prijevoz putnika može obavljati prijevoznik koji posjeduje licenciju za javni prijevoz putnika u unutarnjem cestovnom prometu ili licenciju Zajednice za prijevoz putnika. Posebni linijski prijevoz prijevoznik obavlja vozilima kategorije M1 kapaciteta sedam + jedno ili osam + jedno putničko mjesto i vozilima kategorije M2 i M3, odnosno specijalnim cestovnim vozilima, na osnovi sklopljenog pisanog ugovora između naručitelja prijevoza i prijevoznika.

Shuttle prijevoz je prijevoz putnika koji se obavlja vozilima kategorije M1 kapaciteta sedam + jedno i osam + jedno putničko mjesto ili vozilima kategorije M2 ili M3 isključivo između zračnih luka i hotela odnosno središta grada, na temelju pisanog ugovora koji je sklopljen između prijevoznika i zračne luke i koji nema obilježja drugih oblika prijevoza putnika. Može ga obavljati prijevoznik koji ima licenciju za javni prijevoz putnika u unutarnjem cestovnom prometu ili licenciju Zajednice za prijevoz putnika.

Povremeni prijevoz putnika u unutarnjem cestovnom prometu može obavljati prijevoznik koji ima licenciju za obavljanje prijevoza putnika u unutarnjem cestovnom prometu ili licenciju Zajednice za prijevoz putnika. Povremeni prijevoz putnika u unutarnjem cestovnom prometu prijevoznik može obavljati vozilima kategorije M1 kapaciteta sedam + jedno i osam + jedno putničko mjesto ili vozilima kategorije M2 ili M3. Povremeni prijevoz putnika koji obavlja prijevoznik ne smije sadržavati ponovljene elemente linijskog ni posebnog linijskog prijevoza ni autotaksi prijevoza, kao što su relacija, vrijeme odlaska i dolaska te unaprijed definirana mjesta ulaska i izlaska putnika.

Zakon o radnom vremenu, obveznim odmorima mobilnih radnika i uređajima za bilježenje u cestovnom prijevozu*, uređuje radno vrijeme i obvezne odmore mobilnih radnika i vozača u cestovnom prijevozu, vremena vožnje, prekidi vožnje i dokumentacija, način, uvjeti i postupak stjecanja dozvole za radionice, memorijske kartice i uvjeti za njihovo izdavanje, postupci i provjere, službene evidencije, nadzor i inspekcija, odgovornost te prekršajne odredbe.

Pravilnikom o autobusnim kolodvorima*, se utvrđuje opremljenost autobusnih kolodvora, usluge koje se obavljaju u sklopu kolodvorske djelatnosti na autobusnim kolodvorima, sadržaj i način vođenja očevidnika o dolascima i polascima autobusa te način izvješćivanja o utvrđenim nepravilnostima u javnom linijskom prijevozu putnika.

Pravilnikom o putnom listu* se propisuju obrazac, sadržaj, način popunjavanja i čuvanja putnih listova za obavljanje povremenog prijevoza putnika u unutarnjem cestovnom prometu te način vođenja evidencije i rokovi čuvanja putnih listova.

Pravilnik o licencijama u djelatnosti cestovnog prijevoza*, propisuju obrasce licencija za prijevoz u unutarnjem cestovnom prometu, obrasci izvoda iz licencija, visine naknade za izdavanje pojedinih vrsta licencija, postupak izdavanja licencija, obrazac prijave prijevoza za vlastite potrebe, obrazac izvoda prijave prijevoza za vlastite potrebe za pojedino vozilo, način evidentiranja licencija i prijava prijevoza za vlastite potrebe te način unošenja licencija i prijava prijevoza za vlastite potrebe u Nacionalni registar cestovnih prijevoznika.

Licencijama za unutarnji promet u smislu ovoga Pravilnika smatraju se licencije za unutarnji prijevoz putnika i tereta sukladno odredbama članka 14. stavka 2. Zakona o prijevozu u cestovnom prometu (»Narodne novine«, broj 41/18).

Pravilnik o daljinaru i najmanjem voznom vremenu*, utvrđuje način određivanja daljinara i najmanjeg voznog vremena u javnom linijskom prijevozu putnika u unutarnjem cestovnom prometu i u međunarodnom

* Zakon o radnom vremenu, obveznim odmorima mobilnih radnika i uređajima za bilježenje u cestovnom prijevozu NN 75/13, 36/15, 46/17

* Pravilnik o autobusnim kolodvorima, NN 57/18

* Pravilnik o putnom listu, NN 57/18

* Pravilnik o licencijama u djelatnosti cestovnog prijevoza, NN 50/18

* Pravilnik o daljinaru i najmanjem voznom vremenu, NN 57/18

cestovnom prometu na dijelovima putničkih linija koji prolaze kroz Republiku Hrvatsku. Daljinar i najmanja vozna vremena služe kao obavezna podloga za izradu voznih redova u javnom linijskom prijevozu putnika.

Pravilnik o početnoj i periodičkoj izobrazbi vozača*, propisuje nastavni plan i program početne i periodičke izobrazbe vozača za pojedine kategorije vozila, način provođenja provjere znanja za stjecanje početne kvalifikacije vozača, izdavanje SSO-a o početnim kvalifikacijama, SSO-a o ubrzanim početnim kvalifikacijama i SSO-a o periodičkoj izobrazbi, vođenje evidencije te izgled obrazaca SSO-a o početnim kvalifikacijama, SSO-a o ubrzanim početnim kvalifikacijama i SSO-a o periodičkoj izobrazbi vozača, sadržaj obavezne stručne literature te postupak odobravanja obavezne stručne literature, program, način provedbe i sadržaj ispita za stjecanje početne kvalifikacije za upravljanje autotaksi vozilima i vozilima kojima se obavlja iznajmljivanje vozila sa vozačem kao poseban oblik prijevoza, najmanja cijena osposobljavanja vozača za stjecanje početne kvalifikacije i provedbu periodičke izobrazbe, najviša cijena ispita za stjecanje početne kvalifikacije vozača te način osnivanja i rada ispitnih centara.

Pravilnik o posebnim uvjetima za vozila kojima se obavlja javni cestovni prijevoz i prijevoz za vlastite potrebe* propisuju posebne uvjete koje moraju ispunjavati vozila kojima se obavlja djelatnost javnog cestovnog prijevoza putnika i tereta te vozila kojima se obavlja prijevoz putnika i tereta za vlastite potrebe, a čiji su vlasnici ili korisnici fizičke osobe – obrtnici ili pravne osobe.

Pravilnik o dozvolama za obavljanje linijskog prijevoza putnika*, propisuje obrazac dozvole za obavljanje javnog linijskog prijevoza putnika na županijskim, međuzupanijskim i međunarodnim linijama za treće države, visina naknade za izdavanje dozvola, sadržaj i način vođenja upisnika o izdanim dozvolama, mjerila, postupak i rokovi za usklađivanje voznih redova te visina naknade za usklađivanje voznih redova.

Pravilnik o ispitu o stručnoj osposobljenosti za obavljanje djelatnosti javnog cestovnog prijevoza*, propisuje način i postupak provođenja ispita o

* *Pravilnik o početnoj i periodičkoj izobrazbi vozača NN 50/18.*

* *Pravilnik o posebnim uvjetima za vozila kojima se obavlja javni cestovni prijevoz i prijevoz za vlastite potrebe NN 50/18.*

* *Pravilnik o dozvolama za obavljanje linijskog prijevoza putnika, NN 114/2015.*

* *Pravilnik o ispitu o stručnoj osposobljenosti za obavljanje djelatnosti javnog cestovnog prijevoza, NN 73/2014.*

stručnoj osposobljenosti za obavljanje djelatnosti javnog cestovnog prijevoza (ispit), način vođenja evidencije o položenom ispitu te visina naknade za polaganje ispita.

Pravilnik o uvjetima koje moraju ispunjavati autobusi kojima se organizirano prevoze djeca*, propisuju posebne uvjete koje moraju ispunjavati autobusi kojima se obavlja organizirani prijevoz djece. Pod organiziranim prijevozom djece se podrazumijeva prijevoz skupine djece, pri čemu se u autobusu voze isključivo djeca ili djeca u pratnji roditelja, nastavnika, trenera i slično.

Pravilnik o tehničkim uvjetima vozila u prometu na cestama* propisuju se kategorije vozila, dimenzije, ukupne mase, osovinska opterećenja vozila, uređaji i oprema koje moraju imati vozila te uvjeti kojima moraju udovoljavati uređaji i oprema vozila u prometu na cestama.

4. REGISTRIRANA CESTOVNA MOTORNA VOZILA

Na dan 31.12.2008., godine u RH bilo je registrirano ukupno 2.021.936 vozila, od čega 5.099 autobusa. Na dan 31.12.2017., godine u RH bilo je registrirano ukupno 2.056.127 vozila, od čega 5.698 autobusa, što govori da je ukupan broj vozila u 2017., u odnosu na 2008., godinu narastao za 34.191 vozilo, dok je broj autobusa veći za 599 što čini povećanje od 11.7 posto.

Na području Požeško-slavonske županije, u 2008. godini, evidentirano je 32 857 vozila, od kojih 98 autobusa, dok je u 2017. godini, ukupan broj vozila narastao na 38 509, dok je broj autobusa značajno porastao i to na 191 ili za čak 48% u odnosu na 2008. godinu. Iako tako autobusi na prostoru požeštine čine svega 0,46 posto svih vozila, s obzirom na velike kapacitete prijevoza putnika čine značajan rizik za stradavanje osoba ukoliko sudjeluju u prometnim nesrećama. Također valja imati na umu da se kod ovih pokazatelja radi o autobusima koji su registrirani na registarskom području oznake PŽ, dok prostorom prometuju i ostali prijevoznici zadovoljavajući tako prijevoznu potrebu. Najveći broj autobusa na prostoru požeštine u posljednjih deset godina imala je tvrtka APP Požega, koja je kasnije preuzeta od tvrtke „Arriva“. Kao vodeća tvrtka u prijevozu putnika u Hrvatskoj

*Pravilnik o uvjetima koje moraju ispunjavati autobusi kojima se organizirano prevoze djeca 100/08.

*Pravilnik o tehničkim uvjetima vozila u prometu na cestama, NN 85/16 i 24/17.

spojila je prijevoznike Autotrans iz Rijeke, APP iz Požege i Panturist iz Osijeka. Do spajanja navedenih tvrtki, APP Požega uz moderan i funkcionalni kolodvor u Požegi, kolodvor u Pakracu, radionicu za popravak i servis najmodernijih autobusa, u svom je vlasništvu imao oko 100 autobusa koji su sada kako je navedeno dio šireg poduzeća na teritoriji RH.

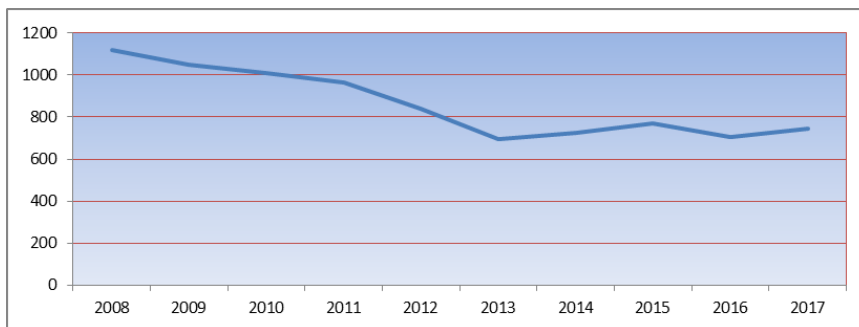
5. SIGURNOST CESTOVNOG PROMETA

Na hrvatskim se cestama od 2008. do 2017. godine dogodilo 392 935 prometnih nesreća.* U tim je nesrećama nastradala 174 561 osoba: poginulo je 4111 osoba, teško je ozlijeđeno 31 425 osoba, a 139 025 osoba je lakše ozlijeđeno.

U istom razdoblju broj prometnih nesreća s nastradalim osobama smanjio se sa 16 283 u 2008. godini na 10 939 (32,8 posto) u 2017. godini, lakše ozlijeđenih osoba s 18 366 na 11 832 (35,6 posto), teško ozlijeđenih osoba sa 4029 na 2776 (31,1 posto) i broj poginulih u prometnim nesrećama smanjio se sa 664 na 331 poginulog (50,2 posto). Osim broja poginulih osoba na sto tisuća stanovnika, bitan pokazatelj sigurnosti cestovnog prometa je i broj poginulih osoba na sto tisuća vozila i na sto tisuća vozača. U istom razdoblju porastao je broj registriranih vozača motornih vozila za 157 573 ili 7,2 posto, a broj registriranih motornih vozila za 34 191 ili 1,7 posto. Broj poginulih osoba na sto tisuća vozila smanjio se s 32,8 posto u 2008. godini na 16,1 posto u 2017. godini, a broj poginulih osoba na sto tisuća vozača s 30,5 posto u 2008. godini na 14,2 posto u 2017. godini.

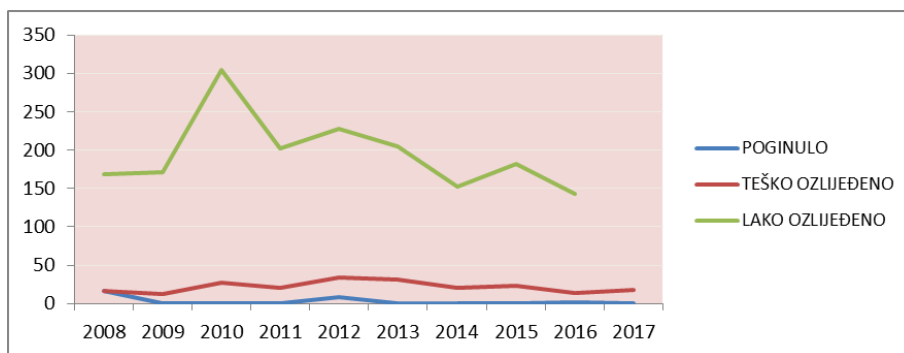
U 2008., godini, u prometnim nesrećama sudjelovalo je ukupno 68 132 vozila dok je u 2017., godini taj broj bio 43 546. Autobusi su 2008., godini sudjelovali u 1 122 prometne nesreće, a u 2017., godini u 744 prometne nesreće što govori da unatoč povećanju broja registriranih autobusa u periodu 2008-2017, nije došlo do povećanja broja prometnih nesreća, čemu je zasigurno doprinijelo niz čimbenika od edukacije, periodičnog osposobljavanja, boljih i suvremenijih vozila te opreme u istima.

**Bilten o sigurnosti cestovnog prometa 2017.*

Grafikon 1. Kretanje broja prometnih nesreća autobusa u RH 2008-2017 (Izrada autora iz pokazatelja Biltena o sigurnosti cestovnog prometa 2017.)

U 2008., godini 310 autobusa je sudjelovalo u prometnim nesrećama u kojima su sudionici nastradali, a u 2017., godini u 197 takovih nesreća. Istovremeno u 2008., godini 21 autobus je sudjelovao u prometnim nesrećama s poginulim osobama, a u 2017., njih 8., što ukazuje na značajno smanjenje.

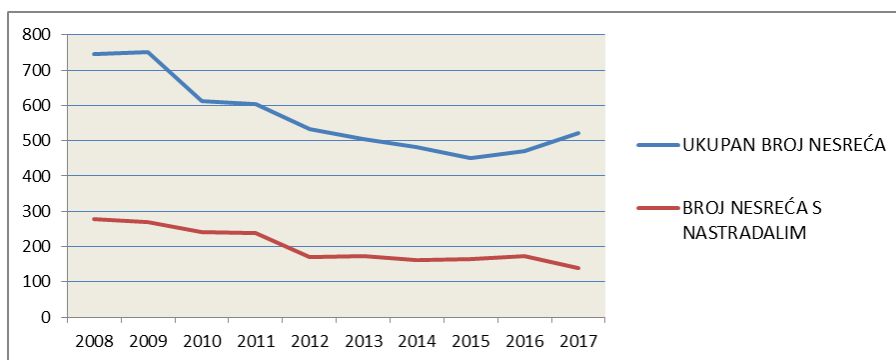

Grafikon 2. Kretanje broja poginulih, teško i lako ozlijeđenih u autobusima u RH 2008-2017 (Izrada autora iz pokazatelja Biltena o sigurnosti cestovnog prometa 2017.)

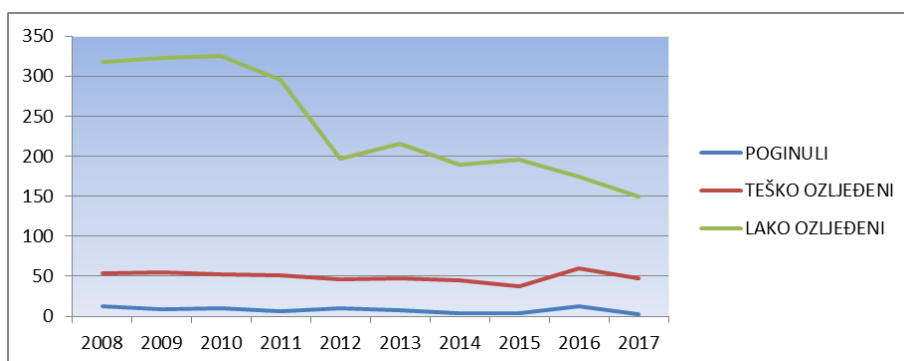
6. PROMETNE NESREĆE – POŽEŠKO - SLAVONSKA ŽUPANIJA

U Požeško-slavonskoj županiji izgrađeno je 736,80 km cesta koje su klasificirane na sljedeći način: državne ceste 225 km, županijske ceste 223,90 km i lokalne ceste 287,90 km. Gustoća cestovne mreže u županiji je

40,60 km/100 km², što je u prosjeku za 18% niže od prosjeka Hrvatske koje je 48,4% km/100 m², a neusporedivo niže od prosjeka razvijenih dijelova Europe. Cestovna mreža na prostoru ove županije se sastoji od 7 cestovnih pravaca koji su kategorizirani kao državne ceste, 27 kao županijske ceste i 76 kao lokalne ceste. Osim navedenih kategoriziranih cestovnih pravaca postoje i nekategorizirani cestovni pravci (šumske ceste, poljski putovi, ceste u naseljima i slično) ukupne dužine 175,20 km. Ukupno je 2008. godine, na prostoru Požeško-slavonske županije zabilježeno 746 prometnih nesreća (na području RH njih 53 496), dok je 2017., godine zabilježena 521 prometna nesreća (na području RH njih 34368).

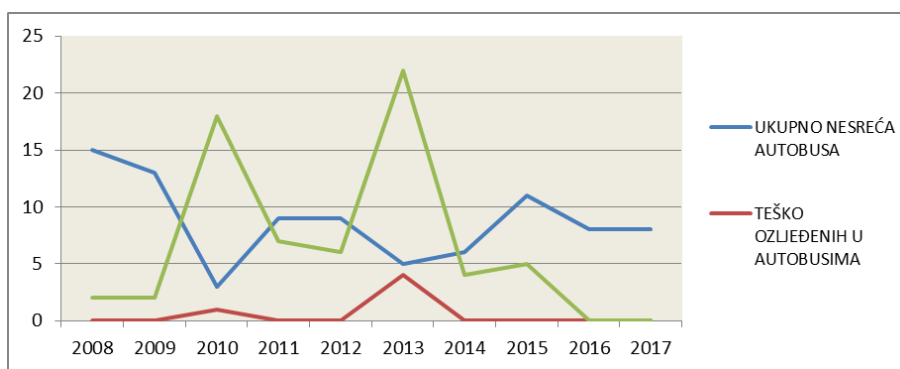
Grafikon 3. Kretanje broja nesreća ukupno i s nastradalim osobama 2008. 2017. (Izrada autora iz pokazatelja Biltena o sigurnosti cestovnog prometa 2017.)

Grafikon 4. Kretanje broja poginulih, teško ozlijeđenih i lako ozlijeđenih 2008.-2017. (Izrada autora iz pokazatelja Biltena o sigurnosti cestovnog prometa 2017.)

6.1. Prometne nesreće autobusa – Požeško-slavonska županija

Općenita obilježja prometnih nesreća autobusa kako na prostoru RH, tako i na prostoru ove županije su manji broj nesreća po ukupnom broju vozila i prijeđenih kilometara po vozilu ali pri nesrećama stradavanje većeg broja sudionika, što je razumljivo s obzirom na prijevozne karakteristike ovih vozila. Ukupno je u periodu 2008.-2017., godine na prostoru Požeško-slavonske županije zabilježeno 87 prometnih nesreća u kojima je sudjelovalo 87 autobusa, u kojima je stradalo ukupno 67 sudionika.

Grafikon 5. Kretanje broja nesreća i posljedica po sudionike 2008.-2017. (Izrada autora iz pokazatelja Biltena o sigurnosti cestovnog prometa 2017.)

7. TEHNIČKI SUSTAVI U AUTOBUSIMA S CILJEM PREVENCIJE NESREĆA

Uz da tako kažemo već standardne sustave koje se ugrađuju kao sigurnosna oprema u autobuse, a to su ESP (Electronic Stability Program), BA (Electronic Brake Assist), DBL (kontinuirano ograničenje kočenja) i sustav ASR (Traction Control), koji su iz nekad bogate sigurnosne opreme prerasli u gotovo obveznu, za sve one koji žele veću sigurnost izdvajamo i slijedeće koji mogu značajno doprinijeti sigurnosti:

Sigurnosni sustav Active Brake Assist 4 (ABA 4)

Ugrađuju se u pojedine modele Mercedesovih i Setrinih autobusa,^a ABA 4 sistem, na samo da automatski aktivira kočnicu (u okviru sistemskih

^a <https://www.kamion-bus.hr/1030>

ograničenja) kada se ispred vozila nalazi stacionarna prepreka, već daje zvučne i svjetlosne signale kako bi upozorio pješake koji se nalaze ispred ili pored vozila. Ovo omogućuje vozaču da reagira, bilo da koči maksimalnom snagom, ili da obavi manevar izbjegavanja, ukoliko je to moguće. Sistem koristi radar dugog dometa od 250 m (pod kutem od 18°) koji detektira pješaka, biciklistu, motociklistu ili neku drugu prepreku. Radar kratkog dometa ima domet od 70 m, djeluje pod kutom od 120° (u zavisnosti od topografije) i omogućuje otkrivanje objekata na prostoru ispred vozila, pri čemu ne zavisi od vremenskih uvjeta i ambijentalnih faktora. Radari mogu otkriti kretanje pješaka u gotovo svakoj situaciji u prometu, a sistem će reagirati upozorenjem i kočenjem do brzine kretanja vozila do 50 km/h, dok će reakcija upozorenja i kočenja na stacionarne i pokretne prepreke biti aktivna do maksimalne brzine od 90 km/h. Active Brake Assist 4 sa dodatnom funkcijom Pedestrian Detection koristi novu generaciju radarskih sistema sa multi-mode skeniranjem, a veoma sličan sistem Mercedes-Benz koristi i na teretnim putničkim vozilima, čime pokazuje blisku suradnju unutar grupe.^b

Sideguard Assist

Sideguard Assist se ugrađuje u pojedine modele Mercedesovih i Setrinih autobusa i zasniva se na radarskim sensorima postavljenim tako da pokrivaju bočnu stranu (sa suvozačeve strane) i otkrivaju pokretne (i nepokretne) objekte koje vozač ne može vidjeti. Ako se pokretni objekat pojavi unutar zone pod nadzorom, Sideguard Assist će prvo obavijestiti vozača na njegovo prisustvo u relevantnoj zoni, a potom ga i upozoriti. Ova upozorenja su zasnovana na kritičnom scenariju analiza saobraćajnih nesreća. Sistem je posebno osmišljen za situacije skretanja i okretanja, sa uključenim pješacima i biciklistima, kao i promjeni prometne horizontalne signalizacije LED element u obliku trougla postavljen je na A nosač, na strani suvozača, u visini očiju, tako da intuitivno privlači pažnju vozača. U slučaju da postoji opasnost od sudara ili kontakta, LED element zatreperi, a oglasi se i zvučno upozorenje iz zvučnika audio sistema. Budući da je sistem aktivan u cijelom rasponu brzina, od 0 do 90 km/h, može poslužiti i kao

^b <http://www.kamioni.ba/2017/02/08/mercedes-benz-actros-active-brake-assist-4-sideguard-assist/>, https://roadstars.mercedes-benz.com/en_GB/magazine/route/03-2017/on-tour-with-safety-pack-and-sideguard-assist.html

olakšica prilikom parkiranja. Također, sistem pruža asistenciju i prilikom promjene prometne trake. Sistem Sideguard Assist zasnovan je na radarskom senzoru, koji nadgleda bočnu stranu vozila u širini od 3,75 m, cijelom dužinom vozila, odnosno prilagođen je da pokriva područje 1 m ispred i 2 m iza vozila, bez obzira da li se radi o (rigidnom) kamionu ili kombinaciji tegljač+poluprikolica.^c

MAN AttentionGuard u autobusu

MAN AttentionGuard smanjuje rizik od nesreće na dugim dionicama tako da prepozna prve znakove gubitka koncentracije i prekomjernog umora, prije nego što dođe do kritičnih situacija. MAN AttentionGuard temelji se na sustavu MAN LaneGuard Systems (LGS) koji pomoću kamere nadzire zadržavanje vozila u voznoj traci. MAN AttentionGuard koristi se podacima iz kamere sustava LGS kao i ostalim relevantnim podacima vozila. Matematički model procjenjuje poziciju vozila unutar vozne trake u određenom vremenskom razdoblju i na temelju toga donosi zaključke o mogućem gubitku koncentracije i prekomjernom umoru vozača. Na zaslonu se na oko 10 sekundi pojavljuje poruka „Preporučena pauza“, dodatno se javlja zvučni, a opcionalno i taktilni signal. Sustav se automatski aktivira iznad 60 km/h i može se isključiti i uključiti pritiskom na LGS-tipku. Dok LGS upozorava već kod prvog izlijetanja iz trake, AttentionGuard reagira tek nakon nekoliko izlijetanja, ako se način na koji vozač upravlja vozilom primjetno promijenio u usporedbi s početkom vožnje. Oba sustava značajno doprinose povećanju sigurnosti vozača i putnika na dalekim putovanjima – naravno i kod noćnih vožnji. Budući da se nesreće aktivno izbjegavaju, smanjuju se i troškovi popravaka i vremena zastoja u radu.^d

Mercedes-Benz Citaro Future Bus with CityPilot-projekt u testnoj fazi

Ovaj se autobus temelji na 12-metarskom Mercedesovom Citaro modelu koji sa svojih 6 cilindara razvija 299 konjskih snaga. Ugrađena komponenta CityPilot u stvari služi kao automatizirani vozač koji zahvaljujući svojim sensorima prati detalje na cesti kao što su linije na cesti (centralna, bočne), ubrzanje, kočenje, skretanje i druge funkcije. Slična se

^c <http://www.kamioni.ba/2017/02/08/mercedes-benz-actros-active-brake-assist-4-sideguard-assist/>

^d <https://www.bus.man.eu/hr/hr/man-svijet/tehnologija-i-kompetentnost/sigurnosni-sustavi-i-sustavi-asistencije/attentionguard/attentionguard.html>

tehnologija koristi u Mercedesovom Actrosu, odnosno autonomnom kamionu bez vozača.

Sam vozač ima vrlo jednostavno vozačko sučelje, odvojen je od putnika, a na svojim kontrolnim monitorima ima sve potrebne podatke koje mu trebaju za vožnju. U ovom slučaju se ponaša samo kao kontrola autonomne vožnje, prati kako autobus ubrzava, koči i upravlja. Inače, autobus vozi maksimalnom brzinom do 70 km/h, a u prometu mu pomaže čak 10 kamera, podijeljenih u tri grupe – one vrlo kratkog dometa do 50 centimetara, srednjeg dometa do 10 metara, te one dugog do 50 metara. Kamere isto tako prepoznaju 3D objekte i prepreke, a ugrađen je radarski sustav i GPS, sve kako bi vožnja bila potpuno autonomna.^e

8. ZAKLJUČAK

Iz rezultata istraživanja razvidno je da autobusni promet čini značajan udjel u ukupnom cestovnom prometu, a konstrukcijom kojom omogućava prijevoz više putnika, stalnim rastom broja vozila ukupno i autobusa, izazovima koji se postavljaju predstavlja značajan rizik za sigurnost prometa. No, svjesni rizika, proizvođači koji se trude iznalaženjem novih modela sigurnosti, vozači i tvrtke koje provode edukacije i skrbe o tehničkoj ispravnosti vozila, te tijela koja dosljedno provode nadzor razvidno je iz istraživanja uspjela su kako na području RH-e, isto tako i na području Požeško-slavonske županije osigurati povoljno stanje sigurnosti prijevoza putnika autobusima. To je dobar sigurnosni preduvjet kako za sigurnost prometa, a i isto tako i ostalih segmenata vezanih za isti i razvoj ekonomije ispunjavanjem logističkog zadatka. Rad je istražio značaj autobusnog prijevoza, zakonske temelje za obavljanje ove djelatnosti, stanje sigurnosti na prostorima RH-e i Požeško-slavonske županije, kao i nove sigurnosne sisteme prevencije u vozilu. No, svakako valja imati na umu da je briga za sigurnost po ovom segmentu svakodnevna zadaća svih uključenih u ovaj proces, naime to potvrđuje i činjenica da primjerice unatoč činjenici da je 2013. godine na prostoru Požeško-slavonske županije zabilježen najmanji broj prometnih nesreća u promatranom periodu, ali je zabilježen najveći broj stradalih u autobusima i to 4 teško i 22 lako ozlijeđena.

^e <http://www.racunalo.com/mercedes-benz-citaro-future-bus-with-citypilot-kada-autobus-buducnosti-vozi-sam/>

LITERATURA

1. Zakon o sigurnosti prometa na cestama, NN 67/08, 48/10, 74/11, 80/13, 158/13, 92/14, 64/15
2. Zakon o prijevozu u cestovnom prometu, NN 41/18
3. Zakon o radnom vremenu, obveznim odmorima mobilnih radnika i uređajima za bilježenje u cestovnom prijevozu NN 75/13, 36/15, 46/17
4. Pravilnik o autobusnim kolodvorima, NN 57/18
5. Pravilnik o putnom listu, NN 57/18
6. Pravilnik o licencijama u djelatnosti cestovnog prijevoza, NN 50/18
7. Pravilnik o daljinaru i najmanjem voznom vremenu, NN 57/18
8. Pravilnik o početnoj i periodičkoj izobrazbi vozača NN 50/18.
9. Pravilnik o posebnim uvjetima za vozila kojima se obavlja javni cestovni prijevoz i prijevoz za vlastite potrebe NN 50/18.
10. Pravilnik o dozvolama za obavljanje linijskog prijevoza putnika, NN 114/2015.
11. Pravilnik o ispitu o stručnoj osposobljenosti za obavljanje djelatnosti javnog cestovnog prijevoza, NN 73/2014.
12. Pravilnik o uvjetima koje moraju ispunjavati autobusi kojima se organizirano prevoze djeca 100/08.
13. Pravilnik o tehničkim uvjetima vozila u prometu na cestama, NN 85/16 i 24/17.
14. Ministarstvo unutarnjih poslova, Bilten o sigurnosti cestovnog prometa 2017., Zagreb, 2017.
15. Rosman, M., Tehnologija prijevoza putnika u cestovnom prometu, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb, 2017.
16. Promet u EU-u u brojkama (*EU transport in figures*), statistička knjižica 2015

**RUKOVOĐENJE AKCIJAMA GAŠENJA POŽARA U BOSNI I
HERCEGOVINI**

**MANAGEMENT OF FIREFIGHTING IN BOSNIA AND
HERZEGOVINA**

Stručni članak

*Prof. dr. Željko Knežiček, vanr. prof.**

Sažetak

Odgovor na vrste opasnosti (prirodnog porijekla ili antropološkog porijekla) u nastajanju nesreća (prirodnih, tehničko-tehnoloških i drugih nesreća) u Bosni i Hercegovini provode snage i subjekti sistema zaštite i spašavanja.

Posljedice nastale od požara i drugih nesreća u Bosni i Hercegovini pokazuju da postoji niz problema u organizaciji i djelovanju organa uprave i operativnih službi koje se bave prevencijom, odgovorom na njih kao i oporavkom. Pogotovo se to odnosi na nedefinisano međuentitetsko i prekogranično pružanja pomoći u slučaju požara. Razloge za ovakvo stanje ne treba tražiti isključivo u ljudskim resursima i nedostatku materijalnih resursa nego i procesu upravljanja i njegovoj operacionalizaciji kroz rukovođenje u sistemu zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: rukovođenje, zaštita i spašavanje, požar, akcije gašenja, Bosna i Hercegovina.

Abstract

Response to the types of danger (natural origin or anthropological origin) in the emergence of accidents (natural, technical-technological and

**Visoka škola „CMS – Centar za multidisciplinarne studije“ Tuzla, e-mail: zeljko.k@bih.net.ba*

other accidents) in Bosnia and Herzegovina is carried out by the forces and bodies of the protection and rescue system.

The consequences of fire and other accidents in Bosnia and Herzegovina pointing that there are a number of problems in the organization and operation of the administration bodies and the operational services that deal with prevention, response and recovery. This especially applies to undefined inter-entity and cross-border assistance in the event of a fire. The reasons for this situation should not be solely sought in human resources and the lack of material resources, but also in the process of management and operationalization in the system of protection and rescue of people and material goods in Bosnia and Herzegovina.

Key words: management, protection and rescue, fire, extinguishing operations, Bosnia and Herzegovina.

1. UVOD

Zaštita i spašavanje ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća „je vrlo stara aktivnost, ali se njeno proučavanje javlja kasnije. To je multidisciplinarna oblast za koju je potrebno konsultirati brojne naučne oblasti i discipline, koje u predmetu svoga proučavanja imaju određene pojave u prirodi ili tehnička dostignuća u privredi.“ (Huseinbašić, 2009:5) ^[2]. Civilna zaštita „kao dio sistema zaštite i spašavanja ljudi, materijalnih, kulturnih i drugih dobara vrlo je dinamična aktivnost. Državne strukture je oblikuju u duhu međunarodno-pravnih normi kako bi svojim građanima pružile minimum sigurnosti od prirodnih i drugih nesreća.“ ^[2]

Rukovođenje je “organizovana djelatnost na sprovođenju politike, ciljeva i zadataka koje organi upravljanja postavljaju“ (Dujović, 2006:32) ^[1] u određenoj oblasti pa i u sistemu sigurnosti i sistemu zaštite i spašavanja kao jednom njegovom dijelu i „jedna od funkcija upravljanja“ (Dujović, 2006:32). Prema Dujoviću (2006:20) rukovođenje je „djelatnost vođa i rukovodnih struktura na usmjeravanju pojedinaca, dijelova, jedinica i sistema sigurnosti kao cjeline, u kontekstu ostvarivanja ciljeva i zadataka koji su postavili državni organi pred sistem sigurnosti.“

Proглашavanjem stanja prirodne ili druge nesreće (vanredne situacije) vrši se aktiviranje (mobilizacija) sistema civilne zaštite kojeg sačinjavaju snage i sredstva. Mobilizacija je postupak kojim se po nalogu nadležnog tijela obavlja pozivanje, prihvata i opremanje sudionika sistema civilne zaštite i dovodi ih u spremnost za provođenje zadataka civilne zaštite. Mobilizacija je sama po sebi izuzetno kompleksna i delikatna aktivnost. Njom se pokreću svi ljudski i materijalni potencijali koji su u procesu planiranja osmišljeni za izvršavanje zadataka zaštite i spašavanja. Pored potrebe da se organizirano, efikasno i racionalno djeluje u zaštiti i spašavanju, kako bi se umanjile štete na sredstvima i ugroženost ljudi, potrebno je voditi računa o tome koliko se dugo zadržavaju angažirana sredstva i ljudi.

Iz ovih konstatacija proizlazi značaj rukovođenja, koje treba osigurati plansko, stručno, organizirano, racionalno i ekonomično angažiranje snaga i sredstava na zaštiti i spašavanju ljudi, materijalnih, kulturnih i drugih dobara u katastrofama.

S obzirom na to da su subjekti rukovođenja - ljudi, vođe, grupe ljudi potrebno ih je za ove situacije pripremiti: psiho-fizički, stručno, materijalno-tehnički, financijski i dr. Značajno je podsjetiti da je čovjek (ljudski faktor) glavni i odlučujući faktor. On se javlja kao subjekt u ulozi vođe-rukovodioca.

2. SISTEM RUKOVOĐENJA

Sistem rukovođenja u svim oblastima je vrlo kompleksan, a ovaj u sistemu sigurnosti je poseban. Te posebnosti potiču od toga što se rukovođenje realizira u vrlo otežanim uvjetima, kada su katastrofom poremećeni normalni tokovi života, kada su vođe i izvršiocu frustrirani činjenicom da su i njihovi članovi porodica, oni sami i njihova imovina ugroženi. Teorija i praksa definira brojne faktore koji su međuzavisni, uvjetovani i povezani i snažno utiču na rukovođenje u sistemima sigurnosti: cilj, autoritet, odgovornost, povjerenje, disciplina, moral, etika, propisi i vrijeme.

3. KOMPONENTE RUKOVOĐENJA

Bez pojedinačne elaboracije ovih faktora može se zaključivati o njihovom značaju i odražavanju na efikasnost i funkcionalnost rukovođenja. Svaki štab civilne zaštite, ima obavezu da radi na implementaciji i razvijanju ovih i drugih faktora koji su značajni za sve oblasti, a posebno za oblast sigurnosti čije rukovođenje ima sljedeće komponente: prevencija, ublažavanje, pripravnost i spremnost, odgovor, oporavak i razvoj. ^[3]. Navedene komponente prema vremenu provođenja dijelimo u dvije grupe i to prije događaja prirodne ili druge nesreće (vanredne situacije), u toku i nakon događaja prouzrokovanih nesrećom kako je vidljivo iz Tabele 1.

<i>KOMPONENTE RUKOVOĐENJA</i>	
<i>PRIJE DOGAĐANJA NESREĆE</i>	<i>U TOKU I POSLIJE DOGAĐANJA NESREĆE</i>
<i>Prevencija</i>	<i>Odgovor</i>
<i>Ublažavanje</i>	<i>Oporavak</i>
<i>Pripravnost i spremnost</i>	<i>Razvoj</i>

Tabela 1. Komponente rukovođenja (Knežiček, 2016:240)

Prevencija izražava koncept i namjeru potpunog izbjegavanja potencijalnih negativnih utjecaja, akcijom koja se unaprijed poduzima.

Ublažavanje je djelovanje unutar ovog segmenta i uglavnom se realizira kroz poseban program namijenjen za smanjivanje efekta prirodne i druge nesreće po zajednicu. Jedna od najrasprostranjenijih definicija podrazumijeva „mjere usmjerene na smanjenje udara prirodne katastrofe ili one prouzrokovane ljudskim faktorom po zajednicu“.

Pripravnost je stanje spremnosti operativnih snaga i sudionika sistema civilne zaštite za operativno djelovanje. *Spremnost* je praktično stanje trenutnih kapaciteta i sposobnosti službi, uprava štabova civilne zaštite, kao i drugih humanitarnih vladinih i nevladinih organizacija (zdravstvo, vatrogasne službe, oružane snage itd.) da brzo i efikasno odgovore na nastalu situaciju.

Mjere i aktivnosti u toku i poslije događanja prirodne i druge nesreće su: odgovor, oporavak i razvoj.

Mjere odgovora su one mjere preuzete odmah prije, u toku i poslije udara prirodne ili druge nesreće, odnosno katastrofe usmjerene spašavanju života i zaštite imovine. Odgovor na katastrofu izvršava se pod poremećenim i nekad traumatskim uvjetima, što zahtijeva angažman mnogo ljudi - spasilaca, opreme i ostalih resursa.

Oporavak je proces kojim se pomaže državi i društvu u povratku njenog odgovarajućeg funkcioniranja nakon katastrofe, koji može biti i dugotrajan. Tri su glavne kategorije aktivnosti izvršnih organa vlasti i resornih službi i ministarstava, a to su: sanacija, rehabilitacija, rekonstrukcija.

Segment razvoja pruža vezu između aktivnosti vezanih za eventualne prirodne i druge katastrofe i održivi razvoj. On je uključen i u oblast rukovođenja u prirodnim i drugim nesrećama, s namjerom da se rezultati ili iskustva iz dosadašnjih nesreća efikasno primjene u budućim politikama.

Segment razvoja u rukovođenju prirodnim i drugim nesreće može se izraziti kroz:

- ✓ uvođenje unaprijeđenih i moderniziranih sistema i programa gradnje (od infrastrukture do objekata),
- ✓ primjena iskustva iz dosadašnjih prirodnih i drugih nesreća u budućim programima istraživanja i razvoja,
- ✓ korištenje međunarodnog iskustva i pomoći u katastrofama na najbolji način.

4. RUKOVOĐENJE AKCIJAMA GAŠENJA POŽARA U BIH

Rukovođenje akcijama gašenja požara u Federaciji BiH

Zaštita od požara i vatrogastvo čine dio jedinstvenoga sistema zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih nepogoda i drugih nesreća u Federaciji koji je uređen Zakonom o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća zbog čega se zaštita od požara i vatrogastvo organiziraju i funkcioniraju u okviru tog sistema.

Zaštita od požara obuhvaća skup mjera i radnji upravne, organizacijske, stručne, tehničke, obrazovne i propagandne prirode, koje se poduzimaju radi sprječavanja izbijanja i širenja požara, njegova otkrivanja, te zaštite ljudi, biljnog i životinjskog svijeta, materijalnih, kulturnih,

povijesnih i drugih dobara i okoliša. Zaštita od požara je djelatnost od posebnog interesa za Federaciju, kanton, grad i općinu.

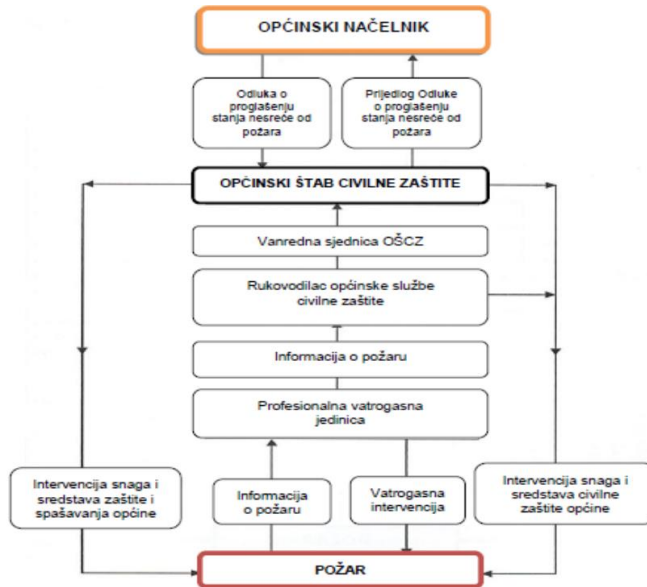
Vatrogastvo obuhvaća skup mjera i radnji upravne, organizacijske, stručne, kadrovske, tehničke, obrazovne i propagandne prirode, koje se poduzimaju radi gašenja požara i spašavanja ljudi i materijalnih dobara ugroženih požarom, te pružanje tehničke pomoći u akcidentnim situacijama. [5]

Opasnost od požara je stalno prisutna opasnost koja može dovesti do nesreće. To se može dogoditi u objektima u kojima žive i rade ljudi, pomoćnim objektima, magazinima, prilikom transporta ljudi i roba, šumi itd. Posljedice požara veoma često prate ljudske žrtve i ogromna materijalna šteta. Zbog svega toga zaštita od požara u Federaciji BiH je uređena Zakonom o zaštiti od požara i vatrogastvu. Federalni zakon je predvidio i obavezu donošenja odgovarajućeg kantonalnog i općinskog propisa.

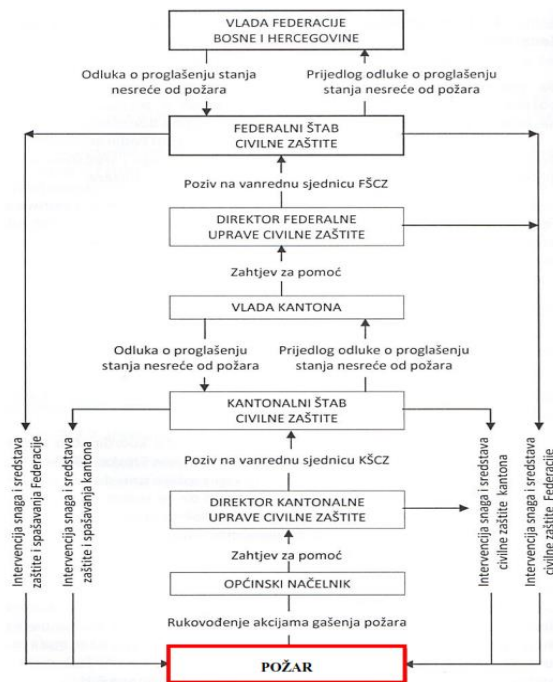
Rukovođenje akcijama gašenja požara može se podijeliti na:

- ✓ intervencija građana i uposlenika (prvi odgovor),
- ✓ intervencija vatrogasaca,
- ✓ intervencija snaga i sredstava civilne zaštite općine,
- ✓ intervencija snaga i sredstava zaštite i spašavanja općina,
- ✓ intervencija snaga i sredstava civilne zaštite kantona,
- ✓ intervencija snaga i sredstava zaštite i spašavanja kantona,
- ✓ intervencija snaga i sredstava civilne zaštite Federacije BiH,
- ✓ intervencija snaga i sredstava zaštite i spašavanja Federacije BiH,
- ✓ intervencija snaga i sredstava civilne zaštite Bosne i Hercegovine,
- ✓ intervencija Oružanih snaga BiH i
- ✓ intervencija međunarodnih snaga zaštite i spašavanja.

Shematski prikazi rukovođenje akcijama gašenja požara na prostoru Općine/grada koja ima formiranu profesionalnu vatrogasnu jedinicu prikazano je na Shemi 1. [3] Rukovođenje akcijama gašenja požara i pružanja pomoći od kantona i Federacije BiH prikazano je na Shemi 2. [4]

Shema 1. Rukovođenje akcijama gašenja požara na prostoru Općine (Knežiček, 2016:260)

Shema 2. Rukovođenje akcijama gašenja požara i pružanja pomoći od kantona i Federacije BiH (Tadić, 2013:232)

Rukovođenje u akcijama zaštite od požara u Republici Srpskoj

Zaštita od požara je djelatnost od posebnog interesa za Republiku Srpsku i zaštita se vrši u skladu sa Zakonom o zaštiti od požara (Službeni glasnik RS broj: 71/12 od 19. jula 2012. godine).^[6]

U Zakonu o zaštiti od požara definirano je da svaki građanin ili uposlenik koji primijeti požar dužan je da ga ugasi ako to može učiniti bez opasnosti za sebe ili drugog (prvi odgovor na požar). Ako građanin nije u mogućnosti da ugasi požar, dužan je da o požaru obavijesti vatrogasnu jedinicu, odnosno stanicu policije ili općinski centar za osmatranje i obavještavanje.

Privredno društvo i drugo pravno lice, republički organi uprave i drugi organi ili samostalna radnja, u slučaju saznanja za požar, imaju obavezu da o tome odmah obavijeste najbližu vatrogasnu jedinicu, općinski centar za osmatranje i obavještavanje ili stanicu policije. Privredno društvo i drugo pravno lice, republički organi uprave i drugi organi ili samostalna radnja, u slučaju saznanja za požar, imaju obavezu da o tome odmah obavijeste najbližu vatrogasnu jedinicu, općinski centar za osmatranje i obavještavanje ili stanicu policije.

Ako vatrogasna jedinica kod intervencije ne može da ugasi požar, starješina jedinice zatražit će pomoć od drugih vatrogasnih jedinica s područja općine ili od najbliže jedinice Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Vatrogasne jedinice od kojih je zatražena pomoć dužne su pružiti pomoć u skladu s općinskim planom zaštite od požara.

U gašenju požara i spašavanju ljudi i imovine ugroženih požarom sudjeluje Republička uprava civilne zaštite.

Ako se gašenje požara ili spašavanje ljudi i materijalnih dobara ne može postići, gradonačelnik ili načelnik općine može zatražiti od drugih gradonačelnika ili načelnika općine da sudjeluju sa svojim vatrogasnim jedinicama u gašenju požara i spašavanju ljudi i materijalnih dobara ugroženih požarom.

Gradonačelnici ili načelnici općina dužni su u pravilu da pruže traženu pomoć, a obavezni su da pomoć pruže po zahtjevu Republičke uprave civilne zaštite i da osiguraju neophodan broj vatrogasaca i tehničke opreme za zaštitu od požara na svom području.

Gašenjem požara rukovodi starješina ili drugi rukovodilac vatrogasne jedinice koja je prva počela gasiti požar, ako se starješine, odnosno rukovodioci vatrogasnih jedinica koje sudjeluju u gašenju požara drugačije ne dogovore.

Radi efikasnijeg i nesmetanog gašenja požara i spašavanja ljudi i materijalnih dobara, rukovodilac gašenja požara može:

- ✓ zabraniti pristup nepozvanim licima u blizini mjesta požara, kao i saobraćaj pored tog mjesta,
- ✓ narediti evakuaciju lica i uklanjanje stvari iz susjednih objekata koji su ugroženi požarom,
- ✓ narediti prekid dovodjenja električne energije i plina,
- ✓ narediti djelomično ili potpuno rušenje objekta preko koga bi se požar mogao proširiti,
- ✓ ako se širenje požara ne može na drugi način spriječiti, ograničiti djelomično ili potpuno dovod vode drugim potrošačima u zoni u kojoj se pojavi požar ili u čitavom naselju radi osiguranja potrebne količine vode za gašenje požara,
- ✓ narediti korištenje vode iz obližnjih bunara, cisterni, rezervoara, kanala i slično koji pripadaju privrednim društvima i drugim pravnim licima, republičkim organima uprave i drugim organima i samostalnim radnjama,
- ✓ narediti korištenje vozila privrednog društva i drugih pravnih lica, republičkih organa uprave i drugih organa, samostalnih radnji i fizičkih lica radi prevoženja nastradalih u požaru do najbliže zdravstvene ustanove,
- ✓ nasilno otvoriti zaključani objekt ili prostoriju radi gašenja požara i spašavanja ljudi i materijalnih dobara,
- ✓ narediti licima koja stanuju u neposrednoj blizini mjesta požara, kao i licima koja se zateknu na mjestu požara da pruže pomoć u gašenju požara i spašavanja ljudi i materijalnih dobara i
- ✓ narediti upotrebu sredstava za uzbunjivanje i obavještavanje radi bržeg okupljanja vatrogasaca.

U slučaju izbijanja požara većih razmjera, opasnosti od naglog širenja požara, opasnosti da požar ugrozi živote ljudi ili materijalna dobra u većem obimu, a raspoložive vatrogasne jedinice ne mogu suzbiti požar,

gradonačelnik ili načelnik općine može narediti svim sposobnim građanima na području općine starijim od 18 godina da sudjeluju u gašenju požara i spašavanju ljudi i materijalnih dobara ugroženih požarom i da za potrebe gašenja stave na raspolaganje alat, prijevozna, tehnička i druga sredstva.

Također je definirano da teritorijalne vatrogasne jedinice su dužne da u gašenju požara pruže pomoć vojnim vatrogasnim jedinicama na traženje vojnog starješine.

Rukovođenje i odgovornost u zaštiti od požara u Brčko distriktu

Zaštita od požara u Distriktu se vrši u skladu sa Zakonom o zaštiti od požara Brčko distrikta („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj: 9/06, 19/07, 12/11).^[7] U Zakonu o zaštiti od požara definirano je da Opći akt o zaštiti od požara donose: poduzeće i druga pravna osoba, poduzetnik, organ javne uprave Brčko distrikta BiH ili organizacijski dio organa javne uprave, pravosuđe Brčko distrikta BiH, Pravobraniteljstvo Brčko distrikta BiH i Policija Brčko distrikta BiH.

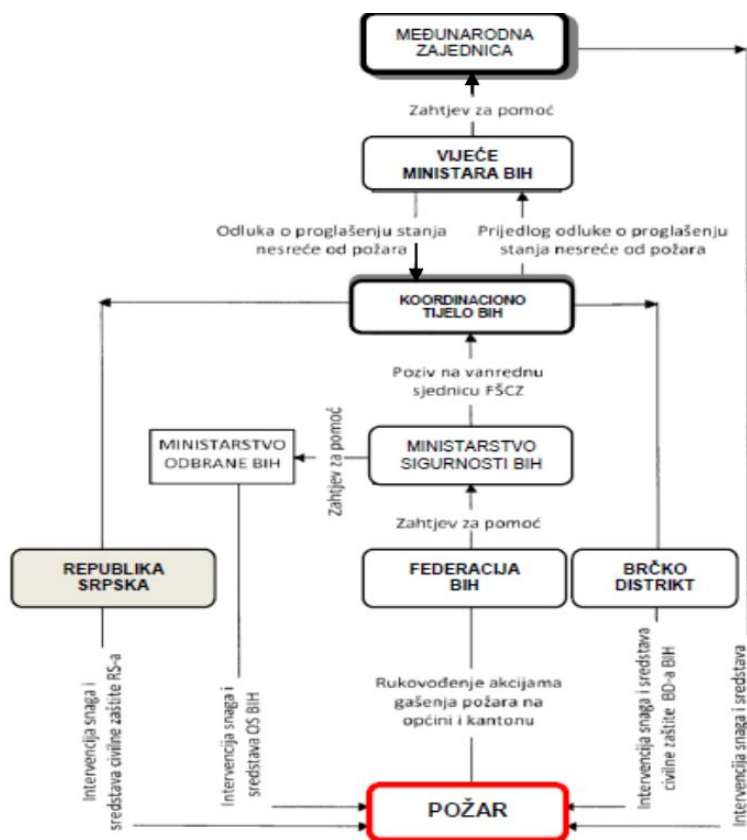
Odgovornost za primjenu mjera zaštite od požara imaju:

- ✓ direktor preduzeća ili drugog pravnog lica,
- ✓ funkcioner koji rukovodi organom,
- ✓ rukovodeći radnici i radnici s posebnim ovlaštenjima u preduzeću i pravnom licu,
- ✓ preduzetnici, vlasnici preduzeća i samostalnih radnji, svaki u svom djelokrugu.

Za sprovođenje propisanih i naloženih mjera zaštite od požara u stambenim objektima odgovoran je vlasnik objekta, a za stambene i stambeno poslovne objekte odgovorni su etažni vlasnici. Profesionalnom teritorijalnom vatrogasnom jedinicom rukovodi starješina teritorijalne vatrogasne jedinice, koga imenuje gradonačelnik Brčko distrikta BiH a na prijedlog šefa odjeljenja nadležnog za poslove zaštite od požara.

5. RUKOVOĐENJE AKCIJAMA GAŠENJA POŽARA I PRUŽANJE POMOĆI OD BIH I MEĐUNARODNE ZAJEDNICE

Rukovođenje akcijama gašenja požara i pružanje pomoći s državnog nivoa i međunarodne zajednice prikazano je na Shemi 3.^[3]

Shema 3. Rukovođenje akcijama gašenja požara i pružanje pomoći od Bosne i Hercegovine i međunarodne zajednice (Knežiček, 2016:260)

Ono što također treba napomenuti da o međusobnom pružanju pomoći između entiteta postoji Sporazum o suradnji u ostvarivanju zadataka civilne zaštite Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske.^[8]

6. ZAKLJUČAK

Sistem rukovođenja u svim oblastima je vrlo kompleksan, a ovaj u sistemu zaštite od požara je poseban. Te posebnosti potiču od toga što se rukovođenje realizira u vrlo otežanim uvjetima, kada su požarom poremećeni normalni tokovi života i kada je imovina ugrožena od požara.

Rukovođenje u sistemu protupožarne zaštite ima vrlo značajne komponente a koje se odnose na prevenciju, ublažavanje, pripravnost i spremnost, te drugu koja se odnosi na tok i poslije događanja nesreće.

Teorija i praksa definira brojne faktore koji su međuzavisni, uvjetovani i povezani i snažno utiču na rukovođenje u sistemima zaštite od požara a to su: cilj, autoritet, odgovornost, povjerenje, disciplina, moral, etika, propisi i vrijeme.

Sistem zaštite od požara u Bosni i Hercegovini je složen kao i sam ustroj države. Pored ove složenosti u radu je dat prikaz rukovođenja akcijama gašenja požara na prostoru Općine, kantona i Federacije BiH do rukovođenje akcijama gašenja požara i pružanje pomoći od Bosne i Hercegovine i međunarodne zajednice.

LITERATURA

1. Dujović, J.: Rukovođenje i upravljanje sistema sigurnosti, FPN, Sarajevo, 2006.
2. Huseinbašić, Ć.: Civilna zaštita u sistemu sigurnosti, FPN, Sarajevo 2007.
3. Knežiček, Ž.: Civilna zaštita, OFF-Set Tuzla, Tuzla 2016.
4. Sporazum o suradnji u ostvarivanju zadataka civilne zaštite F BiH i RS.
5. Tadić, Z.: Zaštita i spašavanje u Federaciji Bosne i Hercegovine, I i II dio, Printcom, Tuzla, 2013.
6. www.fbihvlada.gov.ba/./sporazumi/Sprazum%20sa..
8. Zakon o zaštiti od požara Brčko distrikta BiH „Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“ broj: 9/06, 19/07, 12/11.
7. Zakon o zaštiti od požara i vatrogastvu u Federaciji Bosne i Hercegovine „Službene novine Federacije BiH“ broj: 65/09. (www.fbihvlada.gov.ba/./zakoni/)
8. Zakon o zaštiti od požara Republike Srpske „Službeni glasnik RS“ broj: 71/12 od 27.7.2012. (www.msb.gov.ba/onama/struktura/zastita./zakoni/)